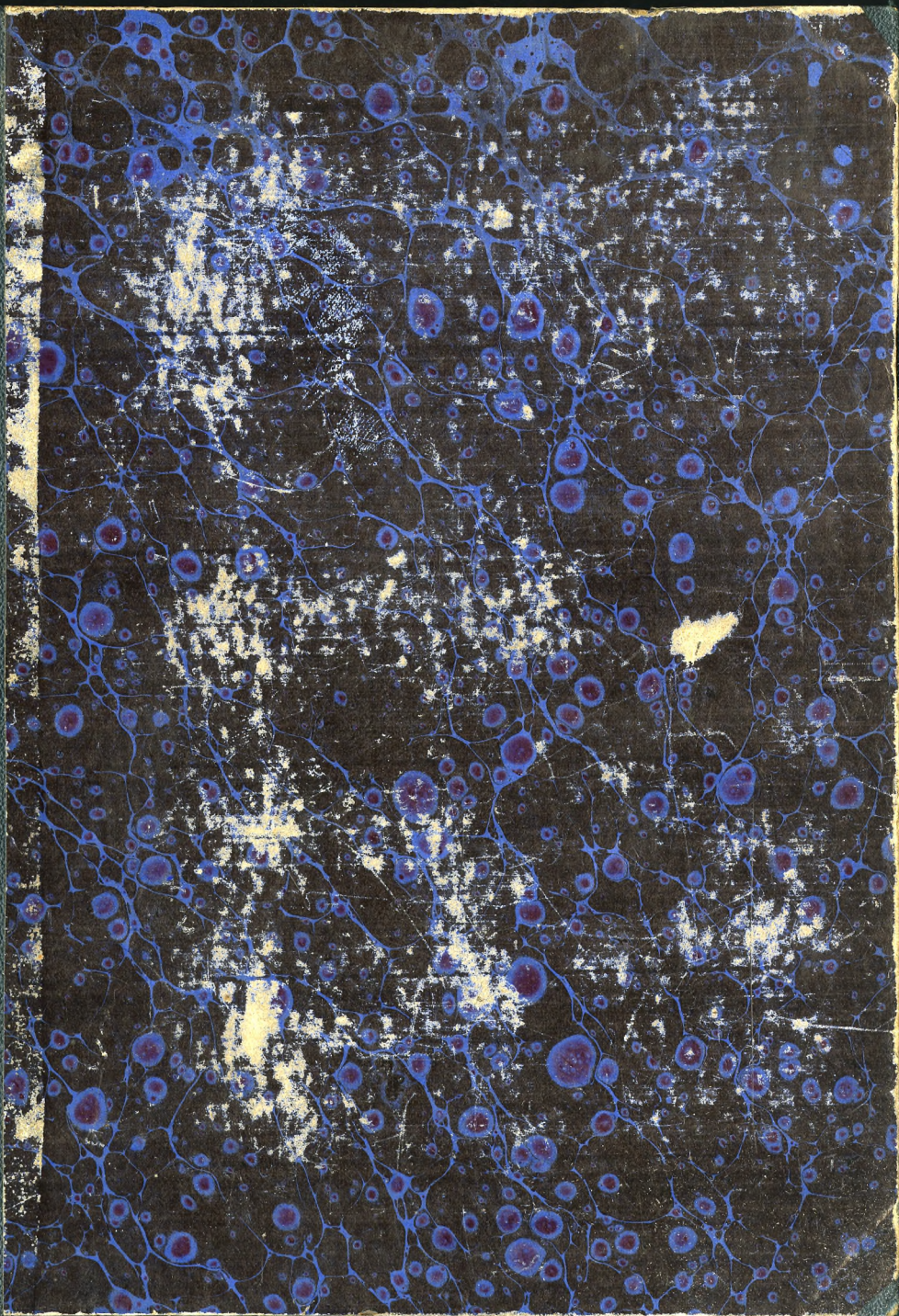

ikai
tok,

Dr. Ballagi Erika

Dr. Ballagi Erika
MAGYAR

CONSERVATIV POLITIKA

IRTA

ÁSBÓTH JÁNOS.

BUDAPEST,

LÉGRÁDY TESTVÉREK.

1875.

ASBÓTH JÁNOS IRATAI:

1849—1866.

ADALÉKOK

A KÉNYURALÓM-ELLENES MOZGALMAK

TÖRTÉNETÉHEZ.

Az Asbóth-család irataiból. — Ára 1 frt 60 kr. — Ráth Mór 1871.

UEBER DIE GRENZEN DER BERECHTIGUNG

des

NATIONALITÄTEN - PRINCIPS.

Zur Nationalitäten-Agitation.

Preis 25 kr. — Gustav Bickel. 1869.

BALOLDAL ÉS SZABADELVÜSÉG.

(Irta X. Y.)

Ára 70 kr. — Emich Gusztáv. 1868.

PÁRISBÓL.

Második jutányos kiadás. — Ára 80 kr. — Diszkötés 1 frt 40 kr. —
Aigner Lajos. 1868.

347
247

MAGYAR

CONSERVATIV POLITIKA.

ETA

ASBÓTH JÁNOS.

BUDAPEST,
LÉGRÁDY TESTVÉREK.

1875.

NYDAM

JULIO EVLAVDIN

D^e BALLAGI GEZA.

TARTALOM.

	Lap
I. A conservatív áramlat	1
II. Magyarország a szabadelvűek vezetése alatt. 1825-től Világosig	34
III. A conservatívek küzdelme az alkotmányért	66
IV. Az Andrásy-rendszer	96
V. Magyar conservatív politika	144

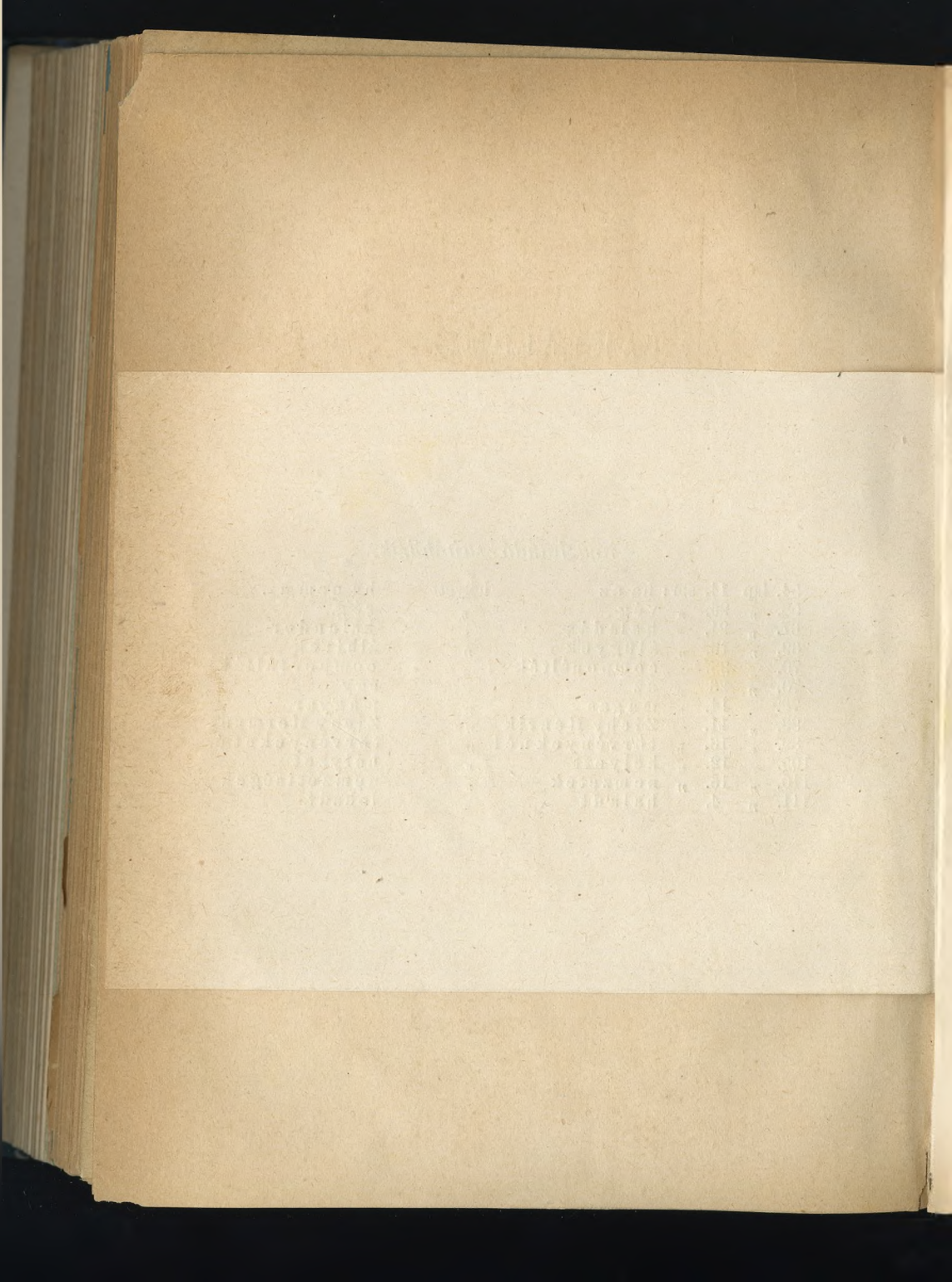
I.

A conservatív áramlat.

Kiigazítandó sajtóhibák.

54. lap	14. sor:	ha az	helyett	ha nem az.
58. "	26. "	vég-	"	rég.
67. "	21. "	haladás-	"	kalandor-
69. "	16. "	álügyek	"	álhírek
70. "	26. "	componálták	"	comportálták
70. "	26. "	az	"	egy
78. "	14. "	magas	"	magyar
83. "	11. "	Zichy Henrik	"	Zichy Herman
89. "	16. "	törvényeknél	"	törvényeket és
105. "	12. "	helyett	"	helyzet
110. "	16. "	nemzetek	"	nemzetiségek
111. "	4. "	haladt	"	lohadt.

alázni arra, hogy mindenkinek tetszeni onajának, és nem akarok írni a tömegnek, melyet becsülni nem tudok, melynek súlyát csak akkor látom, ha eszköz az erősnek kezében, és mely soha egyebet, mint értelmetlenséget nem tudott

I.

A conservatív áramlat.

Nemcsak az előítéletnek butító, a szenvedélynek bő-
dítő hatásától érzem mentnek magamat, hanem remélem
hogy sikerült, minekelőtte e lapok megírásához fogtam volna,
megtisztítani lelkemet minden rokonszenvtől, minden ellen-
szenvtől. Érzem másfelől, hogy olyanokat vagyok elmon-
dandó, mikkel türelmetes kihallgatásra csakis akkor tart-
hatok számot, ha hasonló hangulatot sikerül ébresztenem az
olvasóban is, ha sikerül ébren tartani benne mindvégig azt
a meggyőződést, hogy fejünkre nőtt a közbaj, hogy itt az
idő valahára nem kérdeni többé, vajjon édes ábrándok-
ból mi lesz-e, vajjon a szívbe nőtt rokonszenvek és ellen-
szenvek mikép volnának továbbra is megmenthetőek, hanem
kérdezni: mi az igaz, miben tévedénk, mit kell tennünk?

Szeretném, ha azok, a kiknek figyelmét e sorok meg-
nyerni elég szerencsések lehetnek, úgy olvasnák végig azo-
kat, a hogyan olvasunk egy matematikai könyvet. Nem
sensatoria törekszem, a mi a szédelgők mestersége, nem
akarok népszerű lenni, mert tudom, hogy nem lehet azzá,
a ki az igazat beszéli; nem bírom magamat eléggé meg-
alázni arra, hogy mindenkinek tetszeni óhajtanék, és nem
akarok írni a tömegnek, melyet becsülni nem tudok, mely-
nek súlyát csak akkor látom, ha eszköz az erősnek kezé-
ben, és mely soha egyebet, mint értelmetlenséget nem tudott

ta nusítani, bámúlva csakhamar azt, a kit még az imént gyalázott és kaczagva azt, a kit istenített tegnap; a tömeget illetőleg Phocionnal tartok: „Talán valami rosztat mondtam, mert a felingerült nép előadásomnak tapsol?” Ellenben szerencsésnek kellene magamat mondanom, ha bármi kevés, de komoly férfiú nagyra becsült figyelmét lebilineselnem sikerülne.

Azok ugyanis, a kik gondolkodni nem tudnak vagy nem szeretnek, úgy szerzik be nézetüket, meggyőződésüket és mindazt, a mit elveiknek neveznek, mint a hogyan a szabótól veszik a ruhát; készen kapják, onnan veszik, a hol a legtöbb hű-hóval árulják, és ha egyszer a kellő készlettel el vannak látva, annak használatában magukat zavartatni nem szeretik; mindenkifőltt pedig gyűlölik azt, a ki más, a ki új nézetekkel jön, a ki azt meri kívánni, hogy elveik tarthatóságát alkalmazásuk következményein, a változott idők próbakövén kémleljék ki. Minő kiméletlenség volna ilyen követelni attól, a ki gondolkodni nem tud, avagy restel! Az ilyeneknek tehát előítéletei ellen argumentumokkal küzdeni úgy sem lehet, szó sincs róla.

Pedig szent igaz, hogy ilyenekből áll a többség, és szent igaz, — és itten van minden bajunk kútforrása, — hogy sehol sem oly vészesek, sehol sem boszulják meg magukat oly gyorsan és oly nyomósan a merev előítéletek, a megalkudni nem tudó elvek, a tévmenteseknek fogadott dogmák, mint a gyakorlati politika terén, a hol a viszonyok úgy változnak folyton folyvást, mint változik a kaleidoscop.

Valamint hogy volt idő, — nem rég volt, de úgy látszik, már el is múlt, — a midőn nem értettük, hogyan üldözhatték egymást az emberek vallásbeli különbségek miatt: úgy meglehet, jövend egy jobb kor, a midőn ámulva

fog visszatekinteni egy felvilágosultabb nemzedék azon nekikeseredett testvérharczokra, melyekben ma szerte küzködnek conservatívek és liberálok, és a midőn általán fel fog ismertetni az az igazság, hogy mind a két iránynak, vagy mondjuk mind a két *módszernek*, megvan időkhöz és viszonyokhoz mérten a maga természetes jogosultsága, hogy az ország viszonyai kívánhatnak bizonyos korban szabadelvű, máskor pedig conservatív politikát, és hogy minden vétkezést ez igazság ellen a haza sínl meg. És ha ma a legfelvilágosultabb, a legszabadabb államokban is majd az egyik, majd a másik pártnak kell megbukni, hogy érvényesülhessen az a politika, melyet az az időszerinti helyzet parancsolólag követel, és melyet épen azért mellőzni nem is lehet: majdan akkor talán vállvetve fognak a legjobbak változó viszonyok közt is együtt működhetni a közérdek folytonos szolgálatában.

De akár valósulható, akár csak ábránd legyen ez: annyi bizonyos, hogy zátonyra jutott még eddig minden ország, melynek vezetői jobban szerették és inkább követték egyszer elfogadott nézeteiket, mint az ország érdekeit; a hol nem az adott viszonyok, hanem bizonyos elvek képezték a kiindulást, és nem a haza érdeke, hanem bizonyos elvek érvényesítése volt a cél; valamint hogy másfelől virulásnak, jólétnek és emelkedésnek csak az az ország örvendhetett mindeddig, mely utjait és eszközeit a viszonyok változához képest változtatni tudta. Kell-e erre közelebb fekvő példa, mint Olaszország gyors emelkedése a semmiből? Az olasz államférfiak kiválólag rendelkeznek annak virtuositásával, hogy a pillanatnak igényeihez képest változtatni tudják a fegyvert, a stratégiai frontot, anélkül, hogy szem elől tévesztenék a végcél.

Húsz év óta a látszólag legkövetkezetlenebb politikával a legkövetkezetesebben közeledtek céljukhoz. Maga Mill, az abstract liberalismus éles eszű nagymestere beismeri önéletrajzában, hogy fejlődésének megértebb korszakában rájött arra az igazságra, hogy a politikára vonatkozó minden kérdés relativ és nem abszolút, és hogy az emberi haladás különböző stádiumainak követelményei e tekintetben igen különbözők, és megjegyzi, hogy ha elveihez a gyakorlatban továbbra is ragaszkodott, már nem azért tette, mivel azokat elméletileg igazaknak, hanem azért, mivel *Anglia* akkori állapotában gyakorlatilag is indokoltaknak ismerte. Nem szeretnék az elvtelenség szószólója lenni, és nagyra tudom becsülni, a ki a magánéletben hajthatatlanul ragaszkodik elveihez. De a gyakorlati politika terén nemcsak ideológiának, hanem bűnösnek is tartom az opportunitás teljes mellőzésével elveink érvényesítésének makacs kierőszakolását; mert a magánember a legrosszabb esetben is csak magamagát áldozza fel elveinek, és ehez mindenkinek joga van; de az államférfiú esetleg a hazát áldozza fel elveinek és ehez nincsen joga senkinek sem. És ezért nem ismerhetek döntő szempontot mást a politikában, mint tenni azt, a mit a haza java kíván. És úgy látom, hogy ez azon szempont, melyet mérvadónak tekintettek a legjobb idők legjobb férfiai, feláldozva annak nem egyszer általános elveiket, és azt hiszem, ez az oka annak is, hogy oly gyakran hallunk beszélni általános, de igenis ritkán sérthetetlen elvekről.

Egyébiránt nem hiszem, hogy a magánéletben ne tartotta volna szükségesnek bármely értelmes olvasóm is, más-más politikát követni más-más viszonyok közt és más-más emberekkel szemben, vagy ne észlelte volna, hogy oly emberek, a kiket természetük annyira dominál, hogy minden

tettökben folyton ugyanazon egy módszert követik, nem a szerint boldogultak vagy buktak volna meg, a mint e módszer az adott viszonyokhoz illő volt vagy sem; így boldogul két óvatos vagy két szenvedélyes közt az egyik, míg a másik nem tud semmire sem menni, így hagyja el az annak előtte vakon hű szerencse egyszerre az óvatost vagy a vehemenst, a mint egyszerre megváltoztak a viszonyok, melyek eddig módszerének kedveztek; és innen van hogy csak az tarthat állandó szerencsére számot, a ki mindent a maga idejében, óvatosan tud várni és vehemensen tud előretörni, mint a hogyan tanítanak bennünket az orosz-lán és a tigris. Ha pedig ez áll a magánéletben, mennyivel inkább kell állania az államok életében, a hol sokkal parancsolóbbak a viszonyok, a hol sokkal nyomósabbak az érdekek, és a hol nem saját magunknak, hanem a köznek jóléte forog kérdésben. De ha ez fölötté bajos a magán emberre nézve, a kinek ritkán van elég elfogulatlansága felismerni azonnal a viszonyok változását és elhagyni a módszert, mely annakelőtte sikerre vezette: könnyebb a népekre nézve, melyek reális szükségüket elevenen érzik és vezetőjüket könnyen cserélhetik. A mely nép pedig elfogultságában erre nem képes, az oda jut — minek magyarázni! — oda jut, a hova mi jutottunk.

1825-től maig, egy fél századon át az abstract liberalismus dominálta, minden más iránt ledorongolva zsarnokolta a magyar közvéleményt. A ki a legszélsőbb követelésekkel állott elé a szabadelvűség, a demokratia, a humanitás, a cultura és a modern eszmék nevében, a ki eze- ket a legszózatossabban tudta hangoztatni, az volt a vivat! Bármihez fogtunk volna, soha sem mulasztottuk el gondos lelkiismeretességgel kérdezni: mit mond ehhez a liberalis-

mus kátéja, mit az angol gyakorlat, mit a francia doctrina, mit a német szobatudósnak okoskodási asszkórban sínlődő theoreémája, mit a misericordianus humanismus érzelgése; csak azt nem kérdeztük soha: mit mond hozzá a *magyar érdek*? Mi csoda tehát, ha elvezettük a magyar érdeket a világosi bukáshoz, és midőn másodsor is kezünkbe kaptuk a magunk sorsát, elvezettük annak a romlásnak, a hol ma a magyar érdekek ismét a bukás szélén állnak!

Hogy megmutassuk minő democraták tudunk lenni, nem csak erkölcsi súlyában, tekintélyében és öntudatában ástuk alá, hanem anyagi lételében is úgy megingattuk azt az osztályt, mely a magyarságnak zömét, történelmi és gyakorlati, anyagi és értelmi főtámaszát képezi, hogy ma is még súlyosan küzd az anyagi létnek kérdésével; csináltunk az általános szavazatjogot megközelítő oly cenzust, mely alsóházunkat megnyitotta a magyar ellenes izgatóknak, a politikai kalandoroknak és a szellemi cselékeknek, és közel voltunk hozzá, hogy megnyissuk ezeknek a felsőházat is, melyet sikerült minden esetre annyira aláásnunk, hogy az egészséges törvényhozás szembezőkő kárára, hivatásának hatályljal eleget tenni képtelenné vált.

Hogy liberalismusunkról világra szóló tanúságot tegyünk, iparkodtunk a kormányfelelősség mellett oly helyhatósági önkormányzatot létesíteni, mely az ország egyes részeit az ellenséges nemzetiségi törekvéseknek dobta prédaül, az administratió helyébe az anarchiát, az egyéni szabadság helyébe az orvoslást hiába kihívó önkényt inaugurálta, a magyar államhatalmat pedig arra a választásra utalta, hogy a törvényes erélyesség helyett vagy erőtlen vagy erőszakos legyen.

Hogy megmutassuk, mennyit vagyunk képesek áldozni az egyenlőség dicső tanainak, feláldoztuk a magyar nemzetiséget a nemzetiségi egyenjoguság absurd elvének.

Igazságszolgáltatásunkban mindent elkövettünk, hogy eleget tegyünk a német könyvek sablonjainak és csak a magyar vis. onyoknak nem tettünk eleget ; megcsináltuk, hogy igazságszolgáltatásunk drágább, de rosszabb, mint valaha volt, és megcsináltuk, hogy a szegény ember számára Magyarországon nincs igazság.

A kereskedelmi szabadság felvilágosodott elvének feláldoztuk a magyar ipart, a Smith-féle „laissez faire“ theoriának feláldoztuk a magyar kereskedelmet, „a tőke szabad asszociációja“ nagyszerű modern eszméjének határtalan naivitással hódolva, beczipeltük hazánkba a corruptiót és a krachot.

Minek folytassam itten e még hosszúra nyújtható gyászos szemlét? Remélem, magán ez egész könyvön veres fonálként fog végig húzódni annak kimutatása, hogy mennyire áldoztuk fel a magyar érdeket minden téren gyámoltalan ideologok, lelketlen izgatók és hiú szájhősök által importált idegen eszméknek.

És ha valaki annak a hitnek élne, hogy feláldozva bár a magyar nemzet erőteljes fejlődésének minden feltételeit, teremtettünk legalább szabadságot, ugyan hiú egy hitnek élne. Hogyan örvendhetne biztosított létnek ilyen viszonyok közt, melyek tért csak az anarchia és az önkény változatainak adhatnak, az egyéni szabadság, a valódi jog-egyenlőség? Hogyan lehetne szabad oly nemzet, mely nem tud erős lenni? A sensationális legisláció, mely viszonyok helyett doctrinából kiinduló elvtörvényeket hevenyész, ragyoghat a papiroson, de a papiroson való előmeneti rend-

szer a papiroson fog maradni, az é'tetbe pedig nem viszen egyebet, mint zürzavart, destructiót, és keserű bajt mindenki számára, a kit érint.

Egyszerű igazság ez, melyről a szabadság és haladás igaz barátainak soha sem szabadna megfeledkezni, és melyből kiindulva mondta e sorok írója más alkalommal:

„Ha az elmélet valamit helyesnek mond, abból igenis következik, hogy az irányban hassunk, de nem, hogy azt feltétlenül érvényesítsük is; *sőt két feltétel teljességgel múlhatlan.*“

„Mielőtt valamely reform behozatnék, szükséges mindenekelőtt, hogy a néptudattal ne ellenkezzenek, mert legyen bármi helyes, bármi üdvös, a meddig a közlelkiismeretbe, a köztudatba ütközik, addig behozatalával lényegileg nem tettünk egyebet, mint a mit tettek az inquisitorok és a lelkiismeretnek bármi néven nevezendő erőszakolói; ők is akaratauk ellenére akarták üdvözíteni az eretnekeket és tették ezt annál szívésebben, minél — becsületesebb emberek voltak. A szabadságba ütközünk tehát akkor is, ha szabadelvű reformot akarunk behozni, és a mi még fontosabb, az ellen, a mi a maga idejében örömmel fogadtatnék, a mi kétségkívül üdvösen hatna, az ellen közgyűlöletet ébresztünk, hatását előre aláássuk, és ha az erőnyomás megszűnik, megdől az üdvös reform és új életre nehezebben s később ébred, mint a hogy ébredt volna a jóakarátú, de nem gyakorlati államférfiú buzgólkodása nélkül.“

„*Hogy a reformot csak akkor szabad behozni, ha létező valóságos szükségnek felel meg, ez a második feltétel; a hol ez nincs meg, ott az első szél elfúhatja az ifjú intézményt, a nélkül, hogy valaki utána hederítene; az élethez hozzá nem nőhet, gyökereit bele nem verheti, érdekeket nem kapcsolhat magához. Mit tesz ez? Azt, hogy haszontalan üres*

malaszt, életében és fennállásában semmikép sem biztosított az új intézmény. „Tehát hiábavaló munkát tettünk, de kárt nem tettünk!“ mondja a buzgó reformer. Feledi, hogy nincs újítás, mely valami érdeket ne sértene; és ha haszon belőle nem ered, már ezért is evidens a kár, de kár a hiábavaló munka már azért is, mert ha egyebet nem, erőt és időt vesztegettünk.“

„A hol e két feltétel szemmel tartása nélkül reformálnak, ott az első feltétel mellőztével közelégedetlenség fogja az állam alapjait megrendíteni, a másodiknak mellőztével csakhamar el fog veszni önmagában ez alapok szilárdsága, mert meg nem szilárdulhat az olyan állam, melynek meg nem szilárdulható intézményei vannak. Legtöbbit pedig maga a reform, a haladás eszméje fog szenvedni.“*)

De a 20-as és 30-as évek sentimentalis és gyakorlatiatlan doctrináiban nevededett azon ó-liberalisaink, kiknek szelleme mind e mai napig dominálta a magyar közvéleményt, nemcsak e tekinteteket mellőzték, nemcsak a haladásnak a múltból és az élő viszonyokból való egészséges és természetes, szóval szerves fejlesztését tartották feleslegesnek, hanem tetézték e hibákat azzal is, hogy lépten nyomon feláldoztak sarkalatos és eleven magyar érdekeket ideolog eszméiknek. Így természetes, hogy a szabadság melyet létesítettek, nem az erőteljes cseréhez, hanem azokhoz a német szabadságfákhoz hasonlított, melyek zöldek és czifrák ugyan, de mivel csak amúgy vannak a földbe leszúrva, gyökerük pedig nincs, hervadnak másnap és felfordúlnak harmadnap. És midőn ugyanez iskola tanítványai másod-

*) „A szabadság.“ 1872. Függelék : A gyakorló politikáról.

szor is átvették a nemzet vezetését — az Andrásyszrendszerben, — nem tagadható ugyan, hogy sokat tanultak volt, de *múltjuk* nyomása alatt részben, részben régi eszméik babonájában még mindig elfogulva, és e mellett teljeséggel hián az administratió és a kormányzat azelőtti gyakorlatának: ha ösztönszerűleg érezték is a nemzet valódi érdekeinek követelményeit, és ez irányban haladni megmég kísérlették is egyben-másban, a habozás, a kapkodás, a félrendszabály, a megférhetlennek összekovácsolása, a rendszertelenség volt rendszertük, a balsiker és a látszólagos sikerek után az az ijesztő csalódás volt az eredmény, melyre a nemzet ma ébredt. Így súlyosodott ránk azon korlátolt felfogású liberalismus, melyről helyesen mondja egyik szellemes történetírónk, hogy száz év előtt a lángelmék meggyőződése, a jelen század első felében a középszertiségek közvagyon, most Nyugot-Európában meghaladott álláspont, de nálunk még szerte virágzik.

Ki tagadhatná, hogy 1825-ben igenis oly állapotok közt volt az ország, hogy szabadelvű, haladó politikára parancsolólag utaltak a viszonyok. Meg is indította e politikát egy valódi államférfiú, Széchenyi István, a legnagyobb magyar. De nem a Rotteck-Welker-féle sablon-liberalismus volt az ő liberalismusa. Midőn az érzelő kontárok és a hiú proféták ez iskolája nálunk fel kezdett kapni, és úgy közjogi viszonyainknál, mint utóbb a külföldi átalános rokon-áramlatnál fogva is gyors térfoglalásnak indult, Széchenyi ellene fordult és aggódva inté a nemzetet:

„Volna egyedül alkotmányunk veszélyben, vagy ha csak arról van szó, mikép kelljen azt tágítani, a lehető jęgtöbbre ruházni, nem volna akkor baj; lenne csak az kérdésben: mikép lehessen a lehető legnagyobb számot anya-

gilag gazdagítani, könnyű lenne akkorminden; csak ne forogna egyéb fenn, mint terjeszteni művészetet és tudományt, vajmi hamar érnék célét. De a magyarság terjesztése gyakran ellentétben áll az anyagi javak, a művészet s tudomány, de még némileg az alkotmány terjesztésével is.“

De ama nemzedék nem olvasott ki e szavakból egyebet, mint hogy Széchenyi az ó-conservatívek közé ment. Midőn pedig a hazafi-fájdalom kétségbeestében kiáltá: „forradalomnak vezetetik a nemzet!“ irigy rágalmazónak mondá és senki sem hallgatta már midőn elmondá a betűről betűre bekövetkezett megdöbbsentő jóslatát: „A honnak álladalmá megrendül, és a legmélyebbre ható hazafiak, midőn kinosan fog vérzeni szívek annak elgondoltán, mennyire vihette volna bölcsesség a hon kifejlését s *ábrándozó* incompetencia hová súlyosztá azt: egyedül buzgó imádságban lesznek ultimum remedium gyanánt kénytelenek keresni státustudományt, s újra és újra megkérni a magyarok istenét, hogy irgalmazzon *kiskoruságunknak* és segítsen.“

Hiába küzdött a végzetes balirány, az örült bódulat ellen Széchenyivel vállvetve a conservatívek magasabb értelmű, de számra csekély csoportja, szembeszállva a hazafiatlanság, a nemzetellenesség vádjával, a felizgatott tömegek ingerültségével, nem találva támaszt egyébben, mint a férfi szív ama büszke bátorságában, melyre nem képes a hiú és az önző, melyet nem adhat meg semmi más, mint egy szent kötelesség önmegtartó teljesítésének emelő tudata. „Kövezzétek meg!“ volt a válasz, és a saját dicsőségüket féltékenyen őrző álpróféták és ámitók által hathatósan organisált rágalmi rendszer szította e valamennyi többinél hazafiasabb, magyarabb párt ellen a közgyűlöletet, hogy annyival könnyebben lehessen feláldozni a kedvencz eszméknek a magyar érdeket, annyi-

val kényelmesebben lehessen vezetni a jámbor magyart el Világosig. E korszak egyik szabadelvű, de elfogulatlan írója bevallja, hogy lábra kapott „a tekintélyek kiméretlen ledorongolása, és azon gyöngédtelen, azon személyeskedő vitakozási modor, mely a nézetek szabad kifejlődését majdnem lehetetlenné tette és a szenvedélyek tajtékával mindent beborítván, soha és semmi tárgyban a hideg megfontolásra kedvet és alkalmat nem engedett.“

Igy koronázta meg működését a szabadelvű párt, elölve mindenkor tanusított türelmetlenségével a nyilatkozási szabadságot is, és valamennyi közt talán ez volt legsúlyosabb bűnc, mert ezért nem tudott kibontakozni az egyoldalúlag dressirozott magyar közvélemény az ideologok tévtaiból, míg csak ime ma a rideg valóra nem ébred az által a tény által, hogy e tévtanok közrehatása folytán másodszor áll a magyar állam a liquidatió határán.

Ha volt „best-slandered“ „legjobban rágalmozot“ párt a világon, a magyar conservatív párt volt ez, melytől az emberek egy fél századon át megtagadtak mindent, hogy a tények és az eredmények szolgáltassanak neki igazságot, adjanak neki igazat *mindenben*, és tegyenek mellette egy-másután kétszer oly tanuságot, melynél nyomósabb már nem lehetne más egyéb, hanemha maga a magyarságnak végtönkrejutása.

De valamint az egészséges szervezetben a bódulatot a kijózanodás, és valamint a kicsapongást, ha nem az enyészet, akkor az önmérséklet és az erőgyűjtés követi: úgy kellett végre is elodázhatlanná, mert szükségyszerűvé válni a conservatív eszme érvényrejutásának.

Ottan állunk ismét, hogy a felejtethetlen emlékezetű gr. *Dessewffy Aurél* szavaival élve, „minden lehető haladá-

saink közt legstürgetőbb a *jó rendnek haladása*, mint szövetségese, nem ellentéte a szabadságnak“ és inkább érezzük mint valaha, hogy „hathatós és nem nominális kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldoguljanak, státus-emberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek legyenek.“

Igaz, még mindig vannak elegendő, a kiknek szokása és érdeke ellenkezik a renddel; de napról napra növekszik a renddel együtt feláldozott érdekek felzúduló visszahatása ellenük, és nem sokára itt lesz az idő, hogy az ellentállók mint a polyvát söpri el a közvélemény fürgetege.

A kivel a még hiszékeny boldog naivitást csak néhány évvel ezelőtt is rém gyanánt ijesztgeték, az a valódi államférfiú ma már a jobbak egyedüli reménye, és napról napra inkább lesz a közbizodalom emberévé.

Nem szenvedhet ugyan kétséget, hogy az ötven évig uralkodott baliránynak kracholt eszméihez, a szereplés dicsőségéhez és a hatalomnak bár ma már fenékgig kimártogatott húsos fazekaihoz a haza nyilvánvaló kárára is göresösen ragaszkodók consortiuma újból meg fogja kísértetni foszlott zászlói alá gyűjteni a hiszékeny értelmetlenség dandárait, és bár puskaporfogyottan is még egyszer elé fogja vezetni a tüzelő vonalba a régi rágalmak rozszant útegeit.

Azok, a kiknek a jó rend és a nemzeti reális érdekek iránt érzékük nincs, soha sem mulasztották el azzal vádolni ezeknek védőit, hogy a haladásnak és a szabadságnak ellenségei, és a felbomlás politikusai már csak azért is retrográd törekvésekről vádolják a conservatio és consolidatio embe-reit, hogy ezzel is takargassák saját irányuk destructiv voltát.

De az előrelátható rágalom ellenében bátran hivatkoz-

hatunk arra, hogy a szabadság és a haladás ellenzése, a hátramenés nem volt a magyar conservatívek politikája soha, és bátran utalhatunk ama nemes igékre, melyeket a 40-es évek elején a conservatív zászlóra írt e pártnak ama lánglelkű ifjú vezére, kit oly korán ragadtak ki a haza jobbainak gyér sorából az emberfölötti küzdelem és a hazafi-kétségbeesés roncsoló izgalmai. Igen is, tiszta öntudattal hivatkozik a magyar conservatívek pártja az örökre felejtethetetlen emlékezetű Dessewffy Aurél azon szavaira, hogy: „semmi sem lehet tőlünk távolabb, mint azt, a mi a nemzet életében 15 év óta történt, megsemmisíteni akarni. Nem hiszszük ugyan, hogy ezen időben semmit el nem hibáztunk, semmiben nem tévelyegtünk volna; de e botlásokat véleményünk szerint tanuság gyanánt kell csak használnunk jövőre nézve, nem ürtügyetül a visszalépésnek. A kiindulási pont nem lehet egyéb, mint a mostani állapot, legyen az jó vagy rossz, úgy mint az a múlt idők eseményeiből törvényesen s tetteleg kifejtett; s mi nem csak elfogadjuk ezen kiindulási pontot, de határozott ellenségei vagyunk és leszünk minden hátrafelé irányzott ügyekzetnek.“

Bizonyos igaz, hogy kontárságok és visszaélések történtek conservatív név alatt is, és hogy ilyenekre ezelőtt sem a liberalizmusnak volt kizárólagos szabadalma. Nem is vállalhat azon conservatív irány, mely a magyar nemzetet regenerálni hivatva van, solidaritást a conservatív név alatt felmerült minden hóborttal és hóbortossal. De igenis hiszszük, hogy azon bukott politika után, mely Magyarországot mai minden tekintetben *bomló* állapotában hagyta reánk, a desorganisatió és a dissolutió e politikája után: szükség van a conservatió és consolidatió politikájára, és ha sem a

múltra visszamenni, sem a jelen állapotot, melyen conserválni való ugyan semmi sincs, conserválni nem lehet szándékunk, mélyen érezzük, hogy itt az idő valahára arra gondolni, hogy conserváljuk: Magyarországot. Itt az idő a papíron való előmeneti rendszertől áttérni azon valódi haladásra, mely biztosítva a rendet és az erőteljes fejlődést, egyedül biztosítandja a szabadságot is; itt az idő nem megtagadni a szabadelvűséget, hanem elkerülni kárhozatos tévedéseit; itt az idő nem azt kérdeni, mit kíván a doctrina, mit a theoria, mit a sablon-liberalismus, hanem kérdeni és döntőnek tekinteni: mit kíván a magyar érdek? Itt az idő annyival is inkább erős kézben összpontosítani és a nagy ezéla öntudatosan, rendszeresen és egységesen vezényelni a nemzet minden erőit, minél kevésbé engedik meg viszonyaink az úgy is megviselt és megfogyott erők szétforgácsolását. Itt az idő szóval, felvilágosodott magyar conservatív politikára, mely mentten minden előítélettől, a magyar érdeket tekinti csak, de azt érvényesíti is hatálylyal és erélylyel, és beigazolja Magyarországon is, a mit annyszor láttunk Angliában, és legujabban láttunk Németországban: hogy a nemzetet emelő nagy reformokat kezdeményezhetik ugyan a liberálisok, de csak a conservativek gyakorlati szeme és erős keze viszi azokat keresztül és szilárdítja meg.

Ily értelemben *mondta ki e sorok írója már 1869 őszén* a „Pester Lloyd“-ban közlött egyik cikkében, hogy az uralkodó rendszer, ha végzetes hibáitól menekülni nem tud, szükségszerűleg a *conservatív politika* diadalára fog vezetni. „Mindenki“ — ezeket irtam — „volna bármi gyenge, bármi erős, többé-kévesbbé tragikai következmé-

nyeit fogja viselni az oly rendkívüli erőfeszítéseknek, melyekkel a közép-niveaun messze fölülemelkedik. Ugyan e sors fenyegeti a nemzeteket, ha minden erejük lázas megfeszítésével új határoszlopot emelnek történelmükben. Ott van a német reformáció és a francia forradalom, melyeknek következményeit oly sokáig sinlette a két nemzet. Az egyoldalú túlerőlködés megzavarja az erők súlyegyenét és a teljesített munka után be fog következni a természetes gyengülés, a visszahatás, és boldog az a nemzet, mely ilyenkor tönkre nem menve bölcs és erős kezét talál, mely visszatartóztatja, midőn annak kell lenni a legfőbb törvénynek: *hogy kerüljön minden további excessust.*“

„Ily rendkívüli erőfeszítés volt 1848, mely 1849-ben — ki tagadná — közel járt életünkhöz . . . Utóbajait még mindenütt érezzük. Higgadt államférfiaknak oda kellett tehát törekedni, hogy ily általános krízis után *ne vezetessünk újabb válságoknak*, arra kell törekedniök, hogy a nemzeti élet visszavezetessék azon normal niveaura, melyről egyedül lehetséges az *egészséges továbbfejlődés*. Semmi excessus tehát, semmi erőszakolás, semmi sértése a reális érdekeknek, semmi fejfel a falnak rohanás, hanem fejlődés kimóttel és béketűrrel, habár látszólag idővesztéssel is.“

És mivel láttam, mint sértetnek a dilletans rendszerelenség, a kapkodó habozás és a vergődő impotentia politikája által a nemzet valódi érdekei még ott is, a hol e politika azokat avatatlan túlbuzgósággal előmozdítani vélte, azért mondtam, hogy e politika, ha tovább folytattatik, vezéreinek dicstelen bukására és ama férfiak uralmára fog szükségszerűleg vezetni, a kik „conservativ traditiók és hajlamok mellett, tényes tehetséggel, modern szellem-

mel, eleven érzékkel a nemzet kiáltó szükségei iránt és magas államférfiúi képességgel“ vannak megáldva.

Az akkorában Andrásy által pazarúl subventionált félbi-vatalos ujságírók és a Ludasi-Gans Móricz-féle sajtóiroda, boszankodva, hogy kenyéradójuk nem hirdettetik csalhatatlannak, és boszankodva azon az egyuttal nyiltan kimondott és azóta be is bizonyult igazságon, hogy a „kiegyezés“ varázsszava nem képezhet többé compact többséget, gúnyolódva estek neki a „philosoph“ cikkirónak.

De a mit akkor csak kevesen láttak, az ma nyilvánvalóvá lön; és nyilvánvalóvá lön, hogy hét évi politikánk mint egyik tojás a másikhoz hasonlít ama részvénytársulatok politikájához, a hol a gründerek az első években a beruházási tőkéből fizetnek csodaszerű osztalékokat, hogy rövid időn az ámuló részvényesekre hagyják a krachnak kimondását, míg jó maguk tán már más városban értékesítik geniális egyéniségök varázsát, és foglalkoznak újabb, még nagyobbserű gründolással. Nem csoda tehát, hogy ma már tetőfokát érte a visszahatás ama politika irányában, és mind erőteljesebben terjed ellenében a conservatív áramlat, nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken, a vitális érdekeiben sértett földbirtokosság és az egészséges érzékű magyar köznép közt is. Gyakran említettett, hogy az Andrásy rendszer ép a magyar vidékeken nem tudott támaszra találni; könnyű ezt megérteni, midőn a rendszer ép a magyar érdekeket hanyagolta el szembetűnően, sőt nehéz volna nem érteni, ha végig tekintünk ama nemrég még virágzó magyar falvakon, melyek e rendszer alatt eredtek pusztulásnak. Mi csoda, ha a nyomornak kített nép a szélsőbalnak lön martalékává? Nincs ez ellen más remedium, mint a magyar nép érdekeit igazán felkarolni tudó nemzeti con-

servativ politika, és ez fogja visszahódítani népünket a lelketlen izgatók hatalmából, melyet erőssé az uralkodó rendszer hibái tettek.

Igenis, a conservatíváramlat terjed ellentállhatlanul; nem fogja kikerülni a gondos észlelő figyelmét az az érdekes körülmény, hogy nálunk még a conservativ eszméket különben egyáltalán nem kedvelő zsidók is kezdenek már hajólni a conservativ irány felé. Ha pedig még a zsidók is kezdenek conservativek lenni, akkor a conservativ irány szükségén és biztos győzelmén kétkedni alig lehet, mert egy zsidónak több practicus esze van, mint tiz kereszténynek.

De vegyük a dolgot komolyan; — meglepő tény, melyet oly bámész ámulattal fogadnak a sablon-liberalismus előítéleteinek czafataiból kibontakozni még mindig nem tuduk, azok, a kik még ma is ötven évvel hátra vannak: hogy az új nemzedék, persze nem a dombszögi casino puff-neki fiatalsága, hanem az intelligens, a tanult, művelt és gondolkodó, az európai eszmék áramlatában élő fiatal emberek zöme, — a kiknek száma, hála az égnek végre valahára szemmel láthatólag szaporodik nálunk is, — szembetűnően a conservativ eszmékhez szitt. És ez ígér a conservativ iránynak biztos jövőt.

Mondja ugyan a tények mélyére hatni, az egy emberéleten át belevert előítéletektől szabadulni képtelen ó-liberális incompetencia, hogy: lám, ez a Bach-korszak nevelése! Ignorálják, a mit különben is rágalmi és ferdítési rendszerükbe illő következetességgel mindig ignoráltak, hogy senki oly bátorsággal és hatálylyal nem küzdött a Bach-korszak demokratikus és burocratikus germanisáló önkényuralma ellen, mint épen a magyar conservativek és

feledik, hogy a kérdéses nemzedék szellemének fejlődése túlesik a Bach-korszakon. És csakugyan nem ez, hanem az magyarázza meg a jelentős tény, hogy a mai fiatalságon már nem tudnak fogni az ideológiának híg tanai, mivel e fiatalság, mint meghaladott állásponttal, elfogulatlanul állhat szemben azzal a Rotteck-Welker-féle sablon-liberalizmussal, melyet a szent szövetség nyomása ellenében agitációs rendszernek oly német professorok és francia újságírók gondoltak ki, a kik soha államügyek gyakorlati vezetésével nem foglalkoztak, és melyet még gyakorlatiatlanabbá tett az az érzelgős humanizmus, mely a napoleoni nagy háborúk természetes reakciójaként uralkodott a 20-as években a szellemek fölött. Megannyi ok, hogy gyakorlati eredményekre ne vezethessen soha. És ha egyfelől természetes, hogy azon régibb nemzedék, melynek ifjúkori ábrándjai és rajongása van ez eszmékhez kötve, mely ez eszmék légkörében nevedett és élt egy emberéleten át, nehezen bontakozhatik ki belőlök, mivel kevés ember őrizhet meg későbbi korára is annyi szellemi ruganyosságot, elfogulatlanságot és a korrallal haladni képességet, hogy higgadt ítéllettel tekinthessen vissza azokra az elvekre, melyekért egykor rajongott, talán nemes hévvel küzdött és szenvedett is, és ezenfelül az emberekben rendszerint, de különösen nálunk és mostan több a hiúság és az önérték, mint az önmegtagadó hazafiság, miért ha mindjárt fel is ismerik, nem igen szeretik bevallani, hogy tévedtek; másfelől ép oly természetes, hogy azok, a kik e rendszerrel elfogulatlanul állhatnak szemben, és múltjuk által semmiképen sincsenek hozzákötve: annyival könnyebben ismerhetik fel gyarló voltát, minél szemebetűnőbbek azon bajok, melyeket

mindenütt szült, a hol úgy mint nálunk, hosszasan uralkodott.

Másfelől azonban a fiatalság mindenütt és mindenkor a koreszmék magaslatán áll és a modern áramlatokkal halad, a mai eszmék és áramlatok pedig nem azok, melyek a 30-as években mozgatták a szellemeket.

A mai áramlat a conservatív áramlat Európa-szerte, világszerte. Ezt ne feledjük a hátramaradottak, és ne feledjük, hogy Magyarországot sokkal erősebb kapcsok fűzik a civilisált világhoz, semhogy ki tudná magát vonni azon áramlat alól, mely az egész civilisált világban uralkodik. Valamint nem tudott ellentállani a liberális áramlatnak egykor, úgy nem fog ellentállani a conservatív áramlatnak ma.

Az állam erőinek koncentrálását, az államhatalom erőteljes hangsúlyozását, a conservatív irány érvényesülését és sikereit látjuk ma mindenütt.

Bármilyen nagyok voltak a spanyol monarchia bűnei és mulasztásai, a spanyol köztársaság csak erőszakosan, minden szabadság elnyomásával, államcsínyek, hadi törvénytörések, ostromállapot és szuronyok által képes mesterségesen tengődni; a nép pedig szivosságában csodaszerű rajongással ragaszkodik a régi királyi vérhez és megyen a halálba egy ifjuért, a ki nemes bátorságán kívül nem hozott magával egyebet, mint azt a hitet, hogy a pártoktól marczangolt országnak a polgári békét csak a legitim királyság tekintélye adhatja vissza, csak az a hatalom, melyet a „Pester Lloyd“ egyik jeles cikkében úgy jellemezett, hogy „hatalma egy elvnek, mely gyakran megtámadva, mindannyiszor ismét érvényre tudott jutni, mely a népek szivéből és jogtudatából ki nem irtható, hatalma a legitim jogrendnek“, megjegyezvén egyúttal, hogy Spanyolország és Franciaország

sorsa fényesen igazolja a monarchicus elvet és a jogfolytonosságot.

Thiers, mint a francia köztársaság elnöke, szükségesnek tartá kinyilatkoztatni, hogy senki sem lehet conservatívabb, mint ő; de Thiers köztársasága még nem elég conservatív, és hogy a köztársaság csak ideiglenesen is fenn tudjon állani, még erősebben kell támaszkodnia a conservatív elemekre; így is bizonyos, hogy magában hordja a tarthatatlanságot és helyet ad hova-hamarabb a monarchiának.

Az európai continens politikáját dominálja a két legconservatívabb hatalom, Oroszország és a conservatív politikájú és conservatív férfiak által egyesített és nagygyátott Németország. De még a Németországban legújabban lábra kapott katolikus-üldözés is, jóllehet végzetes, és bizonyára magára Németországra nézve is kárhözatosnak mutatkozandó túlzás, eredetében conservatív mozgalom, mivel a protestáns államhatalom harcza az újabb államalakulással nem rokonszenvező katolikus elemek ellen, és lényegileg ugyanaz, a mi az angol conservatívek politikája volt egykor az irlandi katolikusok ellenében.

Schweitz az államegység és az összpontosítás ünnepét ülte 1874. ápril 19-én, midőn végre elfogadtatott azon szövetség-reform, melyet ezelőtt 1866-ban és másodszor még csak 1873-ban is elvetett volt a szavazók túlnyomó része. A kisebbség kitartóan folytatta a felvilágosítás harcát, melyet nagy siker követett. A tarka-barka jogrendszerek helyébe egységes jogrendszer, a foederatió helyébe egységes állam lépett. A laza kapcsolatot erősítő államkormány központi hatalma váltja fel, mert a köztársaság államférfiainak azon meggyőződés vezérelte, hogy ha sikerül erősíteni álla-

mot alkotniok, ellensúlyozva lesz a németiség, a francia és az olasz elemek szétfutó vágya, a mely most még nem nyilvánulhatott ugyan, de a nemzetiségi törekvések csíráit magában hordja.

Angolországban, daczára a Gladston-kormányzat fényes pénzügyi eredményeinek és egy diadalmasan befejezett háborúnak, az általános választásoknál a liberálisok a még általuk behozott *titkos szavazás* mellett is megbuktak és roppant többséget nyertek a conservatívek, és vezértük, *Disraeli*, a ki még rövid idővel azelőtt bölcs tartózkodással tagadta meg a kormánybalépést, mivel idejét még nem látta megérkezettnek, mostan a nemzetnek körülötte összpontosult bizalmának alapján foglalta el a miniszterelnöki széket.

És itten, épen Angliánál vehetünk magunknak alkalmat mélyebben bepillantani annak okaiba, hogy miért érvényesülnek mostanában oly hathatósan és általánosan az előrehaladott nemzeteknél a conservatív eszmék, és járja le magát a liberalismus neve alatt oly sokáig divott rendszer.

E rendszer akkor csírázott, midőn a francia forradalom elején megjelent *Sélyesnek* ismeretes röpirata: mi a tiers-état, s mivé kell lennie? Felelet az elsöre: semmi; a másokra: mindenné. Innen keletkezett az a rendszer, mely magát liberálismusnak nevezte. Támaszködva egyfelől azon visszaélésekre, melyekre inkább az absolutismus, de e mellett tagadhatatlanul a nemesi és papi rendek osztályuralma is kétségkívül vezetett, — a mint hogy ilyenekre kell vezetni minden kifejlett osztály-uralomnak, legyen akár aristocraticus, akár democraticus vagy liberális, — kiaknázva másfelől a maga javára a democratiának az egyenlőségnek és szabadságnak megragadó elveit, a nélkül azon-

ban, hogy azokat valóban respectálta volna, sikerült a régi rendek uralmát mindenütt megdöntenie egy osztálynak, mely saját magát „művelt középrendnek“, „magasabb polgári osztálynak“, „a nemzetek egészséges magvának“ nevezte, és a régi rendekétől semmiben sem különböző önhittséggel és dölyffel a rajta kívül álló osztályokat megvetette és szívéből gyűlölte, a „valódi nemzetnek“ magát tekintette, és az állam érdekei helyébe saját érdekeit helyezte. Miután zsengebb korában elég sokáig kaczerkodott az egyenlőség, testvériség és szabadság elveivel és bizonyos érzelgős humanizmussal, és a kormányzat gyakortának ismeretétől ekkor még különben is távol állva, hathatósan terjesztette és gyakran kárhözatosán érvényre emelte a reális érdekeket és a gyakorlati szempontokat méltányolni képtelen ideologia irányát: később mindenütt, a hol hatalomra kapott, kimutatta foga fehéret, a régi rendek helyében maga ült a népnek nyakára és aknázta ki a köznépet és az államot továbbra is a liberalismus jelszava alatt, de a corruptió segélyével és a maga emberei jólétének emelésére.

Igy támadt az a quasi-felvilágosodott, quasi-democraticus és quasi-szabadelvű nagy hazugság, mely a tiers-étatnak „a művelt középrendnek,“ az „egészséges polgári osztálynak“ követelte az államhatalom monopoliumát, azon osztálynak, mely az államérdek helyébe szintén csak az osztályérdeket akarta volna helyezni, és mely az összes nemességet csak azért szerette volna egy kanál vízbe fojtani, mert osztályérdekeinek útjában állt.

Igy sikerült csakugyan számos országban „a tiers-étatnak“ — mint egyik szabadelvű, de a szabadelvűség kinövésői irányában is elfogulatlan történetírónk, *Szalay László* mondja, — „mindenné lenni, mielőtt az összes nemzetet képviselhetette

volna; mert a tiers-état elmondotta magáról, mit csak az összes nemzet mondhat: „a status én vagyok,“ mert a Montmorencyak, a Riehelieuk aristocriájaja helyébe a boltosok aristocriájaja léptettetett. Igen alaposan mondja Schäffle, hogy: „visszaélések nem csak a papi és földbirtokos nemeség uralmának kinövéseiben észlelhetők. Sokkal raffináltabb volt mindenkor a joghatalommal való visszaélés a pénzaristocriátia részéről, melyet már *Plato* és *Aristoteles*, különben oly eltérő véleményeken, egyaránt megbélyegeztek. Az újabb időben a joghatalommal való visszaélést az állítólag *liberalis* pénzaristocriátia inkább mint valaha üzte. Nagyszámu milliókat csennek el a liberalismusnak a parlamentekben befolyásos vezetői, az igazságszolgáltatást párteszközzé süllyesztik, mert az alkotmányos szabadság nevével blasphemice visszaélve e mindent kiaknázó liberalismus nem idegenkedik attól, hogy a lakosságnak nagy többségeit elnémitsa és meztelen önkény által, minőre az absolutismus nem vetemedett soha, leigázza.“

Igy teljesen igaza van a socialista *Fourrier*-nek, midőn azt mondja, hogy „mai civilisatióink tele van szegénységgel és nyomorral. Ha a liberalisokat vigaszért kérdjük, akkor az éhezőnek a magasztos öntudatot dicsérik „szabad férfúnak“ lenni, a „boldogságot“ alkotmány alatt élni, mintha az éhező a helyett, hogy ebédeljen, az alkotmányt olvashatná. Beszélnek emberi jogokról, de sohasem beszélnek a „természetes jogról jóllakni,“ ha az ember éhezik. A vadember a legelőnek, a halászatnak, a vadászatnak és a gyümölcsök felszedésének jogát bírja. A *liberalismus*, a philosophok találmányainak legidétlenebbike, nem apasztotta, hanem növelte a szegénységet és a becstelenséget. Fecemelte a közterheket, a nélkül, hogy a népnek munkát és keresetet szerzett volna; lefőzte, a demagogok

romigát plebeus
hagyományai
csodát váltott

pártérdekeinek tette szolgájává, a nélkül hogy sorsának javulására csak reményt is nyújtott volna. Bölcsességének kezdete és vége „az éhezésre és a szuronyra alapított társadalmi szerződés.“

Ily körülmények közt természetes, hogy a kiaknázott munkásosztály és az elszegényedett földmivelő nép a socialismus és a communismus vészes ábrándjaiba kergettetett, és nem e szerencsétleneket, hanem szerencsétlenségük okozóit éri ezért a felelősség. Minthogy azonban az elnyomott osztályok a rajongó ábrándokból és sikertelen törekvésekből mindinkább kijózanodnak, az orvoslatra gyakorlatibbat és reális hatalmak szövetségét keresik. Az új zsarnok nyomása alatt a régi rendek ellen egykor táplált gyűlölet elenyészik. Ösztönszerűleg támad fel bennünk az apák tradíciója, mely azt beszéli, hogy a szegény népnek mégis jobb dolga volt az urak idejében, mint van most. Feltámad a sok helyt létezett patriarchális viszony emlékezte; összehasonlítások történnek a születési aristocratiának minden fenhéjjázás és kicsapongás mellett is fényes és generosus és a pénzaristocratiának épen nem fényes és épen nem generosus tulajdonai közt; a földesurnak, bármik voltak az egyes visszaélések, mindig érdekében volt jobbágyságának jóléte, míg a gyáros, ha éhen hal az egyik munkás, könnyen fogad másikat, mert éhező van a mai világban elég, a tőkepénzes érdekei pedig a szegényedéssel és a kamatlábbal emelkednek. Végre a communismus tanítványai talán öntudatlanul is vonzódtak a jelennek kiáltó nyomorában és a népnek gazdasági életét kiszivattyuzó elemek uralma alatt a régi rendekhez, midőn az egyház és a feudalismus alapja és rendszere is voltaképen az organisált communismak volt e egyik neme.

Másfelől igen jól tudják az elnyomott osztályok, hogy a régi rendek egykori uralmának helyreállításáról szó sem lehet többé, hogy ez irányban biztosítva lehetnek, hogy erre e rendek maguk álmodozásukban sem gondolnak már; hogy végre is érzik, miszerint újabb jelentőségre csak úgy és csak annyiban emelkedhetnek, ha a nemzet nagy tömegében támaszra találnak, ha minden osztályérdekről lemondva, *az államot jelenleg kiaknázó osztály ellenében az állam és a nemzet érdekeivel azonosítják magukat.*

Igy jött létre igen természetes úton az a liberalisokra nézve annyira *váratlan és érthetetlen* szövetség a torryk és a munkások, a földművelők közt, melynek eredménye az utóbbi választásoknál az angol conservatívek döntő győzelmére vezetett. Így magyarázandó meg a választási tudósításokban általán feltalálható azon jelentés, hogy: „The working men have thrown in their lot with the party of solid and steady rather than fitfull and violent progress.“

Hogy e messzeható új fordulat ismét a felvilágosodott és érdekeit mindenkor felfogni képes angol népnél következett be először, az természetes.

Igaz való, hogy nálunk a liberalismus inkább csak az ideologia és a gyámolatlan incompetencia irányában vétkezett, és alig lépett a fentebbiekben kimutatott második stadiumába fejletlen anyagi viszonyainknál fogva egyfelől, de meg kétségkívül azért is, mivel alapjában mégis megmaradtunk aristocrata nemzetnek; midőn azonban e második stadium előőrsei a corruptió és a nép gazdasági életének a tőke általi kiszivattyuzásában máris jelenkeznek: bizonyára nem az a teendőnk, hogy a bajt kifejlődni engedjük, hanem az, hogy okúlva más nemzetek példáján, örüljünk,

hogy a baj nálunk még nem fejlett annyira mint ott, és lássunk hozzá orvoslásához.

Szemlélnket folytatva, ha Európán túl átmegyünk Amerikába, ott is hasonlókát tapasztalhatunk. Az éjszaki és déli államok háborújában a jog, az igazság kétségkívül az éjszaki oldalon volt. A rabszolgaság rettentő anomaliája kétségkívül el volt törlendő. És bármi visszatetsző és végzetes következményei mutatkoznak ma eltörlésének, bátran mondhatjuk, hogy szivesebben látjuk még ezeket is, mint a rabszolgaságot. Mindamellet beismerhetjük, és beismerik éjszakanak emelkedettebb és tiszta jellemű politikusai is, hogy ha az eltörlés a radikális erőszakolás helyett, a déliek reconciliatioja, az érdekek lehető kiegyenlitése, a fennálló jogok és törvények tisztelete, a az organicus fejlődés és a békés kiegyenlités útján történt volna meg, elkerülhető lett volna az, a mit most éjszakon is a rabszolgaságnál nagyobb, és főképp veszélyesebb szégyennek kezdenek érezni. Maguknak az amerikaiaknak általános panasza, hogy a déli conservativ elemeknek hirtelen erőszakos leszoritása óta az Unio politikája nemesak a politikusok egy alsóbb osztálya által vezetetik, hanem alacsonyabb elemek által is domináltatik, mint a déli befolyás régibb napjaiban. A „Daily Telegraph“ szabadelvtü angol lap egyik levelezője szerint: „a feslettség úgy mondják nekünk mindenfelől, rohamosan terjed; a politikai botrányok gyakoriabbak és súlyosabbak; a törvényhozók corruptioja közönségesebb, mint azelőtt. Az ügyek ez állásának legérdekesebb illustratioja Mr. Henry Ward Beecher egyik közelebb publicált levele. A buzgó abolitionista-apostol, Mrs. Beecher-Stowe testvére, „Tamás bátya kunyhója“ szerzőjének hírneves munkatársa föllépett, hogy fájlalva panaszolja a déli aristocratia eltűnését, és sajnálko-

zását fejezze ki, hogy megdöntése óta az Unio ügyeit nem vezetik többé a régi déli fajta férfiak, olyanok a milyenek szükségesek arra, hogy a politika derekassága és a nemzeti élet tisztasága megóvassék.

„És csakugyan“ — folytatja a levelező — „való tények alapja ismerhető fel Mr. Beecher-nek a fölötti lamentatiója mögött, hogy eltűnt a közélet azon nemesebb hangja, mely fennállott, a midőn a rabszolgaság még törvényes intézmény volt. A dél és éjszak közti harc, mely csaknem a köz-társaság születésével kezdődött, olyan volt, hogy a harcosok legnagyobb erélyét, legfinomabb tulajdonságait követelte. Bár mennyire valljuk, hogy az igazság és a jog a szabad-
clvü államok részén volt, mégis bátran mondhatjuk, hogy magas elvek voltak a déli részen is. Most, a midőn az út-közet keserü végéig van harcolva, a győzők is beismerik azon egykor oly népszerű gyanúsítás méltatlanságát, hogy a délieket csupán nemtelen és önző indokok vezették. Az eredmény az volt, hogy a politikai harc mindkét oldalon oly férfiakat hozott előtérbe, a kik más viszonyok közt nem vettek volna részt a politikai küzdelmekben, és hogy a köz-napi politikusokat is a gondolkodás és az érzelem bizonyos emelkedése inspirálta. A háború befejeztével és az éjszak diadalával ez önkénytesek visszavonultak és köznapi embe-
reknek engedték át a tért.“

„Ez átalános okokon kívül van egy különleges, mely-nél fogva az ez időszerinti amerikai államférfiúság süljedés-nek indult. Az amerikai élet föltételei olyanok, hogy a va-gyonos és művelt osztályokra nézve viszonylag kevésé vonzó a politikai ügyekkel való foglalkozás. De létérdekük a déli ültetvényeseket activ politikusokká tette. Belátták, hogy súlyuk társadalmi intézményük fentartásában gyöke-

rezik, és ezért az egész délen a tehetséges, művelt és vagyonos emberek a politikával foglalkoztak, oly terjedelemben, melyet az éjszak nem ismert. De az az osztály, melyből Jefferson, Madison, Washington, Calhoun, Clay és még sokan az Unio leghirnevesebb államférfiai közül eredtek, eltűnt a conföderatió bukásával.“

Igy sikerült itt is a politikai kalandoroknak, a felvergőnczöknek és az éjszakai pénzaristokratia tisztátlan és lelkiismereti aggodalmakba nem igen ütköző elemeinek demokratikus és liberális jelszavak hangoztatása mellett dominálni a helyzetet és saját zsebük javára kirabolni az államot. A lopott pénzzel megvesztegetve a demokratia elveihez képest szavazati joggal felruházott azon részét a választó csőcseléknek, melyet „Stimmvieh“-nek nevez a német, „a nép szava, isten szava,“ szabadelvű dogma alapján megerősítették magukat a hatalomban, hogy a kiadott pénzt a racionális speculáció követelményei szerint búsás kamatokkal újra lophassák. Így született az üzleti becstelenség és politikai corruptió, mely az Egyesült-Államokat közmondásossá kezdi tenni a népek közt. Így jutottak odaáig, hogy — és az nem súlyánál, hanem szemtelenségénél fogva jellemző tény — a senatus 52 tagja felszámított a kincstárnak egy évben 504 kést, 405 peniczilust, 703 papirollót, szivacsért 374 dollárt, 1137 kis ollót, 210 pár keztyűt, 116 naplót, 294 irattárczát, 446 bugyellárist, 309 kefét, 556 tűpárnát, 1085 skatulyát, 2808 rajzont, 287 rizma papírt, 1.807.454 levélborítékot, némelyek felszámítottak ezeken kívül fésűt, eau de colognet, citromot, sőt corsetteket is.

Igy mondhatja a „Newyork Tribune“:

„Hatóságaink arcátlan engros-tolvajok. Az adófizetők zsebéből évenként nagy üzleti és lakházakat lopnak. Fel-

emelik a maguk és czinkosaik fizetését évről évre, zsebüket a contractorok, út- és vásárfelügyelők tributumával töltik meg, és az összelopott pénzzel ismét megvásztatják magukat.“

Nem csoda tehát, ha ez elleni visszahatáskép Amerikában is érvényre kezd emelkedni a conservatív áramlat és nevezetesen a nov. 3-iki általános választásoknál mindenütt megbukott azon párt, mely a délt egykor leverte, és azóta kizárólag uralkodott.

És a midőn ily általános ez áramlat világszerte, érvényesülni fog Magyarországon is ép úgy, mint érvényesült egykor a liberális áramlat. Es érvényesülni fog annyival is inkább, mivel az utóbbi ötven évben, és különösen az utóbbi hét évben történtek Magyarországra nézve is kiáltó szükséggé tették a conservatio és consolidatio politikáját. Igaz, hogy a liberalismus kinövései nálunk kevésbé jelentkeztek azon irányban, mint Nyugat-Európában és Amerikában. Nálunk inkább az első stádium jelenségei maradtak az uralkodók, az álladalom reális érdekeinek feláldozása abstract teoriáknak és sentimentális szempontoknak. De nem maradt el azért egészen a második stádium sem, és miután az ó-liberálisok egy része tartósan kezébe kapta volna a végrehajtó hatalmat, nálunk is felütötte fejét az ijesztő corruptió, az uralkodó elemeknek az állam kiaknázására célzó consortiummá alakulása. Így jutottunk a magyar közvéleményt ötven évig zsarnokolt rendszer különböző oldalainak, az ideológiának és lelkiismeretlenségének csodás találkozása folytán: a társadalmi, a gazdasági és politikai krachhoz. Bármi melegen dobogjon szive a szabadelvű reformért, a szabadság józan és igaz barátja, — és azok akarunk lenni mi is — kénytelen beismerni, hogy ily viszonyok közt nem ezen a téren keresendőek az államférfi feladatai és nem e té-

ren várhatók sikerei. Ilyenkor csakugyan minden lehető előhaladásink közt legszükségesebb a jó rendnek előhaladása. Erélyesen összefogni, egységes akarattal egy czélnak vezetni, a hol kell, kényszeríteni, az összes nemzeti erőket, hathatósan ismét felemelni az abstract liberalismusnak bármí téren feláldozott magyar érdekeket: csak ez mentheti meg mai dissolutiójának állapotában Magyarországot, nem pedig azon szabadelvűség, mely még nagyobb tért engedne a römbölő és szétfutó elemeknek. De másfelől ilyen viszonyok közt nincs meg az érzék sem az idealis vívmányokért. Mert — a mint Széchenyi mondja — „míg emberek vagyunk, áltatában véve még a legmagasabb, legszellemibb dolognak is csak úgy van jó illata, közkelete és tartós divata, ha nincs az elízetlenítve mindazon anyagi életjavak, sőt életszükségek fejletlensége vagy aljasléte által, melyekkel bár akarjuk, bár ne, meg nem szűnő érintkezésben vagyunk“ . . . hol ekkép, midőn minden pang, minden dermedez: természet szerint alig van egyén, kit felette égetőleg ne sujtana a legközelebbi életszükségek fejletlen volta, s ki ehez képest — mert hiszen meg nem szűnőleg kénytelen küzdeni azok némi pótlására — magasb és tartósb szellemi felhevülésre lenne hajlandó vagy csak képes is!“ Az emberiség történelme általán e változatban mozog: a szilárd intézmények és szilárd kezek által teremtett jólétben a nemzetek nem követelhetnek elég szabadságot; és miután ennek feláldozták volna a rendet, a jólétet, örömmel fogadják a szilárd intézményeket és üdvözlik az erős kezet, mely a rendet és jólétet vissza tudja adni. A jóllakottak szabadságot, az éhezők kenyeret akarnak.

Midőn ilyenkor a liberalismus követelményei helyett Magyarország sokáig elhanyagolt reális érdekeinek ápo-

lását követeljük, nem vagyunk ellenségei a szabadságnak. Hanem igenis át vagyunk hatva annak tudatától, hogy a szabadság érdekeit lehet, de a nemzet, az állam érdekeit nem lehet elnapolni. Ha csinálunk erős és jólétnek örvendő, tekintélyes Magyarországot: a mi a szabadságból tán hiányzik és a mire ebből még szükségünk van, azt mindig lesz módunk fellelni és meghonosítani. De ha az országot elveszítendettük, ha a magyar nép pusztulásnak eredt, akkor szabadságot találhat az egyes, meglehet e földön, meglehet túl a tengeren, de Magyarországot nem fog találni sehol.

Bármi döntő legyen e szempont, arra nem lehet számot tartani, hogy az elfogultság és az önérdek is hódoljon neki; utaltam arra, hogy csak kevés ember, csak önállóbb és behatóbb szellem képes mindig a korrallal haladni, idősb éveire is megőrizni annyi elfogulatlanságot, hogy az uralkodott nézetek téves oldalait az előhaladott korrallal együtt felismerni képes legyen, és képes legyen felismerni *a különbséget elveink feladása, és ez elvek téves alkalmazásának feladása közt*; a régi ember ragaszkodik a régi ideákhoz, és azért ha ad acta is kell ez embereket tenni, tisztelettel kell tenni.

De másfelől a politikai kalandorok a corruptió emberei „intra muros et extra“, megijedve, hogy egy új rendszer nem csak üzelmük folytatását tenné lehetetlenné, hanem a kiméletesen eddig türt álcát is lerántaná moeskos tetteikről és egész nyomorult voltukban mutatná be a világnak a parlament, a kormányzat és a társadalom nem egy coripheusát: kézzel-lábbal fognak az új rendszer ellen dolgozni és hangoztatni fogják még egyszer az egykor oly varázshatást tett nagy szavakat.

De a nemzet a nagy szavaknak és szájhősöknek hinni nem tud többé! Ezek vezették el a nemzetet Világosig. Rettentő volt az ámitó ígéretek után a véres bukás; de a bukás fényes és nagyszerű volt; Európa tapsolt; tapsolt a népek hazája, nagy világ a gladiatornak, a ki elesett mint egy hős, egy férfiú. A magyar meg volt elégedve. Volt oka búsulni, szidni a németet, és büszkének lenni, hogy magyar. Mi kell neki több?

De a mai bukás sem nem fényes, sem nem nagyszerű. Nem tapsol senki. Jó ha nem nevetnek rajtunk.

A nemzet desillusionálva van.

A szájhősök nagy szavai nem gyűjtanak már. Lelkesedést nem idéznek elő. Az ideologok kora lejárt. A nemzet egyebet kíván.

Az ámitók, a gyámoltalan ábrándozók, a könnyel mű diletánsok helyett államférfiakat; a francia phrasisok és német theoriák helyett, a magyar érdekeket; a corruptió helyett a becsületességet!

II.

Magyarország a szabadelvűek vezetése alatt.

— 1825-től Világosig. —

Sem liberalis, sem conservatív pártról 1825-ben tulajdonképen még szó sem lehetett. Az agónia állapotában volt a nemzet. Az európai népháborúk, a devalvatio súlyos áldozatai; az alkotmány mindenféle köröszttülyuggatott egy pirtirongy; a gravaminális politika minden nyomorával; ez volt az ország állapota. Voltak *aulicusok*, múltjuk kétségkívül azon hazafias és józan politikában gyökerezett, mely a Bécsnek teendő fájdalmas engedmények árán is szükségesnek tartotta kivenni Magyarországot a török kézből, nehogy a magyar nemzet is azon sorsra jusson, melyre jutottak a Balkánbeli fajok; de az államférfi és a hazafi-szemponatok magasáról az idők múltával a személyes érdekek, az udvarkegy szomjának, legfelebb a családi hagyományok szempontjára süllyedtek; nem párt, hanem csupán emberek voltak, az udvar minden tervének kész eszközei.

Ezek ellenében állott a nemzet zöme, valósággal egy nagy conservatív párt, ha mindjárt nem is viselte e nevet, mivel az absolutismus ellenében liberalisnak vélte magát; hazafias volt, de szellemtelen és korlátolt. A bécsi támadások ellenében az alkotmányt petrificálni akarta; oly roskatagnak, megvédését oly nehéznek tartotta, hogy minden változást veszélynek tartott. Ez volt tulajdonképen az

egyetlen párt az országban. Liberálisnak nem lehetett nevezni, mert semmi egyebet nem akart, mint fenntartani a meglévőt, úgy a mint volt, és legfeljebb a magyar nyelv tekintetében kockáztatott némi újításokat: de ugyanezért nem lehetett conservatívnek sem nevezni, mert a politikai conservatio nem lehet a tespedés; a politikában mitsem lehet conserválni a meglévőnek minden változtatását merőben visszautasító mozdulatlanság által; a melyik párt ezt akarja, veszve van.

Ekkor lépett fel Széchenyi. A vészharang szaggatott és idegrázó hangjain hirdeté, hogy nincs több idő a tespedésre. Terveket mutatott fel a nemzet megmentésére, melyekről az országgyűlési utasítások soha nem emlékeztek, s a melyeknek alapelveire az 1825-iki diéta hősei magából a corpus jurisból olvasták rá az anathemat. Sokkal inkább volt nagyszabásu államférfü, semhogy akár a liberalis, akár a conservatív sablont rá lehetne alkalmazni. De a magyar szabadelvűek és a magyar conservatívok pártja — mindkettő — Széchenyiben gyökerezik. Szabadelvü volt, midön a szabadelvü reformok kiáltó szükségéinek korát éltük; de conservatív, midön az ő eszméin nagygyá nőtt szabadelvü párt végzetes túlzásai, tévtanai és fanatismusa ellenében védeni kellett a magyar érdeket, és az ekkor alakuló hazafias és felvilágosodott conservatív párt benne találta legerősebb támaszát. Ha majdnem 10 évig főként izgató volt és ha tagadnunk nem is lehet, hogy az izgatás által múlhatlanul tisztátlan elemek vegyülnek az eszmék közé, sőt tisztátlan egyének emelkedhetnek az állam felszínére; ha be is kell ismernünk, hogy az izgatást soha sem lehet akkor megállítani, mikor a kezdeményező czélszerűnek hiszi: vádat ellene emelni még sem lehet, mivel tagadhatatlan egyfelől, hogy

csak izgatás rázhatta fel agóniájából a nemzetet, és az ő izgatása a nemzet valódi érdekeinek korlátait soha túl nem törte, mivel másfelől a nagy jellem bátorságával feláldozva nagy nevét és népszerűségét, exponálta magát saját tanítványai és az izgatott tömeg ellenében, és támogatta Dessewffy Aurélt és tanítványait, midőn az eszmék anarchiája, a fogalomzavar, a tévtanok özöne, szóval azon szabadelvűi ellenzék ellenében kellett védelmezni a hazát, mely egy és ugyanazon órában a legellentétebb intézményeket sürgette, mert tisztázott eszmékkal és oly vezérelvvel nem bírt, mely irányt adott volna a részletekben, a mint irányt nyertek Széchenyi és a conservatívek azon vezérelvben, hogy akár szabadelvűi, akár nem, döntőnek a *magyar érdekek* kell lenni.

Az 1839-iki országgyűlésen fényre látszott derűlni a haza sorsa. Széchenyi nagy szelleme, 15 évi fáradozásai diadalmaskodtak. Még egy utolsó vihar után a sérelmek a kormány terhes compromissiója nélkül orvosoltattak és a reform lőn általános jelszónak elfogadva. Az ellenzék meg volt nyugtatva; Széchenyi, mint a haladás képviselője, győzött; a esőndbe vonult aulicusok helyébe egy új conservatív párt lépett, mely vezetve Dessewffy Aurél által, maga is az átalakulási rendszer eszméinek volt higgadt, de őszinte híve és felvilágosodott szellemmel államférfiúi belátást párosított; minden pártármalatnak oka volt a megelégedésre és a legjózanabbak is csak reménytelenül tekinthettek egy immár közeledő szebb jövőbe. Dessewffy így szól: „A múlt országgyűlés végével bizonyos kölcsönös jóakarattal szállta meg a különböző vélemények képviselőit. Sok hónapos küzdelem után bámulva láták magukat a népszerűség emberei igen közel állani az addig ellenpárt egyes tagjaihoz; a kép-

zelt ellenségben barátra találtak; — látták, hogy az is azon munkál, mit önkeblük óhajt: a kibékülésen, a bizalom helyreállításán. És egyszerre nagyobb vonzódást éreztek ezekhez mint sok mások iránt, kik még akkor is új táplálékot adának az ingerültségnek. A szent ügyekezet megérdemlé és megnyeré a gondviselés pártolását, s így sikerült néhány becsületes embernek homályban és fény nélkül nagy nehezen helyrehozni a bizodalmat, mit mások nagy robajjal és csillogva megrontottak.“

Széchenyi pedig így szól: „Most már az utolsó országgyűlés óta egészen új időszak derül hazánkra. El van döntve, hogy haladnunk kell. Megsemmisítve a pompás, jóllehet értelem nélküli szójárásnak varázsa, miszerint a magyar alkotmánynak épületéből egy morzsát sem kellene megrendíteni, nehogy romba dőljön az egész. El látszik határozva lenni, hogy nem huszonnégy órai felfogásokként fognak a hazai hajó repedezései betömetni ezentúl. . . S mi ezeknél még sokkal több, hazánk némely leghűbb, de egyzersmind legegészségesebb velejű fiai felfogván nemzeti létünk diagnózisának megváltozását, bátran kimondák, és e szerint cselekedének is, hogy az agitációnak szüksége ideig óráig megszűnt.“

De hazánk ezen leghűbb és legegészségesebb velejű fiai közé nem tartozott Kossúth Lajos. Ily szózatra nem hallgatnak a kicsiny és a nagy ambíciók, melyek híruket és kenyerüket az izgatástól várják.

Megindult a „*Pesti Hírlap*.“

Kitűnően jellemzi e lapot Dessewffy Aurél:

„Mikor valaki törvényszerű haladást tűz ki zászlójára és mégis buzdít, dicsér minden hatóságot, mely törvényes korlátaiból kilép; mikor a sajátság tiszteletét hirdeti, s a

státus főeszméje mellett oly módon agitál, mely ha viszhangot lel, minden józan rendelkezést lehetetlenné teend megváltás dolgában; mikor a kormány iránti bizalmat ajánlja, és naponként tévtanokat terjeszt; a megyéket olyakra szólítja fel szűnet nélkül, mik mellett a kormány törvényes hatása teljesen elenyészik; mikor a különböző társasági osztályok közti közelítést mondja céljának, és minden egyes szenvedőt úgy állít elő, mint a socialis rendszer áldozatát; mikor józan haladást emleget, s tetteg az ifjúságnak, mint testületnek, mint társasági hatalomnak éneklő naponként apotheosisát s a tömegek rivalgásait nevezi el közvéleménynek: akkor higgye el nekünk a mi igen tisztelt barátunk, hogy az ily irány alatt a nyiltan kimondott szép czélokon kívül még más valami is fekszik; hogy az irott sorok közt láthatlan betűkben áll más valami.“

„Mikor a „P. Hirlap“ egy-két visszaélést megró, nagyban ámitgat; az ifjúságot, mikor oly szerepet tulajdonít neki, mely nem övé; a megyéket, mikor oly feladást tűz elejökbe, mely hatóságukat meghaladja. Az ily hízélgés szászorta veszedelmesb és annál kártékonyabb, mivel a nemesebb indulatokhoz intézi szavait, az öntudathoz, a hazafisághoz; s mivel ezen nemes érzésekkel visszaél — *l'enfer est pavé des honnes intentions* — nincs veszélyesebb neme a tévelygésnek, mint az, mely tiszta érzéseken épül, s ezekből vesz erőt a szilárdságra. A ki így kicsinyen gáncsol, de nagyszerűen csábít, az tiszszeresen nyeri vissza a másodík úton azt, mit az elsőn elvesztett; sanyarú képű Cato színében jelenik meg, mikor nem egyéb egy, csábító Szi-rénnél.“

„Meglehet, hogy az újságiró magamagát is vakítja s csalódásokban él a hatás felett, melyet működése szükség-

kép gyakorol; de tökéletesen egyre megy. Nem Kossúth Lajosról, de újságáról van szó; nem a kebel titkos érzetéről, de újsága [náponkénti hatásáról. A politika sanyartó mezején a jóért s rosszért, melyet közvetve, vagy közvetlen, akarva vagy nem, eszközöltünk, egyaránt vagyunk felelősök.“

S e lap csakhamar oly hatalommá emelkedett, melynek követelő hangja és bujtogató iránya elrémítette a higgadt hazafiakat; Széchenyi István, kit a nemzet addig haladásai egyik legmerészebb zászlósainak hitt, fölriadt e lap működésén s félretévén minden egyéb tekintetet, intő szövegát kiáltva emelte fel a „Kelet népe“ czímű röpiratában.

„A „Kelet népe“ határozottan kimondja, hogy Kossúth a magyar nemzetet forradalomnak vezeti, ha vagy ő viszsza nem lép a dolgok éléről, vagy a közvélemény tőle el nem idegenedik. „A „P. Hirlap“ szerkesztője abban hibáz, hogy a képzelet és gerjedelmek fegyverével dolgozik és nem hideg számokkal, vagyis, mint a közéletben a bevett szójárás szerint mondani szokták: a szívhez szól a helyett, hogy az észhez szólna.“

„És megyen a tévútoni andalgás egy darabig meglehetősen és nem kevés kéjek közt. De rögtön vége minden haladási időmértéknek ha versenytársak lépnek föl. Mert a szenvedelem korbácsolja akkor a szenvedelmet. S mint hogy az érzelemnek nincs határa — és ebben fekszik gyökérok a „miért nem alkalmas a kormányzásra“ — és a képzelet nem ismeri az „ennél netovábbot;“ a tévedező szív mindinkább féket fog ragadni, míg elvégre a közvélemény szerint, melyet szül, a legkérlelhetlenebb zsarnokká változik, mely előtt nincs könyörület.“

„Ily lázas hangulat előidézése után pedig *Varsóhoz fog hasonlítani hazánk* sorsa és a fölizgatott érdekek harcza megtörendi honi alkotmányos phalanxunkat.“

„Mínthogy akkor, midőn a bajok kül- és túlnyomás által nagyon is felcsordúlnak, soha nem marad el a ma-
kacs megbicsakolás, és ennek ellentéte, a gyáva félénkség; a magát túlbecstülő elbizottság és ennek ellentéte, a tús-
ténti kétségbeesés; némi egyeseknek istenhez hasonló fel-
emelkedése és ennek ellentéte az alacsony árulás; és ek-
kép soha sem marad el a tökéletes felbomlás és ennek ellen-
téte — jól vigyázz! — a kényuralom is.“

Megdöbbentő e hét év mulva szóról szóra bekövetke-
zett jóslat!

„Bár volna tehát — folytatja Széchenyi — Kossúth-
nak inkább rosszabb szíve, bár ne volna oly magas lelkü-
lete, bár ne szakítana éjjeli rövid nyugalmaiból annyi órá-
kat el, és alunná magát inkább egészen ki; de a helyett
aztán követne jobb modort és vezetne tévútak helyett in-
kább a jó útba!“

. . . „Nem azon tompa él körül forog nálunk a do-
log, hogy haladjunk, haladjunk, mit bizony isten, soktól
nem sokkal mélyebb felfogással hallék elpetyegetni, mint a
pajzán fűrj, tudja mi negédből, mondja el istenadta pitty-
palattyát; valóban nem forog ilyféle pitty-palatty körül a
dolog. De az a fő kérdés: *melyek útaink, és melyek a még
bezártak, melyek a már kinyíltak, melyiken lehet haladni
sebesen, melyiken csak óvakodva, melyiken végre csak úgy,
mint a fűszál nő?*“

Kossúth bámulói és hívei, a szabadelvű párt, azon
állítás mögött, hogy Kossúth forradalomnak vezetni a nem-
zetet, bűnvádi indiciumokat keresett, s mínthogy így össze-

tévesztve a politia és a politika szerepeit, ilyeneket nem talált, irigy, Kossúthot megbuktatni akaró rágalmazónak nézte Széchenyit. Azt pedig épen nevetségesnek nézte, a szándékok egyezése mellett ilyen támadást kezdeni „modor“ és „taktika“ miatt. És ha végül a „szív“ jött kérdésbe, inkább vonzódott az ábrándozó incompetencia a szív-politikushoz, mint a „szivtelen“ Széchenyihez, a kinek nemes szíve utóbb megszakadt a honért, míg Kosssuth jó egészségnek örvend mind a mai napig. Pedig a mint a lélek titkaiba mélyen beható egyik írónk mondta, tulajdonkép nem a szívet, hanem azon *sajátságos impressionabilitást* támadja meg Széchyenyi Kossúthban, melyét rendszerint a nőt a kormányzásra alkalmatlannak mondják, s a mely magában még *sem erős képzelet, sem nemes szív*; hanem a külbenyomásoknak az imagination és szíven átszűrése a végett, hogy a gondolatra és cselekedetekre gerjedelmek és csalkeképek által adassanak lendületek. — „Idealismus, hiszékenység, hiúság és idegesség, ez asszony-tulajdonok alkoták amaz úgynevezett érzés-politikusokat, a kiket a 40-es évek szabadelvűi Európaszerte követtek. „Az érzés-politikus, mondja Kemény Zsigmond, a főeszmébe vegyít már valami képzelmit, és vegyít a kedélybenyomások szerint valami rögtönzöttet. E két elem közül az egyik a belső valósággal, a másik a külső körülményekkel; az egyik a helyes fölfogással, a másik az óvatossággal ellenkezően: már magában a főeszmében a csillogás mellett a csalatkozásnak, nyugtalan törekvés mellett a teljesíthetlenségnek, vagy a viszonyok felforgatásának vannak magvai elhintve. És ezen eredeti bűné a főeszmének az általános körvonaloktól kezdve a részletekig, a megpendítéstől az életbeléptetésig, mindig táplálatni és gyarapíttatni szokott az érzés-politikusok által.

kiknél a siker a lázas vakmerőséget, a véletlen kegye a szédelgést, a nagyobb eredmény a vágyaknak az erővel teljes összezavarását idézi elő okvetlenül: míg végre a bukás kikertülhetlen s annál rombolóbb, mentől későbbi.“

Ezeket támadta meg „Kelet népe“, midőn kifejtette, hogy Kossúth *modora* rosz, mivel az érdekeket élére és egymással szembe állítja. Midőn a tulajdoni jog tiszteletét hirdeti, izgat a birtok és a birtokos ellen; midőn a kormányt reformokra nógatja, olyanokra izgat, mik a kormány tekin-télyét és hatását megbénítják, és azt erőszakra kényszerítik; midőn az osztályok közeledését áhítozza, irigységet és gyűlölséget szitt köztük; midőn a nyilvánosság, közvélemény tiszteletét óhajtja, a tömegek rivalgásával némitja el az értelmesekek szavát.

A conservatívek politikáját Kossúth ez irányával szemben világosan fejtette ki maga vezérök, Dessewffy Aurél a „Pesti Hirlap“ egyik támadása ellen irt cikkében:

„Nehogy azonban elleneink a tespedés vádjával ismét előálljanak, mi ezennel kinyilatkoztatjuk, hogy mindazon főkérdést, melyek a közvélemény által napirendre idéztettek — házi- és hadiadó, közlekedési rendszer, úrbéri megváltás, városok elrendezése, hitelintézetek, ősiség stb. — külön és részletes taglalat tárgyává fogjuk tenni lapjainkban, s azok iránt, ha nem épen részletes tervezeteket is, de mindenesetre lényeges vázlatokat közleni olvasóinkkal, és pedig oly szellemenben, melyet minden elfogulatlan polgártársunk, bárha másképp elveinknek ellene is, haladási szellemnek elismerni kénytelen lesz . . . Az országgyűlés ügyis csak másfél év múlva következik reánk; nincs tehát ok rosz akarattal vádolni azt, ki tervei alaposságát a rögtönzés hevének áldozattul hozni nem akarja.“

„Ám tessék ezentúl is reánk fogni a terpedési irányt, a feudális oppositio orgánjának elnevezni lapunkat. Feleletünk annak jövődjében fekszik s erre bátran utalunk mint azok irányában, kik semmi mester szavára nem esküsznek, hanem önszemükkel szeretnek látni s önbelátásuk szerint ítélni. *Semmi sem lehet tőlünk távolabb, mint azt, mi a nemzet életében 15 év óta történt megsemmisíteni akarni ; nem hiszszük ugyan, hogy ezen idő alatt semmit el nem hibáztunk, semmiben nem tévelyegtünk volna ; de a botlásokat véleményünk szerint tanusdg gyanánt kell csak haszndlni, jövődre nézve, nem ürügyeül a visszalépésnek. A kiindulási pont nem lehet egyéb, mint a mostani állapot, legyen az jó, vagy rossz, úgy mint az a múlt idők eseményeiből törvényesen és tetteleg kifejelett s mi nem csak elfogadjuk ezen kiindulási pontot, de elhatározott ellenségei vagyunk s leszünk minden hátrafelé irányzott igyekezetnek. A kik netalán azért tisztelnek meg bennünket bizodalmukkal, mivel nem tudom mi okból azt remélik, hogy mi az alkotmányt petrificálni, békés haladásunk kifejlésének kerekeit megakasztani akarjuk, azok felette csatlakoznak, s azokat kérjük vigyék által másokra kedvezéseiket. Mi igenis azon véleményen vagyunk, hogy a haladási elem az utolsó időkben feles tisztátlan anyagot vettfel magába, hogy a másoké utáni vágy, a társasági formákban nem nélkülözhető hierarchiaknak gyűlölete tetemes és káros befolyást kezd gyakorolni ; hiszszük, hogy nagy, de jelentés nélküli szavak és megemésztetlen tévtanok nagy szerepet vívtak ki maguknak, és hogy ezek segedelmével mind általán a közvéleményben, mind főleg megyei körökben oly egyének tolták magokat sok helyt a nemzetre vezérek gyanánt, kiket mi szabad alkotmányü országban csak szükséges rosznak tekinthetünk.“*

„Hisszük, hogy a megyéknek egy igen nagy részében a közügyek kormánya oly kezekben van, melyek a megyében létező anyagi és szellemi erőket nemcsak nem képviselik, de azokkal igen gyakran tökéletes ellentétben állanak. Mindezt — mondom — így tudjuk és hisszük s lapunknak feladása a dolgok ezen állapotát felvilágosítani s a természetes egyensúlyok helyreállítását elősegíteni. Azonban teljességgel nem azon czélból, hogy azokat segítsük iparkodásaikban, kik vesztegleni akarnának s már mindent bevégezettnek tekintenének, hanem egyes egyedül avégett, hogy felebb megirt működési rendszerünk által a haladási kérdések kellő kerékvágásukba visszaugorjanak s a vezériszerep biztos és tiszta kezekben maradjon, áldozatok kérdése azok által döntessék el, kik áldozatot hoznak, s néhány hatalombitorlónak egyedárusága megszüntetessék. Elhatározott ellenségei vagyunk minden túlzásnak emberek, dolgok és elvek körül; merőben kárhozzatjuk minden megsértését a sajátjognak, minden lehetlenítését a hathatós és törvényes kormányzásnak, minden ochlocratiai törekvést, minden apellációt a szenvedélyekre, mely utoljára is nem egyéb a nyers erőre hivatkozásnál. Minden juste milieu közt legroszabbnak tartjuk a fenyegetés és lázítás közti juste milieu. De ezen korlátokon belül a legszélesebb szabadságot követeljük és adjuk a megvitatásnak és mindaz, mi arra vezet, *hogy ezen országban erős monarchia, szilárd arisztokratia, gazdag polgárság s erőteljes földművelő osztály egy általánosan boldogító alkotmánynak szárnyai és kitisztult nemzetiség befolyása alatt áldott frigyben állhassanak egymás mellett, számot tarthat mély részvétünkre és közremunkálásunknak csak úgy tulajdonitunk némi becsot, ha ezen eredmények valóításához csekélységünkhöz képest*

mi is járulhatunk. A mi szivünknek nincsen más ideálja, mint a hazának lehető legnagyobb boldogsága, a hazának mondom, melyet imádvá szeretni nem csupán kötelesség, de nem is érdem, hanem minden nemesb kebelre oly erkölcsi kénytelenség, melytől épen úgy nem válhatik meg, mint önmagától.,,

Dessewffynek hátrahagyott irataiból kitűnik, hogy a conservatívek vezére a népképviselőt behozatalán is gondolkodott már az időben, midőn az napirenden még nem is volt. De a mélyre vágó reformban kétszeresen szükségesnek ismerve az óvatosságot és az államalkotó magyar elem súlyának biztosítását, az új elemek ellen a birtokban és értelmiségben nyújtott kezességben kereste az ellensúlyt és nem akart könnyelműen féket eresztetni ama tömegeknek, melyek a Kossúth rövidlátó és ideolog democratiája folytán nyert politikai jogokat arra használták utóbb, hogy a bécsi reactióval szövetségbe rohanják meg a magyar államot, melynek nemzetiségi területeit ez értelmetlen politika folytán egészen kezükbe kapták.

„*Külviszonyainkat s helyhatósági körülményeinket tekintve — úgy mond — kettősen szükséges, hogy a birtok az alkotmány súlyereje maradjon; az átalakulásnak e szellem ellen vétnie nem szabad: de ily eredmény nem eszközölthetik azok által, kik minden tetteikben, szavaikban merőben ellenkező szellemet és irányt árulnak el.*“ Ezért óhajta, hogy a vezéri szerep az átalakulás korszakában más kezekre kerüljön. S ily biztos kezeknek mondá Deákot és Széchenyit. „Ezen tisztelt egyéniségeket oppositio dolgában az alkotmányos oppositio mezején, haladásunk dolgában az alkotmány formáihoz kötött haladás terén látom, — oly téreken, melyeken velök közremunkálni kész vagyok: míg

másrésről a „P. Hirlap“ pártjától e tulajdonokat megtagadom.“

És midőn erre azzal vádolta Kossúth, hogy meg akarja osztani az ellenzéki tábor s gyanúsításai által a kormány ápoló kezei alatt behegedett sebek fölszaggatásán munkálkodik, Dessewffy éllel és méltósággal felel e vádakra:

„Nyilatkozatom végére hagytam a „P. Hirlap“ azon vádját, mintha én a kormány ápoló kezei alatt behegedt sebeket akarnám újra felszaggatni. Eltalálta a „P. Hirlap“, hogy ezen hír az, mi lelkemben legkeserűbben fogna rezegni, ha megpendítésére okot adtam volna; de feledé, hogy e részben visszatorlási fegyverek az én kezemben is vannak. Nem kívánok velők élni; csak azt jegyzem meg, hogy ha csekély személyemnek van valami kevés érdeme a politika mezején, az épen abban áll, hogy a mások által, bárha tiszta szándékkal is, megrontott bizalom helyreállításához csekély erőmmel én is járultam. Én épen nem csodálom, hogy a békéltetés szerepe a „P. Hirlap“ szerkesztője előtt is tetszésre talált, és hogy a *szeretet és bizalom magvát akarná hinteni*; szívesen üdvözlendem őt a nemes pályán, de szerepet azért teljességgel nem cserélek, és kénytelen vagyok őszintén megjegyezni, hogy a „P. Hirlap“ szerkesztője, ki igen értett hozzá „luctantes, ventos, tempestatesque sonoras“ bocsátani a hazára, a sokkal kopottabb „motos componere fluctus“ — még nem igen szerencsésen kezeli, a mit ugyan, ha a tényeknek önvéleménye felett némi becset tulajdonit, gr. Széchenyi Istvánnali összeütközése után sem tagadand. Nála még mindig: „medino de fonte leporum surgit amari aliquid, et sub ipsis floribus angit.“ Ha azonban csakugyan hozzánk akar szegődni a „P. Hirlap“ szerkesztője, addig is, míg az új szerepbe jobban betanúl, vegy

tőlem, mint e mezőn régi practikustól azon tanácsot, hogy az, ki a kölcsönös szeretet és bizodalom magvait akarja hinteni, nem mondhatja, hogy *ő férfiasan szólni, és ha kell tenni fog*, mert ezen tevés e helyen épen rendes ellentét... De hogy öngazolásomra visszatérjek, hihető-e az, már csak önszereteti szempontból is, hogy én azon bizodalmat, melynek helyreállításában fáradoztam, negédesen lerontani igyekezzem? s nincs e részben annyi jogom, mint bárkinek másnak, a tökéletes *bona fides* föltevését követelni? Egyébiránt teljes séggel nem engedhetem meg, hogy ezen igen komoly kérdés az érzélgés mezejére vitessék át. Azon kibékülést, mely az országgyűlés végén készült, meleg kebelvel üdvözölöm. De azért nem voltam már akkor is elég ujonez a politikában, hogy higyjem, miszerint azzal minden élesebb súrlódásnak, minden keményebb összecsapásnak, — egyedekek, pártok és érdekek közt — örökre eleje van véve. Olvassa végig a P. Hirlap szerkesztője a főrendi naplóban azon beszédemet, melyre már két izben hivatkozott, s látni fogja, hogy én már akkor előre sejditém a legroszabb eseteket is, s kimondám többi közt a békefentartás feltételéül azt, hogy a közvéleménynek igazgatása bölcs és tiszta kezekben fog maradni e hazában. S midőn most ezen feltétel mellőztetik, midőn haladásnak kereszteltetik az, mi jogrontás, midőn oly egyedekek vezérkednek, kik meggyőződéseim szerint elegendő kezességet a hazának nem nyújtanak, midőn a *municipiumok mindenhatóságának* eszméje formális tudományos teoriává alakittatik, midőn fennálló érdekek ellen naponként élénkebb és keserűbb fenyegetőzések történnek, egész osztályra nézve a *lenni vagy nem lenni* emlittetik, s nyiltan kimondatik az óhajtas, mint enfüleimmel csak kevés nap előtt hallám: hogy nagy birto-

kosoktól a megyéket az úristen szabadítsa meg: akkor én bizodalomrontó vagyok, akkor én kölesönös szeretet örmvirágát téptem ki, mi által? mert szót adtam az idővös visszahatásnak, mely ily törekvések ellen mutatkozik, s naponkiut erősebben mutatkozni fog, mert azon aggódom, ne-hogy ezen reactió retrograd iránynyá fajuljon s a salakok-kal együtt a tiszta érczet is magától eltaszítsa; békerontó vagyok, mert a győzelemittas felekezeteket a diadal órájá-ban is emlékeztetém arra, mit tőle méltányosság és haza-szeretet kíván, és mert kimondom, hogy a nemzeti mozgal-mak vezérszerepét nyugodtan látom az alkotmányos oppo-sitió biztos és köztiszteletű főnökeinek kezében. Ily körülmények között méltányos-e, igazságos-e rám fogni, hogy hazám szent békéjét gyilkos kezekkel fojtogatom? mintha bizony én idéztem volna elő ezen állapotot, mintha én volnék mestere az agitációnak mely üzetik; mintha én tettem volna a nemzetet első figyelmessé a veszélyre, melyben forog; mint-ha valami titkot fedeztem volna fel, midőn egy tulzó párt-nak lételéről beszéltem. A diagnosist gyakorló orvos nem atyja a betegségnek. Azoknak, kik mindig szabad sajtót, vitatási korlátlan szabadságot, örökös, mindent orvosló nap-fényt emlegetnek, felette rosszúl áll, pártérdekeikre nézve a máskép vélekedőktől nem tudom micsoda kiméltét követelni s szóról szóra azon okokat hozni fel e kívánat mellett, mik-kel a boldogult Gontz a megelőző könyvvizsgálatot, csak-hogy sokkal jobban védelmezte; felette rosszúl áll nekik — mondom — csodálkozni, ha azok, kiken oly sokáig pacz-káztak, utoljára feljajdúlnak s nem hasonlítanak azon sváb herczeghez, ki *mindenét átengedte* a jövevényeknek „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.“ Csanád-megye a mészárszéki jogot *kárpótlás* nélkül eltörölni kívánja;

Borsodmegye a papi jószágot kívánja eltulajdonítani: de nekünk ne legyen szabad kimondani, hogy ez a sajtásájjog sértése, mert ez a szent békét megzavarhatná s azt képzeltetné a kormány, vagy másvalaki, hogy a sajtásági jog ellen irányok léteznek az országban! Más szavakkal: legyen nyilvánosság mindenre, csak nem egy bizonyos párt igyekezeteinek jellemzésére nézve s az egész világ tartozzék hazafifénymázt kenni terveire, hogy azoknak valódi jellemét senki ne láthassa; gyönyörű politika — ezen pártszámára, de az ne kívántassék, hogy ebben a mindent elsimítáni akaró maneuverben a pártot az én csekély tollam is elősegítse. Nem szabad senkire irányokat tolni, melyek nem övék: de a ki a pártharczok mezején a szóknak hisz és nem az összefüggő cselekvések szellemét látja, a phrasisokat tényeknek veszi, a tényeket nem méltányolja, a ki nem tudja, hogy fennszóval alkotmányrontást párt hirdetni soha sem fog, ki azt hiszi, hogy behúnyt szemmel legbiztosabb járni a világon: az menjen, álljon be minél előbb száraz dajkának, de a közdolgoknak hagyjon békét.“

„Egyébiránt mindezen álokoskodás alatt még egy gyökeresebb tévedés fekszik. A kormányról nem tehetni föl, hogy nem tudja a kérdéses pártnak igazi jellemét, cselekvését, eljárását. Ez azonban korántsem elegendő ok a bizodalom megbomlására, mert egy alkotmányos ország kormányának tudnia kell, hogy a szabad vélekedések mezején mindenféle pártnak kell és lehet lenni. Nem is akadhat fen ezen; csak akkor csökkenne a bizodalom, ha ezen párt egyedárúságának magát a nemzet alávetné. És valóban, a mely mértékben növekednék ezen párt hatalma, ugyan azon arányban fogna a kormány bizodalma alászállni a nemzetbe, és fordítva: azon arányban növe-

kednék a bizodalma, melyben e párt ereje alább szálland. Ezen utolsó eredményt pedig semmi sem mozdítja inkább elő, mint világos, többszöri elmondása annak, hogy e párt mit esinál, mit akar, hova viszen? Mióta ezen párt egyes emberei a saajtsági jog megtámadását indítványozzák, a nélkül, hogy a űnökök szükségesnek tartanak az ünnepélyes ellentmondást, mióta világosan törvényhozói körbe tartozó kérdéseket megyeileg tetteleg ketté vág, átlépett meggyőződéseim szerint a Rubikonon, áthágta a határt, melyet az alkotmányos oppositionának áthágnia nem szabad, s kötelessége minden hazafiúnak azt minél többször s minél hangosabban ki-mondani.“

„Ismerem az állás töviseit, miknek kitéve vagyok, midőn az itt kimondott nézeteknek organumává tettem magamat. Jobbról s balról, mögöttem s előttem hallom zügni a szót, hogy *„kormányember“* vagyok. Vagyok pedig kormányembere a szónak azon értelmében, hogy kárhozzatok minden működést, minden elvet, mely a törvényes és hathatós kormányzást lehetleníti; *mert meggyőződésem szerint hathatós és nem nominális kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldoguljanak, státusemberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek lehessenek.* De mindenek előtt és felett *magyar vagyok*; fia ezen szeretett hazának; minden egyébnél fontosabb előttem ezen országnak boldogsága és érdekeinek nemzetiség és alkotmány alapján kifejlése. Hitem az, hogy minden, mi ezen országban jobb kormányzati rendszer érdekében még szükséges, a természetes úton el fog éretni: részint az anyagi érdekek kifejlése által, mely érezhetőbbekké teendi a *helyhatósági visszaéléseket és egy magasabb ellenőrség szükségét* részint az értelmesség előmenetelétől, mert hiszen nem lehetséges, hogy a magyar vállakon álló

egészséges fők előbb utóbb túl ne adjanak amaz egész Európából kiesapott tévtanokon, mik most a bölcsesség culminatiója gyanánt üdvözöltetnek. Ezen úton remélem én ezen fen-
tebb érintett eredményt, mely majd egy jobb korban párosodni fog a haladás, kifejlés és józan szabadság minden nemével. És ha volnának bárhol is azon ármányosok, kiknek szemében e haza békés kifejlése szálka, kik gyűlölik nemzetiségünket, kik boszankodva látják, mikép jó úton valánk e hazában *rendet és szabadságot, jólétet és nemzeti-séget, szellemi erőt és anyagi boldogságot összhangzatba hozni*, a kik örömmel látnák, hogy ezen lassú, de biztos működés, ezen üdvös közremunkálás a nézeteikben elágazó, de tiszta szándékban összeforrt hazafiaknak megbomoljon, ha — mondom — volnának ilyen ellenségei a hazának, azoknak annál hathatósab szövetségese a „P. Hirlap“ pártja, mert hinni akarom, hogy nem tudja, mit cselekszik.“

Fájdalom! Beteljesedett, hogy Kossúth pártja lón a haza ellenségeinek leghathatósabb szövetségese. Bekövetkezett, hogy egyedáruságra emelkedett a nemzet politikájában, és bekövetkezett erre mindenekelőtt, a mit Dessewffy szükségyszerű következményül jelzett: a kormány bizalmának csökkenése a nemzet iránt. Az anarchiának, törvénytelen-ségnek és a forradalomnak mindinkább felkapó iránya, a kormányzatot szükségyszerűleg erőszakosságra utalta, az ausztriai hatalmi körök pedig vajmi természetes, hogy nem voltak hajlandók tétlen nézni a vészterhes agitációt: „*Um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.*“

Dessewffyt nemsokára fenntebbi czikkének írása után a vésznek elhárítására irányzott emberfölötti fáradozásának izgalmai korának virágában ragadták ki rövid láz által az élők sorából; Széchenyi szelleme jósszerű, megdöbbentő

nagyságára ekkor emelkedett, de hatalma ép oly kevésbé volt már a közvélemény fölött, mint nem volt Dessewffy tanítványainak, a conservativeknek. A szabadelvűiek pedig igaz, hogy különböző árnyalatokra oszlottak, de ennek más egyéb hatása nem volt, mint az eszmezavar növelése, és nem akadt köztük senki, a ki elég belátó és egyúttal elég kötelességérző, igaz és bátor lett volna, hogy Kossúttal nyíltan szembeszálljon; sőt mindinkább alávetették magukat hatalmának, és ez azon *legnagyobb bűne valamennyiöknek*, melyet nem fog levenni rólok soha azon utóbb — eső után köpönyeg — megkísértett fogás, hogy az egész felelősséget Kossúthra hárítsák.

A szabadevű párt a főhatalom szerepét mindenben a benevolus spectator szerepére igyekezett szorítani. Naponként tovább kívánt menni a jogok terjesztésében, de szorosabb rend által ellensúlyt adni nem akart s nem vette észre, hogy ez csak a desorganisáció műve, előkészítése egy siralmas tabula rasának. Feljajdult az egyes, ha magánérdekeit sértette a megyei határozat, és panaszkodott, hogy nem segít rögtön és hathatósan a kormány, de száz hasonló esetben, midőn t. i. nem az illetőkről volt szó, a kormány minden törvényes hatását eltagadták. Felfohászkodtak néha energicus, a mozgalmat vezető kormány után, de bénították és aláásták a kormány hatalmát, a hol csak tehettek, és a kormány elleni gyűlölséget és bizalmatlanságot szinte politikai elvvé és hazafi-postulatummá emelték, kényszerítve azt törvényszerű erély helyett: erőtlenségre vagy erőszakra.

Több megye önhatalmúlag kiterjesztette a választási jogot. A conservativek hiába jelentették ki, hogy készek a szavazati jog *törvényes* kiterjesztéséhez járulni, a *nemzeti*

érdekek korlátain belül és hiába tettek óvást a jogbitorlás, az ügynek megyeileg, országgyűlésen kívül, a koronás királynak, a törvényhozás e hasonfelének kirekesztésével eldöntése ellen, és hiába utaltak arra, ha más kérdésben a fejedelem, a törvénytelen példát követve, ugyanezt teendi, s *törvényhozói* kérdésben egyoldalúlag határozand; hiába utaltak arra, hogy a megyéknek gondja van rá, *feleslegessé tenni a költséges országgyűlést*, hogy az országgyűlést és a nemzeti erőik központosításának lehetőségét ássák alá; hogy e cselekvésben össze van tévesztve az alkotmányos monarchia eszméjével a foederalismus eszméje, és hogy ha e törekvések nagyobb mértékben sikerülnek: azokban végre el fog veszni a monarchia és a *polgári álladalom egysége*.

Hiába! A megyék tovább is statáriumot üztek törvényhozás dolgában.

Pestmegye a szóbeliséget és nyilvánosságot rendeite el a büntető eljárásban. Megtette azt a csodadolgot, hogy 5 órai választmányi ülés és 7 órai közgyűlésben véghez vitt oly újítást, mely mindenütt beható komoly dolognak tekintetik és így beható, komoly tanulmányt és időt igényel. De a közigazgatási központosítás elleni mozgalom átment a törvényhozási központosítás ellenibe. Az eszmezavar nőttön nőtt; a legtarkább indítványok egymást érték. Gombamódra szaporodtak új az meg új „életszükségek“, „varázserővel ható észmék“, nagy szavak és törvénytelen ferde rendszabályok. Az eszmék chaosa és vízözöne fenyegette az administratiót, a kormányzatot, az álladalmat. És egyúttal lábra kapott — mint Kemény Zsigmond mondja — „a tekintélyek kiméletlen ledorongolása és azon gyöngédtelen, azon személyes vitatkozási modor, mely a nézetek szabad kifejlődését majdnem lehetetlenné tette, s a szenvedélyek tájtékával mindent

beborítván, soha és semmi tárgyban a hideg megfontolásra kedvet és alkalmat nem engedett.“

A főhatalom érezte ily viszonyok közt egy erélyes, és a rendcsinálást megkísérlő kormány szükségét, ha Magyarországot, mint kormányzatlan hajót a zavar tengerére bocsájtani nem akarta. *De érezte a reform és a haladás szükségét is. Dessewffy* iskolája jött kormányra; Apponyi lön kancellár.

Az *ellenzék* még szenvedélyesebb lön, és Apponyi à tout prix megbuktatása lön a jelszó, kimondatván, hogy nem reformok, hanem *véredek* kellenek Apponyi ellen.

Jól mondja Kemény Zsigmond :

„Ha Apponyi a hivatal ranglépcsőzetén és bürokratiai érdekéért lép a hatalom polczára ; ha *az országgyűlési szónoklat és pártvezérlés viszi őt, ha nem tolatnak hátra a régi tekintélyek egy fiatal conservatív iskola számára, mely haladni akart és a reformerek jelszavait többnyire magdévátette*; ha ily hódolás a parlamenti szellemnek nem költ reményt még nagyobb vállalkozásra: akkor Apponyi gróf ugyanazon politikáért, melyet követett, sokkal kevesebb ostromot állott volna ki.“

Hiába mutatkozott Apponyi a haladás, a reform őszinte barátjának: hiába támogatta őt Széchenyi, hivatalt vállalva alatta. Lenézték az „úrficskát, ki csak a minap akkora volt, mint egy keztyű,“ és magasztalni kezdték Vay Ábrahámot — különbeni ellenségei, többek közt Wesselényi Miklós is, — csak azért, mert ez érzi és kimondani meri ama nagy megbántást, hogy „oly fiatal egyén, mint Apponyi, annyi tisztes és élemedett mellőzésével bigyesztetik ki a kormány élére.“

Igy természetesen fokozott vihart idézett elő a kormány

nak azon kísérlete, hogy a megyék által kezdeményezett chaosnak útját állja az administratori rendszer, ez egyedüli mód által, a hol a kormánynak *törvényes kötelessége teljesítésében* más közeg rendelkezésére nem állott.

Küszöbön állott a 47-iki országgyűlés.

Kossúth és Batthyányi, az ellenfél vezérei, minden izmot megfeszítettek Apponyi megbuktatására. Széchenyi át volt hatva a meggyőződéstől, hogy ha a „szabadelvű“ párt nem szorítkozik az ellenőrzésre, hanem a dolgok élére jut, akkor a confusió e pártja, mely a megyei foederalismust, a népképviseletet és felelős központi kormányt egy azon órában hangoztatá, semmi vezérelvvel nem bírt, és döntő irányt Kossúth Lajostól Batthyányi Lajosig csupán a tömeg rivalgásaiban talált: a zűrzavarba fojtandja a reformot, a forradalomba és bukásba vezeti a nemzetet; mert Széchenyi előre látta, hogy valamint e párt addig teljesen Kossúth befolyása alatt állott: azután még inkább alatta álland. Ezen szellemben adandó tanácsot az ellenfélnek, emelte fel még egyszer a „*Programm-töredékben*“ Cassandra-szavát:

„A honnak álladalma“ — mondá szóról szóra, csoda módon bekövetkezett jóslatában — „megrendül és a legmélyebbre ható hazafiak, midőn kinosan fog vérzeni szívök annak elgondoltán, mennyire vihette volna bölcsesség a hon kifejlését, s ábrándozó incompetencia hová sülyeszté azt: egyedül buzgó imádságban lesznek ultimum remedium gyanánt kénytelenek keresni államtudományt s ujra és ujra megkérni a magyarok istenét, hogy irlalmazzon kiskorúságunknak és segítsen.“

„A nemzetiség, melyért oly sokaig, oly emberségesen, oly hűn s már-már némi sikerrel vívtunk, alkalmasint utolsó agoniáját fogja élni.“

„S ön Kossúth, ön, kit én nemcsak hazaszerető s becsületes, de jószívű embernek is szeretek hinni, ki előtt az erény nem üres hang, nem egyedül fénytűzési függözimer, ön mit fog érezni, ha csakugyan mégis ecsetem rajza igaznak fogna mutatkozni, és ön, ki már annyiszor kiábrándult — s erre untilg oka is volt, — elvégre még a körül is kibontakoznék azon édes illúsióiból, melyek önt most még mindig sötétben tartják, hogy :

„Midőn státusbölcsességel hitte magát telve lenni, csak phantasiával s önhittséggel volt saturálva.“

„Midőn próphétának tartotta magát, nemcsak nem látott semmit is előre, de még a fennforgó legegyszerűbb eseményeket sem bírta látni tisztán, s míglén teremetői illúsiókban ringatta magát, nem volt soha is egyéb, mint indítványozó és projectáns, ki mindent kezd és mindenbe beleviszi a könnyenhívőket, egyet s mászt egy kis ideig fenntartani tán képes, de bevégezni semmit sem tud.“

„Midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem bírta kormányozni gyakorlatilag.“

„Midőn új politikai Messiásnak, egy mélyen beható státusbölcsnek hitte magát, soha sem bírt magasabbra emelkedni, mint egy jószívű misericordianus szempontjára, ki minden kis sebre írt szeretne tenni, hézagos számítások szerint kenyereket süttet a szegények számára, és a ki borzasztólag előmozdítván a dologtalanságot, el van tán látva elég talentummal egy nemzeti nagy kórház megalapítására, de nemzetet, súlyedésnek indult nemzetet regenerálni soha sem fog.“

„Midőn népeket gondolt boldogítani, zűg-prókátorkét szerencsétlenségükre csak felizgatójuk volt, s hogy ekkép :

„Midőn honunk constitutióját rendezni, szilárdítani vélte,

végkép zavarba bonyolítá azt; szabadság terjesztése helyett, mi bálványa volt, szolgálta állapotba süllyeszté a hazát; nemzetiségünket pedig, mely, bárki mit mond is, *egyedüli garantíója* szabadabb institutióinknak, s azon *egyedüli regeneratív* szikra, mely bennünk létezik, nem készakarva tán, megengedjük, végkép elejtette lábáról; és ehez képest

„Még azon illusióban is, mikor azt hitte, legalább kötelességét fogja teljesíteni, csalatkozott, mert működése több kárt okozott, mint hajtott volna hasznot, és idétlenségek elkövetése korántsem kötelességteljesítés még.“

„Akkor mondom, ha ön egykor tökéletesen kiábrándulva leendett — mi meg fog történni, ne kételkedjék, mert önalkotta világa nem reálisabb mint a délibáb, és ön nem fogja tagadhatni, hogy én jobban ismerem önt, mint önmaga, akkor ugyan kérdelem, fog-e, de csak egyetlen egy vigasztaló érzést is lelmi keblében?“

„Szándékának tisztaságával fog tán állni elő! Ámde kérdelem: nem szomorú vigasztalás-e az, ha abból egy végkép feldúlt nemzetnek romja merül fel és egy meg nem szűnő figyelmeztetés azt hangoztatja füleibe: *l'enfer est peuplé des meilleurs intentions?*“

„Vagy talán azzal fogja vigasztalni magát, hogy csak jogával élt? — Azonban ha erre megint a bölcsnek azon kétségbevonhatlan állítása fog jutni eszébe, hogy: „nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni ahoz való tulajdon nélkül,“ ugyan nem fog-e vajmi keserű érzéssel visszaemlékezni mindazon illusióira, sőt megátkozza azokat, melyekből sem elég higgadtsága nem volt saját erejével kiemelkedni, sem elég erélye tűrni, hogy azokból mások eliberálják önt?“

„És ezért a haza szent nevére kérem önt, lépjen le

agitációjának azon veszélyterhes teréről, melyre állott, sőt nemes érzelmihez fordulva, alázatosan esedezem: mondjon le a politikai vezérségről, és általán . . .

„Ha azonban ön végig el akarja járni az egyszer fölvetett „nélkületek, sőt ellenetek“-féle villitánczot: ám tessék!”

„Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen bőszerűségig fel, vessen égő kanóczot a szántóvető lakára, ostorozza a közbirodalom érdekeit legnagyobb ellentétre, s töltsen meg mérgével a visszatörítés poharát csordulig: ám lássa!”

„Ha azonban egykor, midőn már késő lesz, érezni, és átlátni fogja, hogy átok volt az, mit fejünkre hozott és nem áldás: akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hű is, ki önnek csalálmait még idején kettétörni elég elszántsággal birt s tehetsége szerint igyekezett volna.”

Volt. De a „liberálisok“ közt nem volt.

Rövid idővel az országgyűlés összeülése után kitört az olaszországi mozgalmak és a februári forradalom.

Széchenyi ez elhatározó perczet így fogta fel:

„Most Olaszország lángba borúl, az örökös tartományok nagy részében mozgalmak törnek ki, és a monarchia súlypontja könnyen megváltozhatik. Ha a nemzet így szól a fejedelemehez: „Uram! most trónodat vész fenyegeti, s mi felhagyva sérelmeinkkel, védelmedre sietünk“: Magyarország a monarchia megmentőjévé válván, *Budapest lehet annak központjává, mint Eugen herczeg, Gentz, s Ausztriának végelhanyagolt keleti érdekei javasolták.*

Kossúth és nyomában a szabadelvű párt másképp fogták fel a situációt.

A dynastia szorultságát illoyalis pressióra vélték használandónak.

A bécsi és a pesti forradalom kitört.

A szorongatott és megfélemlített főhatalom elejtette a conservatív kormányt. És evvel el a rendnek, a békés megoldásnak biztosítékait, sőt lehetőségét.

Miért?

Mert a közvélemény teréről már azelőtt leszorított conservatív párt a kormányról is leszorítatván, a tehetetlenségre volt utalva, és a magyar politika szinpadán csak két erő maradt fenn, melyek közt a *végzetes összeütközés elkerülhetlen vala.*

Először ugyanis a camarilla és a katonai párt, melyeket vádolhatunk sok mindenféléről, de nem tagadhatjuk, hogy elegendő okuk volt nem bízni a Kossúth által képviselt és forradalmi izgalomba ejtett Magyarorszáiban és így ha eszközeit el is itéljük, természetesnek találjuk, hogy a Kossúth hatalmába került Magyarország ellen fegyverkezett, és nem maradt veszteg, „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.“

Miután Ő Felsége mellől a hazafias conservatívek eltávolítottak, közelfekvő volt a veszély, hogy az áldott jó, de gyenge fejedelem és a monarchia hatalma feletti rendelkezés ezek kezébe kerül és újabb összeütközésnél és újabb gyanúknál Magyarország ellen fog fordíthatni.

A másik erő a magyar szabadelvű párt vala. Sok becsületes és belátó hazafi volt köztük; sőt ha nem is belátó, de becsületes és loyális volt a túlnyomó rész.

De Kossúthnak varázshatalma, és a tömeg rivalgásai előli félelem alatt állt valamennyi. Kossúthot sokan nem szerették, politikájának félszégességét és végzetes voltát belátták, négy szemközt elleneztek is, titkos és apró megtámadásokra vállalkoztak is; de népszerűségétől és eszméinek

tetszetős voltától gyengeszivüen féltek, és nyílt megtámasztásától visszariadtak.

A bekövetkezett bukás *után* sokan dicsekedtek, hogy abban részük nincs, hogy a felelősség Kossúthot terheli, kinek politikáját ők már akkor is kárhoyatosnak ismerték. Vajjon hogyan nem jutott eszökbe, minő rettentő önvád fekszik e dicsekvésben? Nem akarom a szót kimondani, de mindenki kell, hogy érezze. Mindenki kell, hogy tudja, mit tartson annak hazafibecsületéről és hazafilelkiismeretességéről, a ki a nemzet képviselőtének és akarat-nyilvánításának részese lévén, tisztán látja, hogy a haza vészbe vitetik, de tiltakozó szavát felemelni nem meri, félve az elevenek és holtak fölött ítélő tribuntól, az izgalom-ittas tömegtől és félve népszerűségét. Ez-e a magyar hazafiség? Ily férfiak méltók-e a haza sorsának intézésére? Ily férfiakra lévén bízva a haza sorsa, nem szükségszerű-e, hogy elveszszzen a válságban?

Pedig a tisztavérü forradalmárokon és higfejú rajongókon kívül ilyenekből állott a szabadelvű párt.

Csengery azt mondja, ezeket mentegelve történeti tanulmányaiban: *ki ilyenkor a sors rohanó kerekébe kap, ha nem is zúzatik el, legalább is hasztalan dolgot cselekszik.*"

Ha ez mentség, akkor Csengery utoljára a mai pénzügyi helyzet iránti felelősségét is elháríthatná magáról, jól lehet a pénzügyi bizottság minden jelentését aláírta, és a pénzügyi bizottság javaslatai alapján történt az utóbbi hét évben minden.

Vagy hatástalan kevés számmal voltak a belátó férfiak a szabadelvű pártban, és akkor e párt fölött el van törve a pálcza.

Vagy elegendő voltak, hogy hatással felléphettek volna,

de saját egyéni chanceaikat nem voltak hajlandók kockáztatni meggyőződésükért, a haza megmentéseért: akkor is el van törve, de süjtőbb vád alapján.

A Lamberg meggyilkoltatása fölött tartott ülésen egy fiatal képviselő felkelt és halálsápadtan, a veszélynek teljes tudatával, de a vérszagot szimatolt tömeg ellenére is, bátran a megfélemlített, gyáva, és a felizgatott ultra képviselők érzületén egyaránt felülemelkedve, kimondta a vádat Kossúthra, hogy ez az ő politikájának gyümölcse, gyümölcse azon politikának, mely a forradalomra és a nemzet bukására vezet. Báró Sennyei Pál. Ez az igaz férfi, hű hazafi.

Ha ilyen férfi, ilyen hazafi a szabadelvűtek közt is akadt volna, Kossúth nem lesz vala mindenhatóvá.

Igy azonban a közvéleményen kívül a kormány is Kossúth hatalmába került, lévén a miniszterium névleges feje Batthyányi Lajos, valódi feje Kossúth Lajos.

Igy sodortatott a törvényhozás azon sensationális legislációra, melyet az 1848-iki törvénykönyv alakjában sokáig, még sokáig fog sinleni a *magyar nemzetiség*, és melynek könnyelműsége *kibűnhödve még nincs*.

E legisláció által, mely minden új projectumot intézménynyé sietett improvisálni és így szilárd állam helyett az összedőlésre kárhóztatott pünkösdi királyságot fűjt fel, e legisláció által rögtönözve hozatott be a parlamentarismus, mely addig egy belátó, de elszigetelt és hatálytalan kis körnek volt csupán elvileg kifejtett, de semmiben elő nem készített evangéliuma: és fentartatott e mellett a megyei foederalismus, hogy az improvisáció veszélyei az absurdum koronájával koronáztassanak meg.

Az ország alkotmánya hűbele módjára a legszélsőbb

democratiára lón fektetve, hogy ez a megyei autonómiával karöltve megrendítse a nemzetiségi területeken az állam egységét és szilárdságot és megbénítsa azon osztályt, mely ha semmi egyéb, de a magyar nemzetiségnek egyedül megbízható támasza : a magyar nemességet.

Felszabadított a jobbágyság, és ez üdvös és szükséges intézkedés is kárhozatosná tétetett a rögtönzés és az által, hogy váltság helyett ajándékba kapta az államtól földjeit. Látván a jobbágy, hogy egy törvény által hirtelen birtokossá tétetik, mi csoda, ha a communismus, a másoké utáni vágy, a vagyonosabbak iránti irigység és gyűlölet, a végzetes utópiák és mindenekfölött a dologtalanság átka vett erőt rajta elannyira, hogy még a mi napjainkban is vészesen emelték fel ezek fejüket és tán csak Tisza Kálmán férfias, erélyes, a népszerűséggel nem törődő és igaz államférfiúhoz illő fellépésének és tekintélyének köszönhető, ha a közelebbi években megghiúsultak a szélső balnak a társadalmi rend megbontására ez alapokon irányzott törekvései.

Mi csoda tovább, hogy a birtokos osztály, a nemzet e sarkoszlopa, anyagi létének feltételei egyszerre és minden átmenet nélkül megváltoztatván, még ma is, évtizedek múltán, kétségbeejtően és gyakran kétségbeesetten küzd fenntartásáért, és egy darab magyar föld a másik után kerül nem magyar kézre.

Elég utalni ezekre, a hasznavehetlen sajtótörvényekre, a királyi hatalmat illusoriussá tevő nádori törvényre, hogy a 48-ki legislatiónális improvisatio — *daczára az elvek el nem vitatandó helyességének* — el legyen ítélve.

E mellett Batthyányi bátortalansága folytán Kossútnak mindinkább sikerült tágitani az úrt Magyarország és

Ausztria, a király és a képviselőház közt. Augusztusban mártírkos összejöveteleket tartott a szélsőkkel és ezeknek érdekei szerint compromittálta mindig a miniszteriumot, mely minél nehezebbek lettek a körülmények, annál kevesebb erőt talált Kossúthtal ellenkezni. Augusztus végén Kossúth még nagyobb arányokban kezdett a népszenvédélyekre támaszkodni, a budai várat tervezte megrohanni, brüsseli fegyvereket csempészett az országba. Ekkor mondta Széchenyi:

„Én a csillagokból olvasok. Vér és vér mindenütt. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dűlnak szét mindent, mit építünk. Ah! az én fűstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonúl végig a Kossúth neve — flagellum dei!“

Néhány nap múlva örülten vitték Bécsbe.

Itten vajmi természetes, hogy nem bíztak többé a magyar loyálisásban, és fél úton siettek Kossúth elejébe menni a forradalmi téren.

Kossúth Jelacsich közeledtekor útlevelet kért ugyan, hogy a veszély elől szökhessék és hagyja boldogúlni az általa elbolondított országot, a hogy boldogúlni tud. Fájdalom, nem kapta meg az útlevelet és így a hazának ez első valódi szolgálatot megtenni nem volt módjában. Itthon maradt és szervezte az önvédelmi harezot, hogy majdnem utóbb valóságos forradalommal változtassa azt, megkoronázva ilyenén képen végzetes működését. Soha az önvédelmi harez ügy nem bukik, az ország úgy nem dől össze, ha Kossúth magának a harcznak és az országnak még akkor is jó hiszeműen loyális szellemével ellentétbe nem áll, a köztársaságot törpe factió segélyével, valóságos államcsin által, a nemze-

és a hadsereg ellenére nem proclamálja, az egyezkedést úgy az osztrákkal, mint az ez által szintén fenyegetett oroszszal lehetetlenné téve.

Épen csak ez kellett még, hogy a „szabadelvűség“ elvezesse Magyarországot — *Világosig*. Csak ez, hogy a Bach-huszárok hitvány hada legyen úr a büszke magyar fölött. Csak ez, hogy a hóhér kezébe adassanak ama bátorszívű katonák, hű hazafiak, a kik megbűnhődtek ama felségárulást, melyet nem ők, hanem Kossúth Lajos és szájhős társai vittek végbe, míg e szájhősök biztonságban viték át drága bőrüket túl a határon.

Csakugyan sajátságos ellentét!

Ha amaz örökre gyászos fejlődésében a dolgoknak, melyekbe Magyarországot az ideologok és a szájhősök vezérlése vitte, van momentum, mely a nemesebben gondolkodót hódoló tisztelettel, a hazafit hálás kegyelettel kényszerítően tölti el, az egyszerű polgárok áldozatkészsége, a hazáért meghalni sietők önzetlen lelkesedése, a honvédségnek tragikumteljes dicsősége az.

Nem volna a magyar névre méltó, a ki a kegyeletet ezektől megtudná tagadni, a ki megtudná tagadni annyi nagy csatának örök dicsőségét, büszke példáját és tanúságát a nemzet ép erejének, forró hazafiságának.

Egyszerű polgárok és katonák voltak ők; nem tudtak sokat a politika ármányaihoz; de azt látták, hogy a haza veszélyben van, azt hallották, hogy a haza védelmére hívja őket a nemzet képviselője, és mentek a harciba, és végig harczolták a harczot mint férfiak és katonák, végig, keserű végéig.

Ha akár a honvédeket, akár ama conservatív államférfiakat, a kik mint belátó államférfiak, a magyar királyi

házat a magyar hazától elválasztani nem tudták, vádolni hallom, egyaránt ez jut eszembe, vajjon hogyan lehet vádolni a szerencsétlent, bármi lett légyen választása, ha azon választás elé állítottat: veszni hagyni vagy anyját vagy apját?

A vád azokat illeti csupán, a kik az egyaránt szent kötelességek ily kiegyenlíthetlen conflictusát idézték fel.

És sajátságos ellentét! A bűnösök megmenekülnek, a szerencsétlenek elvesznek.

És még sajátságosabb ellentét! A dolgok változnak, de ugyanazon Andrásy-rendszernek, mely Kossúth társainak és ágenseinek némelyikét megint fölemeli, mely alatt a rég szájhősök némelyike újrászájhósködik, nincsen az erkölcsi elismerésnek egy szava azok számára, a kiknek a felségárulásban nem, hanem csak a haza védelmében volt részök. Oly körülmény, mely kétszerte meghatóvá teszi a kegyeletet, melyet maga a Felség tanusított irántuk.

Igaz, hogy a méltányosság megköveteli beismerni, hogy Andrásynak felette kényes helyzete volt ez ügyben, míg oly férfiak, kik lojalitásának rendíthetlenségéhez soha a gyanu árnyéka sem fért, könnyebben lehettek volna igazságosak a régi honvédek iránt, a kikhez az áldozó hazafiság és a magyar dicsőség hervadhatlan emlékei fűződnek és a kiktől ugyanezért a hálát a magyar kebel nem is tagadhatja meg soha.

III.

A conservativek küzdelme az alkotmányért.

Nem volt többé Magyarország. A rövidlátó vezérek által elámitott nemzet democraticus és liberalis vívmányok miatt kockára vetette a magyar hazát; a kockajáték Világosnál elveszett.

Nem volt magyar család, mely e végzetes politikának kisebb nagyobb mértékben áldozatul ne esett volna. De a legnagyobb áldozat maga a magyar faj volt. Az országra nehezedett temetői csendet csak az absolutismus germánizáló munkáldodása háborgatá. Tudja minden elfogulatlan, hogy az ország vesztében részes liberális pártok az önvád kétségbeesésében feladták még a reményt is. És kikből áll ama lelki magasság által fentartott kicsiny, de bátor csoport, erős szívű igaz férfiak csoportja, mely a reményt s a küzdelést nem adta fel még ekkor sem?

A magyar conservativekből. Az ő táborukban van még Magyarország.

Politikájuk talpköve, a magyar fajhoz és a történelmi joghoz való rendületlen hű ragaszkodás, melyet védtenek volt annak előtte is, adott nekik ösztönt, multjuk szeplőtlen tisztasága, a teljesített kötelesség tudata adott erkölcsierőt és súlyt, a semmi irányban meg nem hajló meggyőződés szilárdsága adott bátorságot. A liberálisok, kik a magyar

ügyet a democratia ügyének, a történelmi jogot a liberalis doctrinának feláldozták, az önvád súlya alatt roskadoztak és nem egyszer rendelték alá hallgatva jobb meggyőződésüket a tömeg rivalgásának, használva tán azon gyáva és hazafiatlan mentséget, hogy az események kerekébe kapni amugy sincs erejünk: mi csoda, ha hallgattak mostan is, és tompa kétségbeesésben nem éreztek erőt most sem kerekébe kapni az eseményeknek. A conservatívek ellenben utalhattak szeplőtlen maguktartására; utalhattak önmagukra, tanúságául annak, hogy nem a nemzet, hanem csak egy párt, bármilyen nagy — követte volt el a halálos vétket, és hogy ezért halállal lakolni nem a hazának szabad.

Valamint a nemzethez való hű ragaszkodás mellett is, sőt inkább e miatt, tudtak találni módot a nemzet túlkapásai elleni küzdelemre: módot tudtak találni a magyar királyi ház iránti igaz magyar ragaszkodás mellett is, sőt éppen ezért óvást emelni hangos férfi szóval a korona túlkapásai ellen. Ez volt a conservatív politika: magyar és férfias; hű és törvényes; igaz és bátor: és tiszta és becsületes mindenben és mindenkor. Nemes vér és magas szív. A tömeg tapsaira nem alkalmas, a hiúknak nem való, a haszonleső haladásnak és ámitó szájhősnek gyűlölet tárgya: de erős oszlopa a nemzeti létnek mely ha megdől, bukik az ország; de a meddig áll: veszve nincs a jövő.

„Önök fejékkkel játszanak” mondá egyike a hatalmasoknak, midőn a bátor csoport szembeszállt az önkény diadalmenetével, hogy felemelje szavát az alkotmányért, közepette ama halotti csendnek, melyet legfelebb egy-egy haldokló hörgése zavart meg.

1850. április havában volt, hogy néhány hazafi emlékiratot nyújtott át ő felségének, a kormány eljárását nyíltan

kárhozható, közepette a vértörvényszékek működésének. Kijelentette az emlékirat, hogy a kormány politikája Magyarország megnyugtatóására nem vezethet, reclamálta az ország alkotmányos intézményeit, integritását, municipalis közigazgatását és törvényhozási jogát.

„Magyarország jogalapján viharként ment át a forradalom; gyökerestül tépett ki sok hagyományszerűt, elsöpört sokat, de az alapot magát nem dülhatta fel, amaz alapot, melyen a magyar trón és a magyar alkotmány oly sokáig és oly szilárdan állott. A hol pedig ilyen alap van, ott rajta kívül biztos alap más nem létezik az új alkotások számára.“

Mintha pedig előrelátható volt a democratiával kaczerkodó nemzetellenes kormány azon rágalma, hogy a conservatívok fellépése mögött csak az osztályérdek van, kijelentette ez emlékirat, hogy nem erről, hanem az ország érdekeiről van szó, és kijelentette, hogy az aristocraticus intézmények helyreállításával, a jogegyenlőség és a közös teherviselés megingatásáról szó sem lehet.

Az emlékiratot aláírták: gróf Apponyi György, báró Jósika Sámuel, ifj. gr. Zichy Ferencz, Ürményi József, gróf Széchenyi Pál, gróf Barkóczy János, báró Ambrózy István és György, gróf Zichy Bódog, gróf Zichy Henrik, gróf Szirmay István, herczeg Brezenheim-Regéczy Nándor, id. gróf Batthyányi János, gróf Eszterházy Ferencz, iktári gróf Bethlen Domonkos, gróf Dessewffy Emil, báró Sennyey Pál, Pallavicini Alfons őrgróf, gróf Péchy Manó, gróf Waldstein János, báró Bánffy Miklós, Babarczy Antal, gróf Andrássy György, ifj. Majláth György, oly nevek, melyek az ország történelmét képviselve, és e tettért is méltán tarthatnak számon az utódok kegyeletos emlékezetére. Csatlakozott hozzá-

jük nyilvános felszólalással gróf Szécsen Antal és „Magyarország és királyának legitim joga“ című röpirattal Somssich Pál.

A válasz az emlékiratra egy 1851. július 12-én kelt kormányrendelet volt, mely a „*császári főispánokhoz*“ intézve, így szólt : (persze németül.)

„A veszélyes izgatás, melyet az ügynevezett ó-conservatív párt *vezetői* nem fáradó kitartással intéznek a belrend megerősödése ellen és az ő cs. kir. felsége kormánya iránti tisztelet ellen, a belügyminiszter urat e párt elvetemült üzelméi ellen határozott fellépésre bírta.“

„Nem szenved kétséget, hogy a conservatív párt a közszellemre kártékonyan hat, miután a magas kormány rendszabályait gyanusítja és elferdíti, a kormányközégek tekintélyét cselszövények és túlzások által aláássa, és egyben gonosz állügyek arcátlan terjesztése által a forradalmi zavarok által mélyen megingatott társadalmi állapotok megszilárdítását nehezíti. Oda törekszik továbbá, hogy a cs. k. hivatalnokok kötelességszerű működését személyes sértések és fenyegetések, valamint olynemű aggodalmak folytonos ébresztése által megbénítsa, mintha a kormánynak a birodalom egységére törekvő elve és rendszere csakhamar ellenkező más által szoríttatnék le. Végre a nevezett párt azt látatja, mintha a kormány elhatározására és rendeleteire is súlylyal bíró befolyást gyakorolhatna.“

. . . . „Hivatali szoros kötelességénél fogva tehát felhivom önt, hogy a felfedezett mozgalmakat és káros hatásokat szünetlen erélylyel és hajthatatlan elszántsággal hiúsítsa meg. . . .

. . . . Az észlelt izgatásokról az illető izgatók megnevezése mellett jelentést teend, hogy a m. kormány az e

tekintetben szándékolt rendszabályokat haladék nélkül megindithassa, miután megmásíthatlan akarata a csász. kormánynak e veszélyes igazításoknak véget vetni és azokat erélyes eszközök által mindenkorra megszüntetni, hogy a kitűzött cél, a birodalomegység és a törvényes rend biztosíttassék és megszilárduljon.“

Felesleges felemlí'eni, hogy intézkedései a kijelölt irányban biztosan számítottak, de feltűnök ne legyenek.“

Mulatságos, hogy Apponyit e veszélyes igazítók fejét nem sokára Bécsbe hitták, hogy Magyarország szervezése iránt nézeteit kérjék, és miniszterséggel megkínálják. Apponyi nézeteit a kormány természetesen haszonvehetőeknek, Apponyi pedig a miniszterséget természetesen elfogadhatatlannak találta. De mint csodálkoztak volna a „császári főispánok“, ha elfogadta volna!

És míg a magyar liberális pártról ennek egyik vezére megjegyezte, hogy pályafutásának befejezésével mi sem *hiányzik* többé, mint hogy bebalzsamozva a muzeumba tétessék; és míg a Bach-rendszer súlya alatt minden elnémult: csak a rebellis *conservativek* nem tudtak nyugodni. Midőn a rendszer fénykorát és nagy sikerét látszott érni 1857-ben a Felség magyarországi körútja alkalmával mindazon gondos és szorgos intézkedéseket, melyekkel Bach a Felségnek és a világnak demonstrálni akarta, hogy Magyarország boldog, mert nyugodt, és nyugodt, mert boldog: újra „az örökké igazító“ *conservativek* fellépése zavarta meg.

Ujabb emlékirat készült, melyet gróf Apponyi és báró Sennyey componáltak, miután az aláírást az nap alatt kellett és csak teljes titokban lehetett eszközölni. Míg az 50-iki emlékiratot csupán 24-én irták alá, most 131 aláíró volt,

életükön a primással, köztük báró Eötvös, Ghyezy, Lónyay és a pesti polgárság többje, Frölich, Jálícs, Liedemann, Perger, Nádossy, Karczag. Az emlékirat átnyújtása nem engedtetett meg. De erre már a felelet az olasz háború, Bach bukása, a monarchia megingása volt.

Mig Kossuth a magyar szent koronát újra kínálgatni kezdte mindenkinek, a ki azt az osztráktól elvenni hajlandó volna, s mig hívei kint s bent újra mozogni kezdtek, hogy soha nem teljesülendő külföldi ígéretekkel ámítsák önmagukat és a kétségbeesett, de kétségbeesésében is vérmes magyart, szerephez segítsenek számos kalandort és bajba keverjenek számos becsületes, de méltán elkeseredett hazafit és compromitálják a nemzetet, jogainak visszaszerzését nehezítve a felső bizalom aláásása által: a conservativeket a helyzet új tette hívta, és most már alkalom nyílt gróf Dessewffy Emilnek, Rechberg miniszterelnöknek átnyújtani az újabb emlékiratot, a ki azt a miniszteriumba lépendő br. Hübnerral is közölvén, fölötte 5—6 theaestélyen Dessewffyvel, Jósikával, Széchenyivel és Majláthtal eszmecserét folytatott. Hübner rendőr-miniszterré nevezetvén, bő alkalma nyílt a monarchia állapotában, a népek hangulatában tájékozódni.

A „theaestélyek“ eszmecseréit önálló programmba foglalta és néhány nap mulva megkapta — felmentését.

De valamit mégis tenni kellett. Bekövetkezett a „verstärkter Reichsrath.“ Senki közvetlenül sokat nem várt attól. A megkérdezettétük nélkül oda kinevezett magyar tagok közül hárman, Vay, Eötvös, Somssich megköszönték a kitüntetést. Hárman, Apponyi Barkóczy s Majláth számoltak a megvitatas hatására, és nem vélték elszalasztandónak az alkalmat, hogy mindazt, a mi szívükön volt, a

theasztal helyett a zöld-asztalnál mondassák el. E tény is felhasználtott a conservatívek ócsárlására. De a magyar alkotmány helyreállítása itten kezdődik és a kezdeményezés, valamint utóbb a helyreállítás a conservatívek műve.

Tömerdek volt a nehézség, melylyel küzdeniök kellett; de küzdöttek ugyanon szilárdsággal, melylyel szembe szállak volt a közvéleménnyel, hogy szolgálatot tehessenek hazájoknak. Visszalépésükkel kellett fenyegetniök, hogy kiszoríthassák Vay, Eötvös és Somssich helyett három más magyar kinevezését. Így jött be Széchen Antal és Andráshy György gr. és Korizmics püspök. Hasonlag még a ktiszöbön visszalépésükkel kellett fenyegetniök, hogy előleges censura nélkül szabadon elmondhassák a tanácskozáók előtt ismert nyilatkozatukat, mely szerint óvást tesznek minden következtetés ellen, mely Magyarország jogait illetőleg megjelensökből vonatnék; hogy nem párt nevében beszélnek, hanem hódolva O Felsége kívánatának megjelentek, hogy legjobb meggyöződésük szerint adják elé egyéni nézetüket. Hasonló küzdelemmel kellett az előirt fogadalom mellözését kívánniök. És midön végre a kormány nem min bizalmi férfiak tanácskozását, hanem mint intézményt akarta a gyülekezetet inaugurálni és törvényhozási munkálatokba vinni, ismét erélyesen és sikerrel tiltakoztak. Ekkor mondta Majláth György egyszerűségükben is a helyzetnél fogva örökre emlékezetes szavait: „Nálunk minden gyermek tudja, hogy törvénynek oly határozatot neveznek, mely az országgyűlés és a korona közt állapított meg.“ És ekkor kezdett a hazai közvélemény reménnyel és büszkeséggel tekinteni a gyülekezetre. A nagy érdekeltséget keltett discussió eredménye a többségnek azon megállapodása volt, hogy „a mon-

archia alkotmányának a népek történelem politikai individualitásának kell megfelelni;“ sokat gúnyolódtak, kivált a burokraták és bécsi centralisták e mondat abstractióján, de e mondatban benn volt a dualismus és a magyar alkotmány.

A tanácskozások befejezése után nem sokára Apponyi, Dessewffy és Andrassy grófok, báró Sennyey és Majláth ismét Bécsbe hivattak. Az újabb tanácskozások annyira hevenyében mentek, hogy egy ülés esti 9-től reggeli 7-ig tartott és Szécsen 24 óra alatt valami hűsz legf. kéziratot szerkesztett. Azt is látták a magyar urak, hogy nem annyira tanácskozni, mint megállapított dolgokhoz hozzájárulni hivattak. A részletekbe igen, de az alapokba módosítólag nem folyhattak be. Innen az ügy létesült „octóberi“ munkálat zavart volta, melynél fogva itthon nem tudták, illumináljanak-e, vagy verjék-e be az illuminálókat ablakaikat. Innen a magyar urak komoly megfontolása, vajjon nem kellene-e a munkálatoktól teljesen visszavonulniok. De látták, hogy e munkálatok magyar országgyűlésre vezethetnek és tudták, hogy visszavonulásukkal e nehezen kiküzdött eredményt is ki tudja mennyi időre elejtenék, és a reform Magyarországra nézve még hátrányosabbirányt venne. Ezért felelni önlekiismerettiknek nem felelhetek volna soha és bár olcsóbb és népszerűbb hazafiság volt ocsárolni az octóberi munkálatot és az octóberi férfiakat, ők nem szájhősök, hanem hazafiak voltak és megállották a talpalatnyi földet, a hol hazájuk ügyén lendíthettek.

Döntött, hogy a szándékolt mű bő tért nyitott a fejlődésnek; hogy az ország legfőbb óhaja az országgyűlés volt, hogy minden út, mely erre vezet, jó, hogy a ki ily utat elzárna, lehetne hazárd fenegyerek, de józan hazafi

nem; hogy csak az országnak van joga a fennforgó kérdésekben határozni, és hogy erre országgyűlés által alkalmat kell nyitni; hogy az országgyűlés segíthet azon, a mivel az egyesek nem birhattak. És ha tekintetbe vesszük, hogy mindazok, a kik már az octóberi műnek köszönhető szebb napokban oly bátran szónokoltak a 48-iki törvények mellett, ekkor még mélyen és bölcsen hallgattak, és a kiszóllott, az úgy szóllott, mint b. Eötvös József, hogy: „Die Garantien der Macht und Einheit Oestereichs“; és ha meggondoljuk, hogy még akkor is, midőn az octóberi férfiakat megbuktatták a 48-iki férfiak, nem 48. győzött, hanem az octóberi eszme: a magyar alkotmány helyreállítása mellett a közös ügyek alkotmányos közös tárgyalása, — akkor bajos lesz igazságot nem szolgáltatni az octóberi férfiaknak. Utolsó erőfeszítéssel igyekeztek még annyi tért nyerni Magyarországnak, a mennyit az egésznek kockáztatása nélkül követelni lehetett és aztán hozzáláttak a foganatosításhoz és állottak elébe a rágalmaknak. Báró Vay Miklós lőn cancellárrá. Báró Vay, a kit Haynau-fé' e törvényszék ítélt volt theresienstadti várfogságra, s a ki csak az imént állott még élén a patens elleni protestáns oppositiónak. Az absolutismus és a germanisatio el volt temetve. Az első vívmány.

Első gondja volt az ujan alakított magyar kormány-
nak helyreállítani a megyéket; midőn nem érvényesíthette a törvényszerűséget saját állásában, legalább érvényesíteni akarta saját hatáskörében. A megyék helyreállításával egyúttal oly bátorságot tanúsított felfelé, melyet lefelé tanúsított akkor, midőn népszerűségét és tán politikai jövőjét feláldozva ráállott a kétségkívül törvénytelen alapra, hogy hidat képezzen a nemzetnek a törvényes alap elérésére. hi-

dat, mely a czél elérése után előreláthatólag majdan félretvetendő volt. A megyék mindent elkövettek, hogy az új magyar kormányt lefelé népszerűtlenséék, felfelé a lehető legsúlyosabban compromittálják. Hogy a megyéknek, hogy a nemzetnek a törvényes alaphoz ragaszkodni kellett hogy hatályosan tiltakozni kell, az octóberi diploma azon törvényellenes pontjai ellen, melyeket a magyar kormányférfiaknak kiküszöbölni nem sikerült: az kérdés tárgya sem lehetett. Hogy a hosszan elnyomott nemzet felháborodásának a szabad nyilatkozás első alkalmával rohamszerű módon kellett kitörni, az érthető és nem csak menthető, hanem, a nemzeti erő és önérzet hiánya mellett, tanúskodott volna gyászosan az ellenkező. De mégis kérhető, vajjon igazságos volt-e azok ellen irányítani a felháborodást, a kik minderre az alkalmat önfeláldozó fáradságos küzdelemmel megszerezték, és vajjon politikus volt-e a kormány tekintélyének, rendeleteinek és végre az adózásnak megtagadásával compromittálni, emberi erőt csaknem felülmúlóvá tenni ama férfiak helyzetét, kik missiójuk és személyes áldozatuk teljes tudatával elfoglalták az álláspontot, melyet a nemzet nem foglalhatott el, de melyről lehetségesnek látszott, és egyedül látszott lehetségesnek, visszavívni a nemzet jogait? oly álláspontot, melyet a fennállott hatalom elleni nehéz küzdelem után érthettek el csak és melyről, ha őket az ellenük mig folyton küzdő és áskálódó magyarellenes irány leveri, a reménytelenség előtt áll ismét a haza. E magyarellenes irány nyerte leghatályosabb szövetségesét ama túlzó hazafias irányban.

Soha oly nehéz helyzetben, soha olyan nagy, csaknem megoldhatlan problémák előtt, mint ők, nem állott államférfü, kik hogy e helyzetnek, e feladatoknak meg tudtak

felelni, az oly rendkívüli államférfüi tulajdonokról tanúskodik, melyeket a viszonyoknál fogva csak a mélyebb belátásuk ismerhettek fel, de melyek szerencsésebb körülmények közt a világ méltó büszkeségének váltak volna tárgyáivá.

Elfoglalni oly alapot, melyet minden irányban elégtelennek és törvénytelennek kellett jelölniök; mely lefelé és felfelé szükségkép ferde posztíóba hozza őket; de melynek el nem foglalása annyi lett volna, mint megtagadni a hazától egy szolgálatot, mely egyedül nyújthatott kilátást a haza jogainak békés visszaszerzésére; tudatával annak, hogy csak átmenetet képezhetnek, közepette két küzdő iránynak, melynek egymás ellen intézett támadásai egytől-egyig az ő testükön mentek keresztül, és melynek bármelyike győzzön: ők, félre fognak löketni. A nemzet irányában védeni a korona álláspontját és a tényleg fennálló birodalmi kormány igényeit, felfelé ezek ellen meggyőződésükhöz híven representálni és küzdeni és védeni a nemzet követelményeit. Tünni a gyanúsítást mind a két oldalról; csitítani és engesztelni mind a két irányban és mégis harcolni mind a kettővel; küzdeni felfelé a jövőért, küzdeni lefelé a jövőt ígérő jelenért. Megfelelni a közkormányzat elutasíthatlan igényeinek, fentartani az államgépezet működését, és mégis átadni e gépezetet oly elemeknek, melyek sem felsőbbségüknek, sem rendeleteiknek nem engedtek, és elvileg nem is engedhettek. Folytonos lavirozás, figyelmeztetés, kérés, fenyegetés, sőt elutasíthatlan erőszak (adóexecúció) közt, nehogy az engedetlen megyék megbuktassák a kezdeményezett nagy művet felfelé, és mégis türelem, végső engedékenység, nehogy a szenvedélyek ingerlése megbuktassa a művet lefelé. Minő helyzet, minő nehézségek!

És bármi legyen az eredmény: köszönet, elismerés nem lehet. Ily követelményeknek megfelelni, nem elég a legönzetlenebb hazafiság, nem a legmagasabb államférfiúi qualificáció: hanem együttesen szükséges mind a kettő a legnagyobb mértékben, oly mértékben, minőben azt csak a conservatives, Majláth, Sennyey és társaik birták.

És a nehézségek egyikét sem kerülhették ki. Bár előrelátták az ebből keletkezendő vihart: a megyéket helyre kellett állítani. Mert ha egyéni politikai jövőjüket feláldozhatták, ha a törvénytelen alapra a törvényesnek visszavivhatása végett egyénileg ráléphettek; a nemzetet csak törvényes alapra volt szabad állítani, és ha a kormány nem is lehetett az: *az országgyűlésnek törvényesnek kellett lenni.* Ehhez pedig megye kellett. Ugyanezért a legnagyobb küzdelemmel és erőfeszítéssel kivitték ellenére az októberi diplomának, hogy a választások az 1848-iki törvény alapján történjenek, és hogy az országgyűlés össze hívása iránt egy legf. kézirat nyíltan utaljon arra, miszerint Magyarország közjogi állásának rendezésére az országgyűlés lesz illetékes. Ragaszkodva azon álláspontjukhoz, hogy csak közvetítők törvényes országgyűlés létrejöttére, és hogy az ország sorsa iránt illetékesen határozni lehessen, ezek által lehetőségessé tették a törvényes országgyűlést és ezek által, de különösen az 1848-iki választási törvény elfogadása által egyuttal *egy nagy tényt állítottak* azok elé, a kik nem győzték őket vádolni, hogy törvénytelen térre akarják vinni a nemzetet, és az 1848-iki törvények érvényét akarják tagadni. Főleg *Deák Ferencz* hazafias bölcs belátásának köszönhető, hogy ha személyes elismerést nem is, de legalább annyi elismerést nyertek, hogy a nemzet a nehezen kivított tért elfoglalta, és létrejött az országgyűlés, melyet a

szélsők, mint törvénytelen kormánytól eredőt, elfogadni nem akartak.

Még az országgyűlés összejövétele előtt mertltt fel azonban egy újabbepizód, mely a nehézségeket a legmagasabb mértékben fokozta. Az osztrák tartományok számára az októberi diplomával egyttt kiadott statumok alkotmányosság tekintetében igen sok kívánni valót hagytak, s miután a magyar közvéleményt is meg kellett győzni, hogy Ausztriában komolyan akarják az alkotmányosságot és az októberi eszmét, amint azt a magyar államférfiak felfogták: Magyarország alkotmányának helyreállítása a közös ügyek alkotmányszerű közös tárgyalásával, csak úgy volt létesíthető, ha Ausztriának valóban alkotmányos állapotai vannak: a magas államférfiak hathatósan támogatták az ausztriai szabadelvűek azon törekvését, melyeknek eredménye a szabadelvűség és magyarbarátság hírében álló *Schmerling*-nek államminiszterré kinevezése volt. A „Presse“ és a „Napló“, Deák közlönye, egyaránt örömmel fogadta a kinevezést. De gyorsan adott helyet az öröm a kiábrándulásnak. Minthogy a magyar közvélemény évtizedeken át kizárólag a demokraciáért és liberalismusért látszott rajongani, és a legfeltételesebb elfogulatlan néző is tapasztalhatta, mily könnyűséggel, hogy ne mondjuk könnyelműséggel áldoztattak fel sarkalatos magyar érdekek a democratia és a liberalismus érdekeinek: mi csoda, ha az osztrák liberálisok és velők *Schmerling* ezentúl meg volt győződve, hogy Magyarországnak tulajdonképen nem is magyarosság, hanem csak democratia és liberalismus kell. Ha tehát Ausztria azt meg tudja adni, a magyarok szívesen fognak Ausztriába olvadni, hadl alapíthassák meg „viribus unitis“ a democratia és a liberalismus egy dicső birodalmát. *Schmerling* politikája tehát de-

1848 szeptember
1848 október

mocraticus, liberális és centralista volt, és ő és az osztrák liberálisok mód nélkül megaprehendáltak, midőn reményeikben csalódva látták, hogy nem csak a magyar államférfiak, hanem a magyar nép is ellenzi azt. Másfelül a germanisátió és a „Gesammtösterreich“ emberei, látván, hogy ezeket absolutistice fenntartani már csakugyan nem lehet, mind átmentek Schmerling táborába, hogy rendszertiket ennek és a liberalismusnak segélyével mentsek meg.

Ehez járult a magyar megyék garázdálkodása és az, hogy szélsőink nyíltan hangoztatták az elszakadást, a forradalmat.

Tehát Schmerling mögött népének közvéleménye, a szabadelvűiek és „megfogyva bár, de törve nem“ a bureaucratia, a régi rendszer embereinek minden hatalma és Magyarország elleni törekvése.

Vele szemben a magyar kormány, saját nemzetétől metámadva, nullificálva; és a magyar ellenzék, mely azonban a megyében oly tapintatlanul és politicátlanul viselte magát, hogy törekvéseire utalni Schmerling egyik leghasználhatóbb argumentuma lőn. Minél inkább hangoztatták az erős hazafiak: „Mi közünk Ausztriához“ annyival inkább kellett Bécsben Schmerlingnek győzni. Csak a conservatívek politikája, támogatva a nemzet által, buktathatta meg Schmerlinget; de a nemzet, nem hogy támogatta volna, hanem kitelhetőleg nehezítette előharczosainak állását.

Igy létesült az 1861-iki februári patens.

Hiába utalt a magyar kormány arra, hogy midőn már az oklóberi eszme is annyi nehézségbe ütközik, ezek ne fokoztassanak újabb, még sérelmesebb octroy által; hiába tagadta meg Vay a patens ellenjegyzését. A patens ez ellenjegyzés nélkül adatott ki.

A magyar kormány állást foglalt ellene.

Kijelentette, hogy visszalép, ha a patensnek Magyarországra nézve is a befejezett tény jelleme tulajdonittatik, és az októberi *transactionális* eszme elejtetik.

Kijelentette hogy ragaszkodik az októberi eszméhez, mely szerint a közös ügyek közösen tárgyalandók, de a közjogi viszonyok törvényesen, a magyar országgyűlés által rendezendők, Kijelentette, hogy a magyar közvélemény aberrációi iránt, a míg csak a korona tekintélye vagy a monarchia biztonsága nem veszélyeztetik, kimélttel és türelemmel fog eljárni; hogy coneret javaslatokra az országgyűlés nyilatkozatát kell bevárnia; hogy az 1848-iki törvények revisióját követelni fogja, de hogy azokat, mint érvényes törvényeket csak az országgyűlés módosíthatja; hogy az országgyűléstől a Reichsrathban való részvételt követelni nem fogja, de követelni fogja, hogy a magyar országgyűlés egy delegatiója által a Reichsrath egy delegatiójával érintkezék a közös ügyek iránt.

Ime 1867.

Ezzel kijelentették, hogy a magyar törvény és a jogfolytonosság alapján állanak, és hogy ez alapról akarják megadni a monarchiának, a mit a monarhiától nem tagadhatott meg utóbb Andrásy és a Deákpárt sem, midőn a delegatiók intézményét tényleg felállította, az 1848-iki törvényeket közjogi tekintetben a nádori törvény eltörlésével stb. hatályosan revideálta és módosította.

Pedig akkor nem volt még Königrätz.

Kijelentette végül a magyar kormány, hogy ha e politika elfogadható nem volna, akkor visszalépni kénytelen.

Ő Felsége bécsi tanácsadóinál melegebb szívvel és magasabb politikai belátással bírván, april 6-án kelt legf.

kéziratával értesítette a magyar kormányt, hogy a *kiegyezkedés* eszméjéhez, az alkotmányos úthoz ragaszkodik. a ki-
méletet és türelmet a lehetőség határáig helyesli.

A conservatívek reménnyel nyitották meg az országgyűlést.

Ország-világ előtt bizonyosságot teendők arról, hogy a törvényes alapot elejteni nem akarják: a hányan az országgyűlésen voltak, hozzájárultak Deák feliratához, mely a törvényes alapot tisztán és erőteljesen fejtette ki.

Másfelől Deák az „*esetről-esetre*“ szavakkal megtette az első, a legnehezebb lépést azon követelmény felé, mely a conservatíveket, mint gyakorlati államférfiakat, a „*tiszta 48-asok*“-tól, mint rajongóktól közjogi tekintetben egyedül különböztette meg. Az országgyűlés ez elv elfogadásával féllábbal már az októberi eszme alapján állott: ha nem is volt igaz, a mit Nyáry mondott, hogy ez elv a „*Reichsrathba*“ visz.

A magyar államférfiak reménye emelkedett.

Programmjuk legtisztábban vehető ki a feliratra adandó válasz tervezetéből, a mint abban a magyar államférfiak megegyeztek.

E szerint kiindulva a *pragmatica sanctio*ból, elutasítandó volt a *tiszta personal-unio* anélkül azonban, hogy *réalunio* követelgetnék.

Utalás annak szükségére, hogy a monarchia *változott* viszonyainak megfelelő módon biztosíttassanak a *pragmatica sanctio* céljai. Utalás közösgyek tetteleg létezésére és az Ausztriában is életre ébredt alkotmányosságból folyó szük-
ségre, ezeket közösen tárgyalni. Kimondása annak, hogy az ez okokból szervezett birodalmi tanácsot Magyarországra erőszakolni nincs szándékban; sőt ellenkezőleg felhívatik az

országgyűlés a közösügyek közös tárgyalására czélszerűbb más módozatokat javaslatba hozni, addig is azonban, az ősi szokáshoz képest, regnicolaris deputátiót kiküldeni, mely a haladékot nem tűrő ügyek iránt a kormányval és a bir. tanácsal érintkeznek.

A közösügyek biztosítása mellett kilátásba helyezendő lett volna az önálló és független magyar kormányzat.

Ez után kiemelendők lettek volna a 48-iki törvények hiányai, keletkezésük abnormitása, a módosítások szüksége, anélkül azonban, hogy legalitásuk kétségbe vonatnék.

Midőn e tervezet egy évvel utóbb *Deák Ferencz* tudomására jutott, igen valószínűnek mondá, hogy ily szellemű leirat a kiegyezésre vezetett volna. Tény, hogy 1867-ben Deák ugyan e programot tette magáéva és vitte keresztül az országgyűlésen.

E tervezetet azonban Schmerling és collegái nem vélték elfogadhatónak. Jeleztük az okokat, hogy miért kellett Schmerlingnek győzni, és Schmerling győzött; július 18-án a magyar kormányférfiak el voltak bocsátva. E nélkül elérhettük volna már akkor, a mit elértünk 1867-ben, miután puhult Ausztria és puhultunk mi.

Vay utódjainak már nem kellett tervezetet készíteni. A leiratot Forgách készen kapta. Mig Deák felirata az „esetről-esetre“ szavakkal a concessió, a kiegyezés terére állott, a válasz-leirat a „*Verwirkungstheorie*“ terét foglalta el. Deák második felirata nem lehetett egyéb, mint az alkudozások megszakítása; a jogfolytonosság elvéről magyar államférfiu nem mondhatott le. Az országgyűlés feloszlott. Bekövetkezett a provisorium.

Azon reményben, hogy a kiegyezés fonalát még ily

viszonyok közt is tovább fűzheti, azon államférfiui tudatban, hogy a Schmerling-irány sikerre és kielégítésre semmi tekintetben sem vezethet, hanem buknia kell, a magyar conservatívek némelyike megmaradt hivatalában, hogy innen is közvetlen működhessék az el nem ejtendő célra. Ily kísérletek Schmerling erős állásán meghiúsulván, ők is visszaléptek, és e visszalépésük találkozott a birodalmi kormány óhajaival, mely úgy vélekedett, hogy megmaradásuk csak a 48-asok reményeit táplálja.

Jött a Bach-korszak újabb kiadása. és jött az ostrom-állapot, jött Zichy Henrik és Pálffy Mór; és ennek *szükség szerű folyamánya gyanánt* jött a nemzeti kétségbeesés politikája, az Almássy- és Nedeczky-féle összeesküvések, melyek jogosultságukat a kiegyezés reményének elvesztéséből és a létező állapotok minden irányban törvénytelenységéből meríték; politikai tévedezések, melyeket sajnálhatott a mélyebben belátó, mert a törvénytelenység terére szóliták a nemzetet, midőn annak életérdeke a törvényes tér visszavívását parancsolta; mert sikerre nem, hanem csak a fejedelem és nemzet közti szerencsétlen bizalmatlanság fokozására vezethettek: de melyekért a sujtó ítélet nem a hazafi-kétségbeesés által vezérletteket, hanem a kormányzatot illeté.

De sorra jött egyéb is. Schmerling politikai impotenciájának nyomról-nyomra kiderülése. A centralista „Reichsrath“ puszta fictió maradt. A népek nagy részét nem lehetett belekapni. A direct választásokat Ő Felsége maga állhatatosan ellenezte Magyarországon. Örökké emlékezetes tanujele annak, hogy rövidlátó tanácsadók megkísérthették ugyan félrevezetni Ő Felségét a politikai lehetőségek iránt, de hogy Ő Felsége valódi államférfiui belátásban messze föltülmulta e tanácsadóit, hogy felismerte a direct választá-

sok politikai értéktelenségét, és hogy nem látszólagos eredményt, hanem magyar népének igaz kielégítését és megnyugvását óhajtá, atyai szive nem ingattatván meg a forradalmi kísérletek által sem.

Továbbá a közelégedetlenség mellett nőttön nőtt a pénzügyi zavar is; a Schmerling által rendezett frankfurti nagy német tüntetés nem sikernek, hanem szédelő komédiának bizonyult, mely Poroszországot provocálta, úgy hogy ez a ki nem elégitett Olaszországgal együtt mind gyanúsabb állást foglalt. Így maga a birodalmi tanács többsége Schmerling ellen fordult. Másfelől *Deák Ferencz* emlékezetes hűvétí czikke és fogadtatása tanuságot tőn a nemzet rendíthetlen ragaszkodásáról a törvényes alaphoz, de tanuságot meg nem íngott loyaltásáról. Ő Felsége maga ragadta meg a kezdeményezést. Juniushan a gazdasági egyesület kiállítására rándult; — érintkezett a magyar államférfiakkal; *Schmerling* bukott, *Majláth* lőn cancellár és br. *Sennyey* főtárnokmester.

Első gondjuk az országgyűlés előkészítése volt. Ennek 1865. évi decz. 14-iki megnyítására kieszközöltek oly trónbeszédet, mely azon tervezetnek felelt meg, mely miatt néhány évvel ezelőtt vissza kellett lépniök. A trónbeszéd a sanctio pragmatica alapjára állott. Erdélynek és Horvátországnak visszakapcsolását és a magyar országgyűlésre meghívását jelezte. Kívánta a közösügyek kezelésének elhatározását, indokul az Ausztriában is életbeléptetett alkotmányosságra utalva.

De kijelentette egyuttal, hogy a Magyarországra sérelmes *februári alkotmány fel van függesztve* s hogy az az októberi diplomával együtt a magyar országgyűlés elé terjesztetik *tárgyalás-, illetőleg módosítás végett*. Elismerte a

48-iki törvények alaki törvényszerűségét, de szükségesnek mondta módosításukat, a hol a királyi hatalomba (nádori-törvény) az Ausztria alkotmányosságából eredt új viszonyokba ütköznek.

A trónbeszéd tehát egészen törvényes alapon állott és e meleg e szavakkal végződött :

„Az isteni gondviselés akarata nagy és nehéz feladásokat tűzött elénkbe, komolyakat és tekintettel az alkotmányos életnek birodalmunk nagy részében beállott szünetelésére, a felelősség súlyos terhével járókat az ország elébe is. Hinni szeretjük, hogy fejedelmével egyetértve, az ősöktől öröklött áldozatkészséggel és öntagadással járuland e feladat megoldásához, annál is inkább, miután azon helyzetben van, hogy midőn erőt és súlyt kölcsönöz, saját erejét és súlyát növeli, midőn emel, önmagát emeli, midőn az egész fennmaradását biztosítja, saját épségét tartja fenn. És ha sikerül egy viszontagságos időszak után birodalmunkat a nehézségek legaggasztóbb fordulatain ez ország támogatásával szerencsésen vezetni keresztül, áldani fogjuk azon perczet, mely abbeli elhatározásunkat szülte, hogy felköltstük újból és megszilárdítsuk a fejedelem és ország közötti bizodalmat.“

„Biztos és szilárd reménnyel nézünk az országosan egybegyűlt főrendek és képviselők őszinte nyilatkozatai elébe, és midőn a magyar országgyűlést ezennel ünnepélyesen megnyitottnak nyilvánítjuk, azon élénk óhajnak adunk kifejezést, vajha sikerülne a kiegyenlítésnek nagy művét isten segélyével valamennyi népeink megalégedésére szerencsésen befejeznünk.“

E trónbeszéd, összevetve a „Verwirkungstheoria“-val a magyar kormányemberek fényes államférfíui diadala.

De ha érvényesítették politikájukat felfelé, még fényesebb diadalt és elégtételt nyertek, habár elismerést nem is nyertek, lefelé.

És itten eljutottunk azon mozzanathoz, a hol a conservativek a leghathatósabban rágalmaztattak és rágalmaztatnak mind e mai napig: és mégis ép itten derül ki működésük üdvössége, politikájuk helyessége és sikere, de egyúttal emelkedett önzetlensége is a legfényesebben.

Deák Ferencz felirati javaslatában kimondta, hogy:

„Fölséged a jogvesztésnek bizalmat ölő, káros elméletét határozottan elvetette, s azzal ellentétben a *pragmatica sancti*ót, mint *közösen elismert* jogalapot választotta kiindulási pontúl. Fölséged kegyelmesen biztosított minket aziránt is, hogy a magyar koronának teljes épségét fel fogja sértetlenül tartani. Így tette Fölséged lehetővé azt, hogy me- nekülve legnyomasztóbb aggodalmainktól, nyugodtabb lélekkel s a kedvező siker reményével kezdhünk súlyos bajaink orvoslásához.“

Továbbá:

„Elismerjük mi, hogy léteznek oly viszonyok, melyek Magyarországot a Fölséged uralkodása alatt álló többi országokkal közösen érdeklik, s igyekezetünk oda lesz irányozva, hogy e viszonyok megállapítására s miként kezelésére nézve oly határozatok jőjenek létre, melyek alkotmányos önállásunk s törvényes függetlenségünk veszélye nélkül a célnak megfelelőjenek.“

És „azt a mit tennünk szabad, s mit önállásunk és alkotmányos jogaink sérelme nélkül tehetünk, a törvény szabta szigorú kötelesség mértékén túl is méltányosság alapján, politikai tekintetből megtenni fogjuk, hogy azon súlyos terhek alatt, miket az abszolút rendszer eljárása összehalmozott, az

ő jólétök s azzal együtt a miénk is össze ne roskadjon s a lefolyt nehéz idők káros követkevései róluk és rólunk elháríttassanak.“

Továbbá :

„Hogy vannak az 1848-iki törvény rendeletei között egyes pontok, melyeket a nép jogainak sértetlen fönntartása mellett mi magunk is ohajtunk ezélszerűbben átalakítani s határozottabban kifejteni.“

Továbbá :

„Sőt a mennyiben ez érdekekre nézve új törvények alkotását, vagy a már létezőknek módosítását sürgetőleg szükségesnek tartjuk, a több időt igénylő előmunkálatokhoz mielőbb hozzáfogunk s megállapodásainkat Fölségednek annak idejében fel fogjuk alázatosan terjeszteni.“

Végre pedig :

„Tudjuk s őszinte hálaérzettel ismerjük el, hogy Fölségednek atyai szándéka: eloszlatni azon aggodalmakat elhárítani azon akadályokat, melyek függő közjogi kérdéseink elintézését eddig gátolták. Multat és jelen összehasonlítva örömmel látjuk: hogy a kiindulási pont, czél és eszközök e kettőben lényegesen különböznek. A mult végtelen aggodalmakkal sujtott; a jelen egy szebb jövő reményével kecsegtet.“

Tehát mi akadályozta még a kiegyezkedést? Mi okozta hogy még drága két évnek kellett elmúlni a monarchia rendezéseig, a magyar alkotmány helyreállításáig, a mult hibáinak és mulasztásainak oly égetően sürgős orvosolhatásaig? Mi okozta, hogy ezek nélkül, tehát benső megszárdulás nélkül kellett a monarchianak az 1866-ki válság elé állania?

Kész a fejelet. Hallottuk százezerszer.

Az, hogy a conservatívek annyiszor bizonyított és tényekkel bizonyított törvényhűsége csak álnok comédia volt, hogy a 48-iki alapot el akarták escamotirozni, hogy nem ministeriumot, hanem dicasteriumot akartak, hogy pártelőíteltből és hatalmi érdekekből nem a 48-iki, hanem a 47-iki alapra akarták az országot vinni, és hogy a kiegyezkedést a monarchia és az ország érdekeinek felmondásával hátráltatták, hogy a kiéheztetett országgyűlést ennek elfogadására bírják.

Oly vádak, melyeket a saját hatalmát a conservatívek tisztább hazafiságától és magasabb államférfúi képességeitől méltán feltő „*clique*“ buzgón és sikerrel terjesztett, és melyek, ha valók volnának, csakugyan örökre lehetetlenné tennék a conservatíveket, mint hazafiatlan és tulajdonképen nem conservatív, hanem reactionárius férfiakat. Ha valók volnának, csüggeteg szívvel bele kellene nyugodnunk ama kétségbeejtő szükségbe, hogy Magyarország megmentésére a fenyegető végbukásból csakugyan nem maradnak más férfaink, mint ugyanazok, kik elvezették 1867-től 1874-ig, az az magához a végbukás ijesztő széléig.

Szerencsére nem valók. Szerencsére — midőn ma már alig lehet más reményünk, mint a remény a conservatívek hazafiságában és államférfúi képességeiben.

Csodálatos, hogy egy merész hazugság, százszor ismételve, felér az igazsággal és elszorít mindenki számára könnyen hozzáférhető napvilágos tényeket.

A való pedig ez:

A felirat és feltétlen pártolói az idézettek mellett követelték azt is, hogy a 48-iki törvények, mielőtt revideálatnának, tetteleg végrehajtsanak és e tetteleges végrehajtástól tették függővé a kiegyezkedést.

A conservatívok ezt lehetetlennek ismerve, nem akarták a kiegyezkedést lehetetlenségtől függővé tenni, az az lehetlenné tenni. Ez a való. A többi merész rágalom, utólag kitalálva és portálva pártérdekből. Meggyőzhet erről mindenkit az Országgyűlési Napló.

Bartal 1866. febr. 15-én remek beszédben védte a conservatívek álláspontját, részletesen kifejtve azon eszméket, melyek a kiegyezkedési törvényekben utóbb tetteleg valósultak.

Zsedényi kijelentette, hogy a conservatívek is a 48-iki alapon állnak, és felelős, független magyar kormányt akarnak, de az ellen való biztosítékok szükségére utalt, nehogy a 48-iki törvények ismét azon eredményre vezessenek, a hova vezettek 1848-ban. Utalt arra, hogy I. József, II. Mátyás koronázása előtt az országgyűlés szintén módosított érvényes törvényeknél kifejtette, hogy a jogfolytonosságot nem csorbitja, a törvényesség feladását egyáltalán nem involválja, ha az országgyűlés a módosítások fölötti tanácskozásokba bocsájtkozik és e módosítások eredményében a törvények hiányainak orvoslására biztosítékokat nyújt.

Apponyi minden kétséget kizáróan egyszerű és világos szavakban mondta ki, hogy a conservatívek „felelős magyar minisztériumot“, és „Magyarország államjogi önállását“ akarják, akarják, hogy a „közös tárgyalásokban mint államjogi unitás a paritás alapján“ vegyen részt, és hogy ezen tárgyalások egyedül „a tagadhatlanul közös ügyekre szorítva csak azon határig terjedjenek, a meddig a közös tárgyalás szüksége kétségtelenül be van bizonyítva.“

Tehát a felirat feltétlen pártolói és a conservatívek megegyeztek abban:

hogy a 48-iki alap egyedül törvényes és hogy azon

állnak, hogy felelős magyar ministeriumot akarnak, akarják Magyarország államjogi önállását; hogy a közös ügyeket és ezek tárgyalásának szükségét elismerik, melyekben azonban Magyarország mint állami unitás a paritás alapján vegyen részt, szorítkozva egyedül a kétségtelenül szükségesekre, hogy végre már ezért is, de a viszonyok változta, a 48-iki törvények hiányai miatt is, e törvényeken módosítani kell, mely módosítások szükségét egyébiránt maga a 48-iki törvényhozás is kimondta.

A felirat és feltélen pártolói azonban azt a jogfolytonosság szempontjából követelték, hogy a 48-iki törvények mindezek előtt tetteleg végrehajtassanak.

A conservatívek ellenezték ezt és pedig:

mivel a jogfolytonosság semmiben sem csorbúl, ha a 48-iki törvények legalitása és felfüggesztésük törvényellenessége minden részről elismertetik és e törvények csupán a törvényhozás illetékes factorai, a király és az országgyűlés által egyetértve saját belátásuk és elhatározásuk alapján, tehát törvényesen módosíttatnak;

mivel semmiesetre sem ád fel az ország jogaiból csak valamit is, ha azon módosítások iránt, melyeknek szükségét nyíltan vallja, tanácskozásokba becsájtkozik s azokat javaslatokba foglalja;

mivel ha legalább annyi megtörténik, — a mi nem zárja ki még azt sem, hogy a törvények tetteleges végrehajtásához mint törvényszerű követelményhez, az ország ragaszkodjék, — a kiegyezkedés siettetik, és újabb biztosítékokat nyerve, a korona is engedményekben tovább mehet;

mivel jogilag indokolatlannak, politikailag értelmetlennek, kormányzatilag kártékonynak kellett ismerniök: azon pillanatban fogni régen hozott törvények tetteleges végrehaj-

tásához, midőn módosításuk elutasíthatlan szükségét valamennyi illetékes tényező egyértelműleg felismerte ;

mivel végre, — és itt vannak a *döntő* okok — a rendkívüli rázkódások közt hirtelen hevenyészett 48-ki törvények a kétségbevonhatlanul helyes elvek mellett is nem csak sok tekintetben hiányosak, ellentmondók, ideiglenes jelleműek (a mit a 48-ki törvényhozás is kimondott) hanem oly intézkedéseket is tartalmaztak, melyek, mint a nádori törvény, a királyi hatalommal, sőt sajátlag még a tiszta personál-unioval sem fértek meg, másfelől pedig még a monarchia külügyi politikájának egységét is kizárták, s a végzetes összeütközéseket mintegy szükségszerűvé tették, úgy hogy egyáltalán nem volt alaptalannak mondható azon aggodalom, hogy tettelegesen végrehajtásuk a dynastiát, a monarchiát s az országot sodorhatják a 49-ikiekhez hasonló veszélyekbe, mely aggodalom a monarchia rázkódott helyzete, a forradalmi elemek tagadhatlan létezése és a fenyegető külországok által nem csak igazoltatott, hanem fokoztatott is; mely tekinteteknél fogva a magyar kormánynak s a conservativeknek úgy is mint hazafiaknak s úgy is mint államférfiaknak ragaszkodniok kellett követelményükhöz és kellett volna még akkor is, ha nem tudták volna, *a mint tudták*, hogy éppen e tekintetöknél fogva sem a korona, sem Ausztria, még a legszélsőbb bizalom mellett is, nem engedheti el az e követelményekben rejlő biztosítékokat, úgy saját biztonsága érdekében, mint a kiegyezkedés sikerének érdekében sem.

A conservativek tehát utolsó sorban azért ragaszkodtak követelményükhöz, mivel tudták, hogy a nélkül a kiegyezkedés létre nem jöhet és pedig nem csak most nem, de nem soha; mert követelményük elejtésével nem lett volna

nyerve semmi, csak egy súlyos bár, de elutasíthatlan köteleességük teljesítése lett volna elmulasztva, köteleesség-teljesítés, mely őket egyénileg népszerűtlenné, a jövőre lehetetlenné tette, de melynek *köszönhető az alkotmány helyreállítása.*

Annak súlya tehát, hogy a kiegyezkedés a monarchia és az ország kárára hátráltatott, nem a conservatívekre nehezedik. Sőt kitartásuknak, nyilt és bátor fellépésüknek köszönhető, hogy végre a kiegyezkedés ez utolsó akadály is elhárított.

Mig ugyanis az országgyűlést félbeszakító 66-ki háború eredményei egyfelől igen megkönnyítették a conservatívek állását és törekvéseit felfelé, a mennyiben a kiegyezkedés Ausztriára nézve elutasíthatlan szükséggé vált, a magyar nemzetnek a Klapka-féle forradalmi kísérletekkel szemben tanúsított loyális magatartása pedig a bizalmat tetemesen fokozta, azon osztrák államférfiak helyét pedig, a kik a conservatíveknek a magyar alkotmány teljes helyreállítására irányzott törekvései elé még az utolsó pillanatban is nehézségeket gördítettek, az elfogulatlanabb *Beust* foglalta el: másfelől maga Deák Ferencz is felismerte a conservatívek követelményének szükségszerűségét és Deák Ferencz csekélyebb politikai belátású közvetlen környezete is kénytelen volt ez előtt meghajolni. Az országgyűlés közösügyi bizottsága mélyen belement a 48-ki törvények módosításába, uagyan és egészben híven azon eszmékhez, melyeket a conservatívek az októberi napokban védelmeztek, és melyeket jelesen Bartal nagy beszéde részletesen kifejtett; a 48-ki törvények előlegesen tetteleg végrehajtásától pedig a felirat feltétlen pártolói hallgatag bár, de elállottak; tudjuk, hogy a 48-ki

törvények a maguk teljességében tetteleg végrehajtva soha többé nem lőnek.

Igy ennyire változott és tisztult viszonyok közt szabadabb kezet nyerve Bécsben, a legbecesebb biztosítékokat hozhatva az ország részéről, az országgyűlési új ülősszakot a conservatívek már oly leirattal nyithatták meg, melyben a felelős kormány kinevezése határozottan ígérve és a közzösűgyek törvényes elintézése a 15-ös munkálat alapján már ennek teendői közé utasítva volt.

Ekkor tűnt ki, hogy sajátképen miből áll az, a miből Deák közvetlen környezete már csakugyan nem engedhet egy jótát sem.

Engedtek mindenben, a conservatívek programját magukévá tették mindenben, de abban az egyben nem engedhettek, hogy azt ők hajtsák végre, hogy a hatalom nekik jusson, a felelős miniszterium ők legyenek.

Ha az illetők mindjárt eleintén ily őszinték lettek volna, s nem tartják vala szükségesnek ebbeli elengedhetlen igényeiket lehetetlen igényekkel masquirozni, akkor létrejöhetett volna a kiegyezkedés már egy évvel azelőtt is.

Mert miután *Sennyey* és *Majláth* a politikai kérdésekben felfelé és lefelé, elejétől végig egyikét aratták a legszébb győzelmeknek: könnyen engedhettek a személyes kérdésben, és pedig annyival inkább, mivel:

tudatában voltak annak, hogy nem pártelőítélet és pártérdek, sem hatalmi vágy és személyes szempont nem vezette őket soha, hanem vezette a törekvés, visszaállítani Magyarország alkotmányát, e czél pedig el volt érve.

Érezték, hogy beteljesült, a mit elejétől fogva előreláttak; a mire elejétől fogva el voltak készülve; hogy a rágalom, mely hála és elismerés helyett nagy küzdelmük-

ben nyomdáikaikban járt, ha győzelmüket gátolni, ha mű-
vüket tönkre tenni nem is tudta, de meg tudta ingatni irán-
tuk a bizalmat; és úgy érezték, hogy ily viszonyok közt a
nagy mű, melyet annyi önfeláldozással alkottak meg, köve-
teli tőlök még azt az önmehtagadást is, hogy hallgatagon félrevo-
núljanak, s a nagy mű megerősítését, megvédését oly fér-
fiakra bizzák, kiket a nemzet támogatni kész; csak mult-
jukhoz maradtak tehát következetesek, ha nagy missiójuk
beteljesítése a nagy küzdelem befejezése után ezeknek en-
gedték át a hatalmat és engedték át némán az elismerést
is, mely méltán őket illette volna; mert hiszen sem hatalmi
vágy, sem hiúság, hanem a kötelesség teljesítése vezette
volt őket.

És ha végre tán nem is bizhattak volna gróf Andrásy
Gyulában, nyugodtan bizhatták a haza sorsának vezetését
Deák Ferencz kezére, a kinek higgadt bölcsességében meg-
bizott volt már Dessewffy Aurél is, és a ki e higgadt böl-
csességének újabban is oly nagy tanújelét adta, midőn
pártjával, midőn a nemzettel nagy népszerűsége és tekintélye
által elfogadtatá azon politikát, mely mellett a conservati-
vek oly sokáig küzdöttek; azt pedig már csakugyan nem
láthatták előre, hogy az ügyek fővezetését *Deák Ferencz*
kezeből lassanként mindinkább kiveendi közvetlen környe-
zete, más néven úgy nevezve, hogy „clique“ és hogy
Andrásy kormány-rendszere az országot, melyet átvett sza-
bad kézzel, a nemzet bizalma mellett, oly függetlenséggel,
melyet az századok óta nem élvezett, a fejlődést biztosító
szabad alkotmányval, tele reménnyel és lelkesedéssel,
tekintélylyel Ausztria irányában, tekintélylyel a külföld irá-
nyában és szűz hitellel: kapkodó kontárkodás és roha-
mos pazarlás által nem valami rendkívüli körülmények nyo-

mása alatt, hanem háborítlan béke síma idején rövid hét év alatt a tönkremenés örvényének szélére Rothschild kegyelméből uzsorakamatra élve állítja, romolva, jövője fölött csaknem kétségbeesve.

A conservatívek tehát visszaléptek; lovagias gyöngédséggel félrevonultak teljesen, nehogy csak népszerűtlen támogatásukkal is nehézségeket csináljanak a „gondviselés-szerű“ férfinak. Andrásy gróf pedig a nemzet újjongásai közt miniszterelnökké lett.

A régi szabadelvű párt egyik tagja, midőn a távozó *Sennyey*-től búcsúzott, elmenőben — sejtve tán, a mi jönni fog — így sóhajtott: „Mily boldog nemzet, hogy ily erőket nélkülözni tud!“

Aztán jött az Andrásy-korszak.

I V.

Az Andrassy-korszak.

For nearly five years the present ministers have harassed every trade, worried every profession, and assailed or menaced every class institution and species of property in the country. Occasionally they have varied this state of civil warfare by perpetrating some job which has outraged public opinion, or by stumbling into mistakes which have been always discreditable, and sometimes ruinous. All this they call a policy, and seem quite proud of it: but the country has, I think, made up its mind to close this career of plundering and blundering.

Oct. 3.

B. DISRAELI.

„Közel öt éve minisztereink zavartak minden keresetet, rontottak minden ipart, megtámadtak vagy veszélyeztettek minden osztályérdeket és minden fajta tulajdont ez országban. Alkalmilag a polgári hadjárás ez állapotát változatossá tették egy-egy furfang által, mely a közvéleményt felháborítá, egy-egy baklövés által, mely megannyiszor diszcreditáló, sokszor romlásos volt. Es mindezt politikának nevezték, és szinte nagyra voltak vele: de az ország, úgy vélem, eltökélte véget vetni a fosztás és botlás e pályafutásának“. (Disraeli 1873. oct. 3. levele a bath választókhoz.)

Senkisésem fogja megtagadni a mostani közös külügy-miniszter úr ő excellentiájától kiváló férfiak ama legfőbb díszét, mely szerint egész korszakok utánuk neveztetnek. Magyarország legutóbbi korszakát, melyben erő- és remény-

teljes államhelyzetéből a tönkrejutás szélére jutott, a história csakis Andrassy-korszaknak fogja nevezhetni. Az ő egyéniségének bélyegét viseli vonásról vonásra. Az övé volt a hatalom, az övé a dicsőség.

Ama párt ugyan, mely kormányrendszerének alkalmazatos eszköze, minden szeszélyének bizalomteljes és vakon engedelmes közege, valósággal szavazógépe volt, a jobb hangzás kedvéért „Deákpárt“-nak nevezte magát. De cynikus méltatlanság volna Deáknak tudni be az Andrassy-rendszert és eredményeit. Deák a pártot csak a conservatívek által létesített kiegyezés elfogadásáig vezette. Inkább transactionális mint activ természeténél fogva, ama tulajdonainál fogva, melyek józan elfogulatlansága, méltányossága és igazságossága, főképp pedig politikai mély belátása mellett inkább tették alkalmassá bíró és béke-apostol szerepére nemzetközi nagy conflictusokban, mint a kormányzás és igazgatás folytonos és rendszeres működésére, melynek terheitől a bölcslet jellemző önismerettel maga is irtózott: nagy pályája és nagy missiója be volt fejezve amaz epochális művel, melyben kezét fogva a conservatívekkel, romjaiból újra fel tudta építeni a magyar alkotmányt, de nem magát a magyar hazát: kiterjesztve az alkotmányosságnak eddigelé csupán az országnak külön ügyeire terjedő hatályát az Ausztriáéval közös ügyeire is, megszüntetve azon állapotot, melyben ezek évszázadokon át, az ország minden tiltakozásai ellenére is, a nemzet hozzájárulása, az ország érdekeinek figyelembevételével nélkül, tetteleg absolutistice intézettek és felemelve a Magyarország és Ausztria közti viszonyt a personális unio középkori, feudális alapjáról a kornak színvonalára, az érdekközösség alapjára.

A nagy mű befejezte után nem vezér volt többé, ha-

nem csak zászló Andrássy kezében, melyet az olyankor lo-bogtatott magasan, midőn attól lehetett tartani, hogy a hi-vek megingatott dandárjai különben nem követnék kalando-zásaiban az új vezért.

De ha övé volt a hatalom: övé a dicsőség annyival is inkább, mivel munkatársakat nem, hanem csupán eszkö-zöket tűrt maga mellett. Miután a nemzet félrelökte ama kiváló fiait, kik évek hosszát tartó hű és önfeláldozó mun-kájukkal visszaadták a nemzetet önmagának, félrelökte munkájuk sikere napján, hogy magát a „gondviselésszerű“ férfiú karjaiba vesse: Andrássynak gondja volt rá, hogy a nemzet és a hatalom egyedül és kizárólag az ő kezei közt maradjon. A Deákpártban feltalálható kipróbált államférfia-kat és kitűnőségeket, amennyire csak lehet, mellőzte, és a hét év alatt feltűnt újabb tehetség annyival inkább szá-molhatott rendszerint a mellőzésre, minél inkább tanúsított államférfiúi hivatást. Mig másutt a pártok és vezérek ke-resve keresik és felkarolják a fiatal tehetséget, úgy a maguk és pártjuk haszna és jövője miatt, valamint azért is, hogy a leszorított ambíció ellenök ne fordúljon, vagy ferde irányt ne vegyen: nálunk annyival inkább szorították le a háznak fiatalabb tagjait, minél tehetségesebbek voltak, és szóhoz legfeljebb *Deák Ferencz* unokaöccsei, a mások eszmehulladé-kain vasszorgalommal kérődző *Széll Kálmán*-féle faj-ták juthattak. Miniszteriumot is mindig olyat igyekezett összeállítani, melynek egyes tagjai lehető kevés önállóság-gal birjanak, mely neki engedelmes legyen, mely nélküle ne is létezhessek. Olyan minisztereket neveztetett ki, a mennyire csak lehetett, a kiket ő csinált a semmiből, és maradtak azután is semmik, vagy legalább feltétlenül alá-rendelték magukat minden kívánságának. Bizalmas tanács-

adónak csak ilyen szeretett. A ki nem ilyen volt, a ki, mint például *Lónyay*, figyelmeztetni merete mindjárt az első években, hogy genialis tervezéseit az állam finanziaai nem fogják megbírni: attól szabadulni igyekezett és lón annyi-
val inkább engesztelhetlen ellenévé, minél inkább volt az illetőknek igaza, minél inkább birt kormányzati képességekkel, jövővel.

Azt mondja Machiavelli, hogy az első következtetés valamely országlárra, megtekinteni a férfiakat, a kik körülötte vannak, s ha ezek jelesek és hívek, bölcsnek lehet őt tartani, mivel a jeleseket ki tudta szemelni és magához tudta lánczolni. Máskülönben kedvezőtlen ítéletet lehet róla mondani, mivel már az első lépésnél követi el az első hibát.

E szerint abból, a hogyan embereit Andrassy összeválogatta, Machiavelli az államférfiui képesség, az emberismeret hiányára következtetne. Hogy pedig emberismeret nélkül nincs államférfiui capacitás, az bizonyos.

De én nem mennék ennyire. Nemcsak azon deferentiánál fogva nem, melylyel ily nagy miniszter irányában akkor is tartozunk, ha politikáját nem tartjuk helyesnek, hanem azért sem, mivel kérdem : ha ő excellentiája nem volna emberismerő, hogyan tudta volna oly következetesen és oly biztos kézzel kiválogatni épen a tehetetleneket és a nullításokat? hogyan tudta volna a tehetségesebbeket is oly rendszeresen oda alkalmazni, a hova valók nem voltak, és a hol szükségkép le kelle magukat járniok? Hiszen legalább véletlenből meg kellett volna esni, hogy mégis egyszer az arra való embert neki való helyre alkalmazza. Pedig mindnyájau tudjuk, hogy ilyen eset nem fordult elő soha. Én tehát inkább mély számítást és önismereten alapuló rendszert keresnék a dologban.

Tegyük fel, hogy felismerte, miszerint alapos elméleti képzettségnek, valamint az igazgatási és kormányzati gyakorlatnak egyiránt hián van. Hogy tehát kiváló, hivatott férfi könnyen túlszárnyalhatná, háttérbe szoríthatná.

Bizonyos továbbá, hogy szemeit eleitől fogva a külügyi tárczára függeszté. Keveselte Magyarországot. Bécsből majd intézheti az egész monarchia sorsát, és mégis megtarthatja gondviselése alatt Magyarországot is, élére téve valami pictus masculust. Mindenki, a kinek dolga volt ő excellentiájával, tudja, hogy a legégetőbb országos ügyek fölötti értekezés közben is egyszerre csak a levegőben járt a szeme, vagy ama díszes francia könyvön, mely miniszterelnöksége alatt egyetlen olvasmányát képezte és a nemzetközi tractátusokat tartalmazta, arezán pedig tisztán olvasható volt a kérdés a sorshoz: hogy hát a patvarba még mindig nem akar elmenni az a fene *Beust*? Minthogy tehát eleitől fogva intriguált *Beust* ellen, az intrikus pedig maga leginkább fél az intriguától, igyekezett telhetőleg elszorítani minden önálló tehetséget, tért csak a tehetetlenségnek és a feltétlen alárendelésnek engedve!

De bármiként volt legyen is: annyi bizonyos, és ebben Machiavellinek igaza van, hogy mivel senki sem végezhet egymaga mindent, senki sem fogja az ország kormányzását sikeresen vezérelhetni, ha nem tudja vagy nem akarja vezetése alatt a lehető legjobb erőket egybegyűjteni; nem még akkor sem, ha maga a legmunkásabb, legerősebb, legerélyesebb ember volna is.

Pedig *Andrássy*, mint magyar miniszterelnök, épen nem tűnt ki e tulajdonok által, vagy ha bírta is azokat, akkor eltitkolta.

A tervszerű, a rendszeres munkásságtól gavallér mód-

jára irtózott. Innen a zavaros tervtelenség, összevissza *rendszertelenség* egész „rendszerében.“

A részleteket utálta. És ha egyfelől nem állított szakavatott belátással, kormányzati gyakorlattal bíró térfiakat az egyes szakok élére, sőt hiúsága és genialiskodása nem is tűrte az ilyeneket: ily belátással és gyakorlattal másfelől nem birt maga sem. Innen a *dilletantismus* egész kormányzatában; innen a kapkodás, a hihetetlen baklövések.

Végre ha bonyodalmas, nehéz vagy kényes kérdés előtt állott: félve a küzdelemtől, mely állásába kerülhetne, mindig elodázni, lehetőleg elescamotirozni igyekezett azt, soha sem erélylyel és szívóssággal megoldani. Innen a magukat súlyosan meghoszuló mulasztások és a kényszerhelyzetek.

Mikor a kormányt átvette, csodálkozott, hogy lám! a németek mégis milyen rendet tartottak: minden firának meg van a maga száma! Mikor az első jegyzéket kapta a közös miniszterektől, zsebre vágta, hogy emberfia soha többé ne lássa, és mikor aztán praesidiális titkára egész nyájassággal elkérte, hogy majd beiktatás és elintézés alá adja, rászólt, hogy hát mit gondol, mit akar? — hiszen az a levél neki szól: „Sr. des Grafen Julius Andrassy k. ung. Minister-Präsidenten Excellenz“, hát kinek mi köze ahhoz a levélhez?

Eleintén, mikor még öröme telt benne, hogy ő a magyar gondviselés, könnyen hozzáférhető volt. De utóbb a magához rendelt és sürgős ügyekkel várakozó tanácsosokat is órákig váratta előszobájában, míg ő maga más ajtón kiement, hogy egyet körüllovagoljon a városligetben.

A mi előtte ismeretlen, a miben járatlan volt, tehát csaknem minden gyakorlati, és épen minden közgazdasági

kérdés, azt megvetni és az abban való gyakorlati jártasságot lenézni szokta. A részleteket únta, a részletes referádáról hallani sem akart.

Igy csakhamar a miniszteri tanács üléseit is azzal szokta elhagyni, hogy: végezzétek el, a hogy akarjátok, én ehhez nem értek.

Voltak bizonyos ügyek, melyekhez lénye egész hevével ragaszkodott, melyek érdekelték, melyeket saját eszméjének vélt, ha nem is voltak mindig azok. Bár ha nem is voltak mindig a legfontosabb ügyek; gyakran inkább a boulevardok, mint az entrepôt-k. Mert ezekben erélyes, szívós, sőt makacs volt, és ilyenkor tévedéseiből kijózanítani a szakértelem, a lelkiismeretes figyelmeztetés és kérés sem tudta. Innen a pénzügyi zavarok és a pénzügyminiszterrel való összeütközések kezdete.

De egyebekben, járatlan a közigazgatásban, részletekkel ismeretlen, nem igen törte magát, és nem igen törődött vele, ha miniszterei a legnagyobb bakokat lövik is. Legálább nem addig, míg a rossz következmények be nem álltak s késő volt.

„Majd lejárja magát“ szerette mondani veszélyes törekvésekre. „Laissez faire, laissez aller“ volt liberális politikája gazdasági és nemzetiségi ügyekben, holott viszonyaink közt épen ezekben volt legtöbb szükségünk a tapintatos és erélyes kormánybeavatkozásra. „Ráértünk mi arra még“ à la Pató Pál. „Nem kell a helyzetet, nem kell a kérdéseket complicálni.“ Így romlott el a horvát, így mérgesedett el a szerbügy, így jött ránk a gazdasági nyomor is; így maradt megoldatlanul a bankkérdés, mikor könnyen meg lehetett volna oldani, midőn Lónyay távozása idejében még rendezettek voltak pénzügyeink, nagy volt Magyarország prestige-e

és hitele. Így maradt el a parlamenti, a felsőházi reform, melyet akkor kellett volna keresztül vinni, mikor a kormány erős, a többség még tekintélyes és compact volt.

De Andrássy nem szeretett úgy tenni, mint a rómaiak, a kik jóllehet még könnyen elkerülhették volna, Fülöppel és Antiochussal Görögországban viseltek háborút, ne hogy utóbb Itáliában viseljék. „Mert — úgymond Machiavelli — ha messziről előre látjuk, könnyen orvosolhatjuk, de ha arra várunk, hogy nyakunkra nőjenek a bajok, akkor már késő az orvoslás, mert a baj gyógyíthatlanná lett; és így vagyunk a politikai bonyodal-makkal, mint az orvosok mondják az asszokórról, hogy eleintén könnyű gyógyítani, de nehéz felismerni, utóbb pedig könnyű felismerni, de nehéz gyógyítani.“

Andrássy nem ehhez tartotta magát. És így lőn Magyarország legújabb történelme az *elveszett perczek, az elmulasztott alkalmak valóságos repertoriumává*.

Mindamellett Andrássy szeretett ragyogni eredményekkel, és minél kevesbé volt barátja ama kitartó, körültekintő, rendszeres munkásságnak, mely a célokat az erőkhöz és szükségletekhez képest tűzi ki, és ámbár *tartós sikerre* az egyedüli mód, józan, zajtalan realismus sensatióra nem igen nyújt alkalmat: annyival inkább hajhászta a meglepő vívmányokat, a felfűjt eredményeket és igyekezett imponálni, hatalmát növelni, magának és rendszerének reclámot csinálni oly tettekkel, melyek a jövőt escomptirozták, mások szerint jövőnket aláásták, mindenesetre a „raubbau“ jellegével bírtak. Magának az országnak eladósítása ilyenekkel áll kapcsolatban. Ő csakugyan olyan volt, mint a „gründerek“, a kik az első években nagyszerű dividendákat fizetnek —

a társasági tőkéből, utóbb pedig tovább állva, az ámuló részvényesekre hagyják a krachnak kimondását, míg maguk tán más városban értékesítik geniális egyéniségük varázsát még nagyszerűbb gründolásokkal. Nem hiányzott a sajtó corumpálása, a „Betheiligung“ sem, Ludasi Gans Mór szakavatott szervezése mellett. A pénz erre is a részvényesek zsebéből került.

Úgy látszik, tanulmányait III. Napoleon iskolájában végezte, s ha nem is volt képes eltanulni ama gazdasági politikát, mely Franciaországot oly mesés jólétre vezette, — mert hiszen erre komoly tanulmány és mély behatás kellett volna, a mi nem volt Andrassy dolga, — de eltanulta Napoleontól azokat a kápráztató álsikereket, Potemkin ama festett falaira emlékeztetőket, melyeket az útról jobbra-balra felállított, mikor Katalin czárnót kísérte a kormányzatára bizott tartományban.

Egyébiránt az illuziót sem Franciaországban, sem Oroszországban nem kell keresnünk. Gazdálkodása igaz „magyar gazdálkodás“ volt.

Az úrfi baza jön Párisból, és átveszi az ősi birtokot, — jóllehet kissé elmaradozott állapotban — de szűz hitellel, áldott jó földdel, magasra fejleszthető természetes segédforrásokkal.

Szerény és okszerű gazdálkodás mellett, takarékossgal és évek során át kitartó munkássággal jól rendezett, virágzó uradalommá, megyéjében a legelsőik egyikévé tethetné birtokát, dús úrrá magát. De úgy kezdi a gazdálkodást, mintha már a legdúsabbak egyike volna; a helyett, hogy nagy úrrá igyekeznék lenni, úgy él, mintha már nagy úr volna, egész gazdaságát a nyugati országok mintagazdaságainak módjára rendezi, lenézve a cultura és a tu-

domány vívmányaitól elmaradt szomszédait, e gazdasági conservativeket, és természetes, hogy mindezt egy nagy kölcsön felvételén kezdi, gyümölcsöző beruházások végett, melyek tönkre teszik, minekelőtte gyümölcsözőnének.

Igy játszottuk a „cultur-államot“, a „nagyhatalmat“, a helyett, hogy culturállammá, hatalommá *igyekeztünk volna lenni*. Siettünk a második lépést megtenni az első előtt és ezt „haladásnak“ neveztük, míg csak hasra nem estünk. És ez a különbség a liberálisok és a conservativek haladása között. A liberalismus bizonyos elvekből indul ki, és bizonyos elvek megvalósítása képezi célját. A conservatív politika az adott viszonyokból indul ki és a helyett az állam a honpolgárok reális szükségeiben keresi célját. A liberalismus mindenekelőtt elveit és teoriáit, a conservatív politika mindenekelőtt a hazát igyekszik szolgálni. Ha a nemzet érdekei és a divatos elvek ellentétben állanak, a liberalismus inkább a nemzet érdekeit, a conservatív politika hamarabb a divatos elveket ejti el.

És Andrásynál e liberalismus nem csak a sensatiót szomjúhozó imént jellemzett rohamokhoz tartozott, hanem tartozott a rendszerhez, és a mi ennek kárthatóságából nem egyéniségének róható fel, azt liberalismusának lehet betudni, és nehéz volna meghatározni, melyik rész hozott több kárt az országra.

Nem csak multjánál fogva, mint Kossúth tanítványa és stambuli ágense volt liberalis, hanem valamint a tisztességes nő hiszi, hogy erényesnek kell lennie, szintügy hitte, hogy neki liberalisnak kell lenni; és ha néha-néha nehezire is volt, ha érezte is egyes esetekben, hogy az országos, a nemzeti érdekek rovására liberáliskodik, megtette mégis. Nem mintha a biztosított polgári szabadság hazájává tette

volna Magyarországot. Mert rossz kormányzatával az anarchiát honosította meg, ebben pedig biztosított polgári szabadság nincsen. És nyomatékkal lehet hangsúlyozni épen itten, hogy a *szabadság* kérdése egyáltalán nem képezi a különbséget az úgynevezett liberalismus és azon józan és felvilágosodott conservatív politika közt, melynek szószóllói a magyar conservatívek Dessewffy Auréltól Sennyey Pálig. Az csak a liberális schwindelhez tartozik, hogy magát a szabadságról nevezi és azt fitogtatja, mintha szabadságra neki volna kizárólagos szabadalma, mintha egyedül az ő boltjában árulnák. Merényletek a szabadság ellen történtek liberális és conservatív czégér alatt egyaránt. De valódi szolgálatot a szabadságnak csak azon conservatív politika tett és tehet egyedül, mely az ország és a nemzet érdekeivel és reális szükségletével nem jön összeütközésbe, és így egyedül képes szilárd intézményeket, meg nem akadó haladást, biztosított rendet létrehozni, a mi nélkül biztosított szabadság nem képzelhető. Sokkal bővebben jellemeztük már ezelőtt az abstract liberalismust, semhogy itten arra újból ki kellene ereszkednünk. Elég az hozzá, hogy az *Andrássy-rendszer* a nemzetiségi egyenjogúság liberális elvének feláldozta a magyar nemzetiséget; bizonyos önkormányzati elveknek, melyeknek a valódi önkormányzathoz semmi közük, feláldozta az administratiót, a rendet, a vagyonbiztosságot; liberális politikája az üzletek terén utat nyitott a szédelgésnek és az uzsorának, confessionális politikája a lelkiismeretek szabadságát nem, hanem a lelkiismeretek nyugtalanítását inaugurálta, és nagyobb szabadságot csak a nemzetiségi izgatásnak adott, végre a Horváth Boldizsár-féle „modern igazságszolgáltatási eszmék“ az igazságszolgáltatást rosszabbították és drágították, és hathatósan járultak az anyagi romlás-

hoz, melyet a családi vasútak, és a „cultur-állam” egyéb igényei hoztak ránk.

Koronája pedig az Andrássy-rendszernek a *corruptió*, mely szükségszerűleg vele járt.

Bármilyen véleménnyel legyünk Andrássy képességei iránt, melyekről különben legilletékesebben a tények és az eredmények beszélnek: senki sem fogja kétségbevonni szándékainak tisztaságát, és azt az aristokrata vonást, mely személyes becsület dolgában a divatos fogalmakon túl is kényes és féltékeny. De a politikai becsületesség dolgában ő vezette azt az ijesztő erkölcsi romlást, mely Magyarországon kormányzata alatt oly hirtelen tudott meghonosodni és oly súlyosan tudta megingatni az egykor oly tiszta magyar becsületet. Ha asszonyias hiúság, képességén túlmenő hatalmi vágy és az ebből folyó féltékeny tildözése minden lehető vagy képzelt vetélytársának és leszorítása minden önálló tehetségnek nagy szerepet is játszott motívumaiban, és politikájának sajnos eredményeiben: szeretjük hinni, hogy Magyarország érdekeit igyekezett előmozdítani, szeretjük hinni, hogy ambícióját is ez által vélte legjobban szolgálhatni. Hogy ez jóakarata mellett sem sikerült, hogy ellenkezőleg a magyar érdekeket minden téren romlásnak és bukásnak vezette, az, ha nem is védhető, de talán megbocsátható. De sem nem védhető, sem soha meg nem bocsájtható amaz erkölcsi romlás, melyet rendszere a politikai téren inaugrált, s mely csakhamar utat tört magának a társadalmi tere is.

Igaz, hogy a liberalismus és corruptió közt mindig van valami causalis nexus. A hol a kormányzat abstract elveknek, ideolog theoremáknak és szoba-tudós doctrináknak feláldozza az államérdek követelményeit, a hatályos igaz-

gatas feltételeit, a végrehajtó hatalom nélkülözhetlen eszközeit, de az államgépezetet mégis együtt és rendes működésben akarja tartani, az államot a veszélyes tanok, a partikuláris érdekek és a centrifugális törekvések ellen mégis meg akarja védeni: ott a midőn magát nem annyira általában a polgárok, mint inkább befolyásos egyesek és szájas kortések kegyelmére bízta, kénytelen lesz ezeket nyílt vagy hallgatag alku útján megnyerni, ahol pedig megnyert egyet, ottan keletkezik helyébe okúlva és tanúlva a példán, tiz másik, a ki csak azért opponál és fenyegetőzik, hogy magát megvásároltassa. Így a szükség csakhamar törvényt ront, és „hilft was helfen kann“. Így inaururáltott Franciaországban az orleanisták alatt a liberalismussal együtt a corruptió. Ez úton halad Amerikában a corruptió gőzerővel.

Ha már most valahol oly sok az államellenes törekvés mint nálunk, és a liberális kormány még gyarló és ügyetlen is, és mégis a választók többségének támaszára szorúl, akkor természetes:

hogy Ludasira bíztatik a sajtó vezetése, illetőleg corumpálása;

hogy nagy és befolyásos családok tönkrement, élhetetlen vagy korhely tagjai, parlamenti nagyságok dítottó rokonai és sógorai, nemkülönben egyes „veszedelmes emberek“ oly hivatalokba tétetnek, melyekre képtelenek és esetleg uradalmi tisztartóságokba is, a hol magukat rangirozhatják:

hogy az állami béretekkel történik korteskedés;

hogy ilyen és hasonló módokon vásároltatnak nemzeti ségi kétes hívek;

hogy a választási vesztegetésekre szolgáló pénzgyűjtések élére egész cynismussal maga a kormány áll; hogy a

vesztegetés lesz „alkotmányos kiadássá“ és egyes képviselők részéről plane dicsekvés tárgyává;

hogy a képviselői állás lesz „geschäft“-té és igérvénynyé ;

hogy a spiczliskedés organisáltatik nem az államveszélyes törekvések, hanem a gyanús párthivek ellenőrzésére ;

hogy Ráday Gedeon gróf, az egyetlen ember, a kiről mondhatni, hogy az Andrássy-rendszer alatt feladatát komolyan vette és annak komolyan megfelelt, kegyevesztetté lesz, mikor a tolvajokat nagyon is „tapintatlanul“ üldözi ;

hogy ha szegény zsidó váltót hamisít, becsukják, de ha gavallérember, nagy úr és képviselő teszi, eltusolják, mintha csak duellumról volna szó ;

hogy egyes vasútaknál milliók eltűnnek, vizsgálat rendeltetik, de bűnösnek senki sem találta, és a contót fizeti az ország ;

összevissza pedig ennek az a neve, hogy parlamenti kormányzat és felelős miniszterium. Eredménye pedig az, hogy az erkölesi hit meginog, a becsületesség eldől, a külső siker lesz a tromf, a lopás és a hamisítás entrét nyer a társaságban, becsületesnek lenni feleslegessé lesz, a neme sebb ambíció kihalki az, áldozni tudó hazafiézés, kezdődik az anyagi javak és a szennyes élvek hajhászata, romlik a nemzedék és bomlik az ország.

Mert az nem igaz, hogy becsületesnek csak látszani kell. Nem igaz az, hogy a becsületesség csak az ostobák számára van kitalálva, hogy annál jobb dolga legyen néhány okosnak. Nem igaz, hogy a tiszta erkölcs csak puszt szó, hanem igenis az országok talpköve, mely ha elvész, „Róma megdől és rabigába görbed.“

Ha még egyszer megsegít bennünket az isten, — nem

mivel megérdemeljük, hanem mivel nem fogja elveszni hagyni azt a nemzetet a posványban, melyet nem hagyott elveszni a viharban: ha józanabb rendszer és hivatottabb államférfiak alatt majdan kihevertük az Andrássy-rendszer áldásait mind, és jobb kor alatt átadhattuk a feledésnek: ezt a szennyfoltot nem fogja lemosni rólunk sem ember sem idő, és sötét emléke maradand mindenkorra amaz erkölcstelen és szédelgő kormányrendszernek, mely valamint a jó évek eredményeit saját magának tudta be, utóbb rosz kormányzatának következményeit az úristennek szerette volna betudni.

De térjünk a részletekre.

Hogyan szolgálta a rendszer a magyar érdekeket a kormányzat egyes ágaiban?

Kevés jót fogunk várhatni, ha miudjárt eleintén ama programpontjába tüközünk, mely a „nemzetek egyenjogúságáról“ szól.

Előre következtethetjük abból, hogy feláldozta a magyar érdeket gyengeségeinek, hamis teoriáknak és liberális principiumoknak.

Az Andrássy-rendszer egyik legsietősebb dolga volt meghozni a nemzetiségi törvényt. Ennek és a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló elvnek nyomása alatt mennyi időt, mennyi tért vesztett a nemzet, és mint indult a magyar állam, consolidációja helyett valóságos decompositiója felé!

Igenis, az Andrássy-rendszer alatt 1867-től fogva folytonosan tért és tekintélyt vesztett a magyar elem, hanyatlott a magyar állameszme tisztelete, és az ország egyes részei erkölcsileg elszakadtak az országtól.

És ez történik ugyanakkor, midőn az állam összes

erőivel a magyar nemzet rendelkezik, midőn senki idegen belügyeinkbe nem avatkozik, midőn eddigelé példátlanul kedvező európai constellációk folytán a kívülről jövő nemzetiiségi izgatás is lohadva haladt és nemsokára végkép és végleg megszűnt, ama nemzetiségek tehát támaszt kívülről sem nyertek.

És mégis, mindezek daczára, jóllehet a viszonyok a magyar nemzetre nézve, ha jól használni tudja, soha olyan kedvezők nem voltak, mint ez időben, mégis soha sem támadták meg a magyar államot oly merészen, oly eredményesen saját lakói mint most, soha nem volt a magyar elem oly tehetetlen mint most, midőn Magyarország egyes részeiben nem képes megvédeni egyes csoportozatait és a hozzá ragaszkodókat az assimilatiótól, elnyomástól, üldözéstől. Ott vannak a töresvári csangók, az oláh megyék magyarsága, a Miletics-terrorismus alá került haza-hű szerbek, a horvát unionisták!

Hogyan van ez?

Úgy, hogy ama nemzetiségi szóvivők *mindent* nemzetiségi törekvésüknek rendelnek alá, abból indulnak ki mindenben, mindég és mindenütt.

Az Andrássy-rendszer által képviselt magyar nemzetnek ellenben a mint hogy átalán nem volt semmiféle politikai alapeszméje, hanem volt az experimentáló diletantismus majd kockáztató, majd félénk politikája, elannyira, hogy nem tudott odáig sem emelkedni, hogy a magyar politikában a magyar érdekeknek kell az uralkodónak lenni, hanem tévelyegve a liberalismus tévutain, a helyett hogy létének biztosítására, fejlesztésére, hatalmának terjesztésére és erősítésére törekedett volna, és ennek rendelt volna alá mindent, használva a kedvező időt és helyzetet: megalkotta

no híd mind ha Isten kezevel a ve adott volna hogy a föld minden
gyermekéinek egyforma testvérei s a föld minden sa országának az
egyforma polgárai legjünk. 112 Magyar országban áll
képviseletük hogy jobbszgy világitással állandóan boldogítsunk,
a nemzetiségi törvényt és proclamálta a nemzetiségek
egyenjogúságát. o

És a jámbor magyar látva, hogy gondviselészerű
férfiai e tant hirdetik, megnyugodott benne, tétlenségbe és
esakhamar tehetetlenségben ringatta magát, midőn mis-
siója, az idő, a helyzet, minden, erőinek legnagyobb ki-
fejtésére hívta fel! Sőt maga a nemzet bölcsességének
sommája, a képviselőház a kormánynyal egyetértve a leg-
bőlesebb politikának kezdette tartani, hogy a magyar
legyen szerény és úgy igyekezzék, hogy ne is vegyék
észre, ha pedig észreveszik, kérjen bocsánatot, hogy élni
merészkedik. Igen tapintatosnak tartották nem szólni és
nem írni magyar nemzetiségről; hunyázkodjunk meg, hogy
megtűrjenek nemzetiségi testvéreink — volt a jelszó, és p. o.
a magyar nemzeti színházat országosan subventionálni oly
vakmerő túlkapása lett volna Magyarországnak a nemzeti-
ségek ellen, hogy azt a magyar kormány és a magyar or-
szággyűlés csakis a cosmopolita opera subventionálásának
titulusa alatt merészkedett tenni.

Hogy is ne, mikor a nemzetiségi egyenjogúság nagy-
szerű, felvilágosodott és liberális elve melletti buzgalmban
annyira ment a magyar, hogy nemzetiségi törvényt hozott,
melynél fogva p. o. Magyarország megyéinek nagy részében
magyar embert nevezni főispánnak csaknem törvényszegés
volt, mindenesetre törvényes előnye volt a nem-magyaroknak,
melynél fogva a magyar ember az ily megyékben üldözés
tárgyává lőn, előmenetelt semmi téren nem tehetett, és vé-
delmet nem talált sehol, de legkevésbbé a magyar állam-
hatalomnál, melynél nagyobb hatalom volt saját territo-
riumán a szász universitás, az omladina, a Mocsonyiak,
stb. stb.

És mindezzel azt vélte elérni a rendszer, hogy az universitás, az omladina, a Mocsonyiak stb., meghatva tán ennyi szerénység és önmegtagadás által, lelkesedve ennyi liberalismuson, karjaiba dőlend a magyarnak és mindaketen sírva örömkönyeket, megállapítják Magyarországon a nemzetiségi békét.

Ez már csakugyan az ideológián is túlmegy és valószínűleg idiotaság. *mind bűntudat nélkül a hatalom felhatalmazásán dolgozott.*

A fanatismusnak, a hitúságnak, a szerep és hatalom-hajhászonak kezébe nyomni a fegyvert és a hatalmat a buta tömeg fölött, és kötözött kézzel kiadni neki azt, a mi nek lerontásán éjjel-nappal törí fejét, és ettől a politikától várni a békét — ez volt az Andrássy-rendszer nemzetiségi politikájának eredeti eszméje.

De a nemzetiségi izgatók távolról sem voltak oly hülyék, mint Andrássy — gondolta. Használták a fegyvert. Hogy nemzetiségi territoriumokat követeltek, az csak szédelgés volt, elfödendő a tényt, hogy azokat már megteremtették maguknak. Mert hiszen a nemzetiségi egyenjogúság elve együttvéve a megyei autonomia elvével, nemzetiségi rongyokra szakította az országot, és az egyenjogúság oda magyaráztatott, hogy minden törvényhatóságban a többségben levő nemzetiség elnyomja a többit, de legkivált a magyart.

Lassanként kezdett Andrássy előtt derengeni olyasvalami, mintha így még sem mennének jól a dolgok. Mint-hogy azonban az egyenjogúság nagyszerű és liberális elvével végleg szakítani mindamellet sem nem tudott, sem nem akart, csak olajat öntött a tűzre, és újabb fegyvereket, újabb izgatási anyagot adott az izgatók kezébe, okot adva oly panaszokra, melyek a törvény és mindenestre az egyenjogúság elve által indítottaknak látszottak.

Megtanúlhatta itt is, hogy az összeütközés elkerülése végett soha sem szabad utat engedni a túlkapasnak, mert az összeütközést nem kerüljük el, hanem csak saját kárunkra elodázzuk. Láthatta, mily káros volt ama politikája, mely várait az ellenségnek átengedte, „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.“ Mindamellett semhogy elhagyta volna a rossz utat, semhogy erélyes, elszánt rendszabályokhoz folyamodott volna, inkább folyamodott itt is a megszoruló liberálismus örökös végmenedékéhez, a corruptióhoz. Kezdte megvásárolni és lekenyerezni, a kiket lehetett.

Bizonyosan nem csak erkölcsi, hanem czélszerűségi szempontból is a legrosszabb politika.

A lekenyerezett vagy tehetséges ember, vagy sem. Ha nem az, hasznát nem veheted. Ha az, nem a te hasznodat, hanem a saját hasznát fogja lesni, és legfelebb addig szolgál, míg nálad a hatalom. Ha p. o. ugyanaz az Olteanu, a ki Krassómegye közgyűlésén a magyar törvényeket érvényteleneknek és semmiseknek nyilvánította, mostan a magyar érdeket buzgón szolgálja, ki áll jót érte, hogy ha majd akad valaki, a ki a magyar kormánynál hatalmasabb és fizetékesebb, vajjon nem lesz-e ár, a melyen szolgálatát meg lehetne nyerni? A kit saját ragaszkodása nem köt hozzánk, azt inkább fogja kötni erőnk, mint a lekenyerezés. Mert miután az emberek általán hitványok, a jótétemény többnyire csak addig köti őket, míg hasznodat vehetik, de elhagynak akkor, mikor leginkább rájuk szorúltál.

Andrássy nemzetiségi politikája tehát a magyar érdeket feláldozta a nemzetiségeknek, a nemzetiségeket pedig nem csak hogy ki nem elégitette, a minthogy e politika a nemzetiségi békére nem is vezethet soha, hanem ellenkező-

leg folyton izgatta és ingerelte épen mivel oly elvet proclamált, mely a magyar állam teljes abdicálása nélkül következetesen keresztülvihető még sem volt. Minthogy pedig a kárhozatos elvet nyíltan megtagadni mégsem akarta, végre egyedül a kétszínűség és a corruptió eszközeire volt utalva; oly eszközök, melyek nem használhattak semmit sem, hanem csak compromittálhatták a magyar ügyet és magyar nevet.

Midőn Lónyay vette át a magyar kormányt, ez irányban nevezetes fordulat volt érezhető. Felismerte úgy látszik, hogy a concessió útján a nemzetiségi ambitió és fanatismus és az izgatás, mely ebből táplálkozik, kielégítve csak akkor lehet, ha az illető nemzetiség uralkodik valamennyi többi fölött. A concessió tehát csak arra vezethet, hogy valamennyinek háborúja valamennyi ellen. De talán felismerte Lónyay azt az igazságot is, hogy ha valamely kérdés természeté az elszántságot, erélyt és szigort szükség-szerűvé teszi, akkor ezekhez azonnal és habozás nélkül kell folyamodni. Nem úgy kell tenni, mint Andrassy, a ki eleintén édesen bánt a nemzetiségekkel és aztán kezdte őket — de ekkor is félénken és kétszínűen — nyomni. Hanem el kell mennünk a szükségesnek ismert szigor határáig mindjárt eleintén, hogy azon túl aztán lehessünk engesztelők és megnyugtatók. Az előbbi csak harcra, meg a gyanúra és az ingerültség folytonos fokozására vezethet. Békére, megnyugvásra csak a második. Lónyay tehát erélylyel lépett föl és nagy kár, hogy politikája csakhamar elejtetett, midőn a Szlavý-kormány egészen visszatért Andrassy rendszerére; és pláne Horvátországban olyan állapotokat teremtett és szilárdított meg, miszerint csakugyan komoly consideratiókép áll előttünk a kérdés: nem volna-e leg-

helyesebb megkérdezni a törököt, vajon ha egy pár milliót fizetnénk neki, nem volna-e hajlandó Horvátországot saját regijebe átvenni? Azt hiszem, hogy a török, miután ép oly pénzzavarban van, mint mi, túlságosan sokat nem kérne, mi pedig egy pár millióval igen olcsón szabadulnánk attól, hogy Horvátországra évenként ráfizettünk, nyitunk neki vasutat a mi pénzünkön és tartunk neki *a mi pénzünkön magyarelles horvát nemzeti honvédséget*, mi már csakugyan olyan bolond dolog, hogy csakis az Andrassy-rendszer találhatta ki — mindezt pedig azért, hogy melengessük a tojásokat, melyekből Délszlávia akar kikelni.

A Bittó-kormányt mindenesetre illeti az az elismerés, hogy államférfiúi ösztönnel felismerte úgy, mint más egyebekben, a nemzetiségekben is, a conservatív irány elutasíthatlanul szükséges voltát és jelesen gróf Szapáry erélylvel és elszántsággal lépett a hibák hosszú sora által annyira megnehezített egyedül helyes politika útjára.

Ha a rendszer nemzetiségi politikája az állam alapjait ásta alá, az épületet magát a közigazgatás vagyis inkább annak teljes elhanyagolása korhasztotta és nyomorította meg. Eleintén, úgy látszik, mintha Andrassy épen a közigazgatásra igen nagy súlyt fektetne. Legsietősebb dolga volt vagy egy tuczat miniszteriumot nagy luxussal és minél több állomással felállítani. De mintha ez csupán a hivatalosztogatás mélyen érzett szükségéből, az édes magyar haza pénzéből élni vágyó protegék érdekében történt volna, a közigazgatás szervezése ezen túl nem terjedt. Egyfelől teljes érzéketlenség a közigazgatás fontossága és igényei iránt,

másfelől ama magyar liberalismus, mely a megyét tökéletes és szent intézménynek tekinté, meglehet a fèlelem a megyét bálványozó közvélemény előtt, tétlenségben és gondatlanságban tartá a kormányt. A kormány nem is rendeleteket, hanem csak megkereséseket intézett a megyékhez, és már valami országos botránynak kellett történnie, hogy a kormány a megyei gazdálkodásba beavatkozzék, és ez mindannyiszor nagyszerű parlamentarizmus küzdelmekkel járó állami actió volt. Így ment ötödfél évig, mialatt a megyék producáltak számtalan fényes dictiót szabadságról, önkormányzatról, decentralisatióról, de az ország progressive oda jutott, hogy az egyéni szabadság az anarchiának és a megyei cliqueknek esett áldozatul, a rend és a közigazgatás megbomlott, a jogbiztonság megingott, a német által épített jó utak elpusztultak, a nemzetiségi egyenjoguság és a megyei autonomia összehatása folytán pedig a nemzeti-ségi megyékben a magyar államb hatalom és a magyar elem lába alól a gyékényt teljesen elhúzták.

Kezdett valami derengeni döntő körökben, hogy a dolog úgy még sem megy, de még ekkor is teljes hiával a jó közigazgatás elutasíthatlan követelményei iránti érzéknek, teljes hiával az államférfiúi bátorságnak, hatása alatt a megyei liberalismus tanainak, nagy zajjal és garral ugyan, de oly megerendezési törvény létesült, mely itt-ott csipri-csupri javításokat tett ugyan; de a dolog lényegébe, a bajok gyökerébe egyáltalán nem hatott.

Az állami összes közigazgatás ezentúl is a közgyűlések által néhány évre választott tisztviselőkre bízott. Így a törvény egyenesen gondoskodott arról, hogy szakember ne is képződhesék. Nincs az országban ma már olyan naiv, a ki azt hinné, hogy a tisztujítások „kenyérmezei“

ütközetén a tisztviselők megválasztásában hasznavehetőségük volna döntő. Hanem döntenek családi befolyás és párttekintet. Ezt tudva, a tisztviselőnek nem hasznavehetővé lenni, hanem ezeket szolgálni képezi főgondját. Mivel pedig ezeknek változandóságánál fogva, újra megválasztása mindig kétes marad, tisztviselő az lesz, a ki mellékes politikai célok miatt áll e térre, vagy semmi más téren megállani nem tud. Ha pedig mind ezek mellett is akadnak részrehajlatlan, lelkiismeretes és szigorú, a megyei nagyságoknak nem kedvező tisztviselők, ezek a jövő választásnál bizonyosan meg fognak bukni. Minthogy tehát az összes közigazgatás — mihelyt ész és tudomány nem elég, hanem főleg hosszas gyakorlat kell, — a néhány évre szóló választás által a többi kevésbé jóakaró dilettantismusra van bízva olyformán, hogy ha a hat év alatt a tisztviselői kar nagynehezen és a közönség kárán némi iskolázást nyerne is, ez eredmény az új választással ismét füstbe megy; természetes, hogy a „közigazgatás ázsiai állapotban van.“

Még szembetűnőbb a baj, ha azon szempontból tekintjük, hogy Magyarországnak elhanyagolt állapotában, állva csakugyan a létkérdés előtt, megtámadva, ha tán nem is külső, de annyiival több belső aspiráció által, oly közigazgatási gépezetre van szüksége, melyet a magyar állam megszilárdítására intézett egységes és hathatós működésre lehet használni, és egy eszme, a magyar állam eszméje szolgálatában lehet mozgásba hozni.

Erre az organismus maga teljesen képtelen. A ki nek működést vezetni, ez eszmét adni kellene, a kormánynak befolyása nincs a közegek megválasztására, de azokkal közvetlen nem is érintkezhetik, és a magyar államhatalomnál sokkalta nagyobb hatalommal bírnak fölöttük

locális érdekek, sőt a magyar állammal ellenséges befolyások. Megvan ugyan a felfüggesztési jog, a vizsgálat alá vonás, de eltekintve, hogy ezek alkalmazhatósága is teljesen a megyei közönség hangulatától függ, ily súlyos eszközök rendkívüli és súlyos esetekben alkalmazhatók, a simábban, de folytonosan áskálódó roszakarattal, a kötelességeit félig és gyarlón teljesítő ügyetlenséggel és gyámoltalansággal, melyek tartós behatása egyes merényleteknél és visszaéléseknél *sokkalta kárhozatosabb, az államhatalom és a közérdek fegyvertelenül áll szemben.*

Igy esik, hogy ugyanaz az oláh vagy szerb szolgabíró, a ki Bach alatt készséggel szolgálta a germanisátiót, mert a germanisáló államhatalomtól függött, ma a magyar államhatalom ellen áskálódik, mert hála a nemzetiseigi egyenjóságnak és a helyhatósági autonomiának, a magyar államhatalommal ellenséges hatalomtól függ. Így esik, hogy a magyar állam érdekei annak nyílt ellenségeire vannak bízva. Így izgatnak a magyar állam hatóságai nyíltan a magyar állam ellen, hatósági befolyással s tekintélyvel gyakorolják a terrorizmust a lakosság hazafias és törvénytisztelő része fölött is. Így veszt a magyar állam napról-napra tért, mivel gyenge és feygyvertelen az ellenséges autonom hatósággal szemben. Így lettek az alkotmány védbástyái ellenségeink védbástyáivá, és ezeknek fenntartása mellett lelkesedik a magyar liberalismus, holott e szervezettel nemcsak hogy Magyarországot consolidálni nem lehet, hanem fel nem lehet tartóztatni Magyarországot szélylyelmállását.

E bajt, de általán az önkényt, a rendetlenséget, az ázsiai állapotot fokozza még az, hogy míg másutt az adminisztráció különböző ágazatai szabatos törvényekkel szabályozvák, nálunk csupa liberalismusból ilyenre soha nem

is gondoltak, hanem — hogy Sennyey szavaival éljünk, (lásd a 9-es bizottságban tartott nagy beszédjét) — „tekintsük a rendőri ügyet, az egészségügyet, a szegények ügyét, vagy a gazdák és munkások közti viszonyt, mindezek tekintetében egy nagy vacuum van, és ezen belül egy kis tradíció, másutt önkény és ismét másutt a kormánynak egy kis pótrendelelete, ellenrendelete, szabályzó rendelete, felvilágosító rendelete stb. Midőn a törvény a közigazgatás rendezését magokra a törvényhatóságokra bízta, világos, hogy a törvényhozás a közigazgatás czélszerű rendezésével nem is gondolt, hanem legfelebb politikai tekinteteket követett. Így a belügyminiszternek a törvényhatóságok ellenőrzésére minden ügyben annyiféle statutumot kell tudni, a hány törvényhatóság van, és aztán legyen az adminisztráció jó és gyors!“

Mind e hibákat, melyek a jó adminisztrációt lehetlenné teszik, azzal sem enyhítette a törvény, hogy legalább a főispánokban hatásos eszközt adott volna az állam hatalom kezébe. „Oly ellenőrzést lehetne nekik gyakorolniok, melyre nézve ők az eszközt csak azon illetők jóvoltából szerezhetik meg, akik ellen épen az ellenőrséget gyakorolniok kellene, és a mennyiben mégis hatást gyakorolhatnak valamely vármegyében, ezt nem a törvény intézkedésének, hanem csupán személyes befolyásuknak köszönhetik“ — mondja Sennyey említett beszédében.

Ily viszonyok közt nem csoda, ha egy pozsonyi lap egy felső megyéből névaláírással, adatokra hivatkozva egy cikket közölt, melyben a megyei tisztikar az alispántól kezdve és minden gyám a legalacsonyitobb és legsértőbb nevekkal illetetik, és az esküdtszék a vádlott szerzőnek adott igazat; és bizonyára, ha minden megyében volna oly

egyén, ki adatokat gyűjtene a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatásra nézve, és azokat közzé tenné, csodálkozva kérdezné az ember: hogyan lehet ez országnak existálni?

De mindez még nem jellemzi eléggé közigazgatásunkat. Hogy a kimondhatlan zavarnak, melynek neve nálunk közigazgatás, hü képét kapjuk, mindehez hozzá kell még vennünk azt, hogy minden ügyágazatra nézve más-más az ország beosztása. Csak az képzelheti el boldogságunkat, csak az bámulhatja eléggé azt a csudát, hogy ily ország existálni tud, a ki mindezekhez hozzáveti, hogy például van egy erdélyi helység, Toplicza, melynek megyei és árvahatósága Tordán, járásbirósága Disznajon, törvényszéke Marosvásárhelyt, szolgabirája Szász-Régenben, adóhivatala Gyergyó Szt.-Miklóson van, és mely végre a közös hadsereget illetőleg Beszterczéhez, a honvédséget illetőleg Cs.-Szeredához tartozik. És hány hasonló példát idézhetnénk az ország minden részéből. De mikor egy egészséges arrondírozástól úgy fázik az egész megyei atyafiság!

Mert igaz ugyan, és nagy baj ez is, hogy központi igazgatásunkban megfészkelte magát az a burocraticus rendszer, melyet *Sennyey* oly kettősen jellemez, mondván: „iránya az, hogy mindenütt és mindenben ellenőrségi rokozatokat keresvén, ennek superfectatiójában gondolja rejteni az administratió garantiáját és tökélyét. A számok mechanismusában, rubrikákban és kimutatásokban fejti ki az ellenőrséget, és ezáltal elnyomja, elhervasztja a személyes öntevékenységet, a személyes felelősséget. Innen van az, hogy ezután szaporodván a főlebbviteli, fölülvizsgálati fórumok, szaporodnak az ügyek és számok, szaporodik a személyzet, amely azok ellátására szükséges, és szaporodása következtében a formák sokasága és túlhalmozottsága

miatt elenyészik épen az, a minek érdekében ezek törté-
nek: elenyészik maga az administratió.“

De ha ezen mindjárt segítünk is, mégis drága is, rossz is lesz a központi igazgatás, míg rossz a vidéki gépezet. Ennek hasznavehetlensége és megbízhatlansága miatt igyekezett minden miniszterium, a melyik csak tehetette, magának exponált közegeket teremteni a helyhatósági tisztviselők mellett, és nemcsak az adóügyre, hanem a közlekedési, oktatási stb. ügyre is külön állammérnöki, tanfelügyelői stb. miniszteri közegek állíttatnak fel a megyei közegek mellett, és így egy jól szervezett helyett működik egymás mellett két rossz, megvan a kettős költség, a két szervezet egymás útjában áll, vagy egyik a másikra hagyja a munkát, s el nem végzi senki sem, és az egyszerű, összevágó és jó administratió lehetetlenné lesz.

Minthogy pedig valamennyi ügyre még sem lehet a helyhatósági közegek mellé ministerieket is exponálni, és az állami ügyek legnagyobb részében a végrehajtást mégis a megyei közegekre kell bízni: előáll azon minden miniszteriumnál egyaránt tapasztalt jelenség, hogy a megyei közegeket folytonfolyvást tanítani, nógatni, dressirozni, megkezesni és kérni kell, hogy minden fontosabb ügyet háromszor-négyszer kell új meg új magyarázat mellett jobb ellátás és felvilágosítás végett visszaküldözgetni, és ha ottan, a hol legalább jó akarat és képesség van, — mert alapos szakképzettség alig van valahol, — a mi szintén elég ritka eset, és véletlen szerencse, nagy lassan némi javulás idővel észlelhető is, majd az új választások után itt is előről fog kezdődni a baj, és hat évi kínos dressura minden eredménye füstbe megy.

Végre a külső közegekben meg nem bízható központi

igazgatásnál természetesen érvényesül a tendentia, hogy minden apró-cseprő ügyet maga intézzen, mindenbe belevatkozzék, holott jó vidéki közegek a helyszínén sokkal jobban intézhetnék.

Szaporodnak tehát a közegek, szaporodik a meddő munka, egyöntetőség még sincs, és míg a kormány apróságokkal bibelődik és kormányozni nem ér rá, hatása a központi hatalomnak, a magyar államhatalomnak még sincs. Minden fenekestől fel van forgatva egész az abszurdumig. A munka, melyet a vidéken, a helyszínén kellene végezni, az centralizálva van; a hatalom, melylyel hogy az összállam érdekeinek megfelelhessen, a kormánynak mellőzhetlenül bírnia kell, az decentralisálva, az állam érdekeivel nem törődő, vagy azokkal épen ellenséges autonom közegeknél van; így méltán panaszkodnak a centralisták is és a decentralisátorok is, és igaza van annak is, a ki azt mondja, hogy decentralizálni kell, ez segít majd a bajon. Mert rend csak akkor lesz, ha *a hatalom centralisálva, a munka decentralisálva lesz.*

A jelen állapotról *Sennyey* jól mondja, hogy „midőn nálunk centralisatióról vagy decentralisatióról van szó, sajátkép azt kell mondanunk, hogy sem az egyik, sem a másik nálunk nem létezik, hanem létezik rendszertelenség“.

A liberális doctrina, a „modern eszméknek“ viszonyainkat ignoráló vak követése ép oly kárhozatosá vált az igazságszolgáltatás terén, mint a közigazgatás terén amaz incompetencia és tehetetlenség, mely az administratió igényeinek eleget tenni nem tudott, és ha tudott volna is, az önkormányzati liberális előítéletekkel szemben nem mert.

Jó, gyors és olcsó igazságszolgáltatást teremteni volt a jelszó, melylyel a *Horváth Boldizsár*-féle liberalizmus régi igazságszolgáltatásunk ujjíateremtéséhez nagy szavak és brillans programok között fogott, és az eredmény, hogy rossz, lassú és drágább mint valaha.

Az első lépés volt, az igazságügyi és birói legmagasabb állásokat vasmegyei emberekkel betölteni. Horváth Boldizsár mint kitűnő jogász, tartotta magát a római joghoz, és valamint a régi Rómában a „római jogon“ élők, római polgárok a legtöbb előnyben részesültek, Italia többi lakói e *jus latii* élvezetében voltak, míg a többi „*so-cii* és *amici*“ kutyába se vétettek. Horváth Boldizsár is minden kinevezésnél legelőbb a szombathelyieket, másod sorban a többi vasmegyeit vette tekintetbe, és csak ha ezekből nem telt, jutott valami — a többi dunántúli megyék számára.

Igy állítva ki hadát a legpéldátlanabb nepotizmus segítségével, és miután valamennyi rokonát, sógorát és jó barátját placirozta volna, látott hozzá a nagy munkához.

Első *productum* ama hirhedt „*polgári perrendtartás*“ volt, mely a perek szaporítására, elhúzására és drágítására oly kitűnő eszköznek bizonyult, hogy minden prókátor örök hálára van kötelezve egykori collegájának és hasonló hálára minden rossz fizető. Valóban úgy látszik, az volt fő-czélja e perrendtartásnak, hogy az adósnak fizetni ne kellessék és a hitel megdőlése többek közt erre is vezethető vissza. Újabban maga Horváth Boldizsár is kezdi szégyelni a dolgot és eltagadja az egykor drága-kedves gyermekét, de nem tagadhatja, mennyire dicsekedett annak idején vele, s nem, hogy az ő igazságügyminiszteri felelőssége mellett látott napvilágot.

Aztán kezdték a rettentő hűbót a codificatióval, fel is állítottak egy drága codificationalis osztályt, mely semmit sem tett, kérték minden évben a codificationalis költségeket, rendeltek codexeket ezrekért egy pár professornál, de tény, hogy törvényeink javításában — a mi a legstürögösebb lett volna — mind e mai napig semmi sem történt. Pedig hogy a magyar bír hivatással a codificatióra, azt bizonyítják Németország első kriminalistájának szavai ama büntetőtörvénykönyvi javaslatról, mely a 40-es évek elején készült: „egyetlen egy törvénykönyv sem bír annyi eredetiséggel mint a magyar javaslat. Törekvést a kor haladásának, az igazság követeléseinek, s a legújabb büntetőjogi nézeteknek megfelelő törvénykönyvet alkotni, ezen törekvés bélyegét egyetlenegy törvényhozási munka sem viseli magán oly nagy mértékben, mint a magyar javaslat.“

De a Horváth-féle liberalismus ilyenre nem volt képes, és a helyett, hogy törvényeinket igyekezett volna javítani, sietett inkább organisálni, még pedig minél radikálisabban, hogy annival több állás fölött lehessen rendelkezni, és hogy a nepotismusnak, az ország pénzévei való korteskedésnek, jutalmazásnak és lekenyerezésnek mihamarabb új tere nyílják. Ez az oka, hogy az igazságügyi budget hirtelen négy millióról tizenkét millióra emelkedett.

Azon érdek, hogy minél több állás legyen betöltendő, tökéletesen összevágott a modern és felvilágosodott doctrinával, hogy az igazságügyszolgáltatást a közigazgatástól tökéletesen el kell választani, és így elmentünk azon szélsőségig az elválasztásban, amely mellett nemcsak a közönséges észjárás, hanem még a gyakorlott jogász is könnyen megzavarodik, vajjon valamely tárgy a közigazgatási hatósághoz, vagy a törvénykezéshez tartozik-e.

A szoros elválasztásnál fogva arra, a mit azelőtt egy hivatal, a szolgabírói, végzett, kellett kettő, és fel kellett állítani nehéz pénzen a járásbíróságokat. Hogy pedig a sok ujan kinevezett embernek munkája legyen, arról gondoskodott volt a perrendtartás; a mit azelőtt a közigazgatás mellett el tudott végezni a szolgabíró egyszerű eljárása, azt a járásbíró nem győzi, és szaporodik folyton a hátralék.

A minél több állás betöltése szempontjából nem volt elég a régi törvényszékeket kinevezett bírákkal újra szervezni, hanem megszapòritottuk a törvényszékeket, minden rottenboroughnak, mely „híven“ szavazott a képviselőválasztásoknál, érdemdíjúl juttattunk egyet, és mert általános és igazolt volt a panasz, hogy nincsenek képzett bíránk, hát egy harmaddal több kollegiális bíróságot állítottunk fel, mint a mennyi a lajthántúli kimerítő, kipróbált igazságügyi szervezetben létezik; mert hát bírtuk, volt miből, hogy az Isten bocsátaná meg.

Hogy pedig lehessen mit csinálni alkalmatlan vagy tönkre ment politikusokkal, és hogy egy pár embert könnyen ki lehessen lökni septemvirnek, ha avancement kell az igazságügyminiszteriumban: megszapòritottuk a felsőbb bíróságok személyzetét is. Miután pedig a septemviralis tábla régi tekintélynek örvendett, a democratia pedig a tekintélynek nem barátja, lett belőle legfőbb törvényszék, és pedig már azért is legfőbb, mivel fölébe alakított egy még főbb, a semmitőszék, igen alkalmas hátráltató az igazságszolgáltatás menetében, bárha egy kissé drága luxus is.

Ha még hozzávesszük a botbüntetés és az uzsora-törvények eltörlését, akkor a reform minden áldása együtt van. Hála a botbüntetés eltörlésének, a gazda az ország némely részében védtelenül áll a cseléd rakoncátlanságával szem-

ben, a szegény ember pedig, bot helyett idő- és munkavesztéssel, vagy éppen bírsággal, néha anyagi létének megingatásával büntettedik. De még szebbek az uzsora-törvény eltörlésének eredményei. Bár Amerika némely állama a már eltörölt uzsora törvényt ismét helyreállítá, bár a nagynevű amerikai tudós, Carey, mellette nyilatkozik, a liberalizmus egyik elengedhetlen követelményének állítottatott annak eltörlése, ígértetvén egyébként, hogy éppen ez által fog a kamatláb leszállni. No servus! Ez által jutottunk oda, hogy most a takarékpénztárak is 6 helyett 12°/_o-ot vesznek, a tőkepenzések pedig 120—150-ig mentek. Legjobb módja a magyar faj, mert a magyar birtokosság tönkretévesének és annak, hogy a mit a jobbágnak ajándékoztunk, lassanként expropriálja a falusi uzsorás.

Csakugyan igazságszolgáltatásunk drágasága, a hitelviszonyok megingatása, az uzsorának portegálása által az „európai magaslatra emelkedő“ reform mindent megtett, a mit megtehetett gazdasági életünk tönkretévesére. De a felvilágosodott reform koronája az, hogy ma már Magyarországon nincs igazság a *szegény* ember számára.

Régi magyar aristocraticus igazságszolgáltatásunk egyik legszebb vonása volt, — mint b. Sennyei is kiemelte, — hogy a szegény ember a törvényhez ingyen folyamodhatott. A tiszti ügyész, a királyi tábla az „advocatus pauperum“ védte és vitte ügyét s a politikai kormányzések-nél is voltak ügyeljárók a szegények részére. De olyan volt az eljárás is, hogy kevesebb körülményességgel juthatott jussához a szegény ember a szolgabíró előtt, a ki járt faluról-falura és szolgáltatott igazságot a szegény ember egyszerű ügyeiben brevi manu billog, irás, huza-vona, és mindenekfölött ezen perrendtartás nélkül, melynek formalitásai

mellett a procátor-fajzat a materialis igazság felderítését ha nem is lehetetlenné teheti, de messze évekre kihúzhatja és a feleket perköltséggel agyonnyomhatja. A legfontosabb törvénykezési eljárásnak költségeit a felek előlegezni tartoznak, mi nélkül megnyert perüket végrehajtás útján nem érvényesíthetik, azon vagyontalan pedig, a ki ügyvédet nem fogadhat, rendes pert nem is kezdhet, mert erre ügyvédnek kell megjelenni.

Hihetetlen volna, ha b. Sennyey nem mondaná, hogy látott pereket, a hol egy 3 frtos követelés a végrehajtási költségekkel együtt 70 frtra rúgott. Mindenki igazat fog adni neki, ha azt mondja, hogy: „Meg vagyok győződve, hogy a köznépek igényeit e részben csak úgy teljesíthetők az ő geniusához, szokásaihoz, az ő véghetetlen egyszerű és még a kulturai áramlat magaslatán nem levő fogalmaihoz képest, ha a járásbiróságokat a közigazgatási szolgabiróságokkal egyesítenők. Tudom, hogy a doctrina ezt nem tűri, és hogy ez idő szerint nincs kilátásom ennek elfogadására. Erős meggyőződésem azonban és más államok példája is táplálja bennem e meggyőződést, hogy a körülmények hatalma nagyobb lesz a doctrinánál és ez előbb-utóbb be fog következni. De addig is, míg önök e doctrinától megválhatnának, legalább tegyék meg azt, hogy az ügynevezett bagatell-ügyeket adják a politikai szolgabíró hatásköre alá és ezekre nézve oly egyszerű szóbeli eljárást állapítsanak meg, melyet a köznép is megért.“

És átalán az igazságügyet illetőleg minden elfogulatlan igazat fog adni Sennyeynek, midőn így szól:

„Nem titkolhatom el abbéli sajnálkozásomat, hogy épen ezen alkotásnál az erők mérlegelése, a fokozatok óvatos megtartása elmellőztetett, és meg vagyok róla győződve,

ha az igazságügynek ezen nagyszabású és egyszerre történt rendezése előtt *mindenekelőtt materiális törvényeket* alkotnunk volna, ha ezeknek fejlődése alatt bevártuk volna, míg támad oly birói karunk, a melylyel a kereteket betölthetjük, és ha nem mondom, örökké várva, hanem a dolog fejlődését bevárva, a meglevőből, a mely — méltóztassanak elhinni, — ha nem is volt jó, de sokkal rosszabb a mostaninál bizonyosan nem volt, a meglevőből indulva a mostani cél felé következetesen mindig előbbre és előbbre haladtunk volna, meg vagyok győződve, hogy először előbb, másodsor jobban és harmadszor az érdekelteknek sokkal nagyobb meglegedésére értük volna el a célt és nem graváltuk volna budgetünket oly óriási összeggel, a melyet majdnem képtelenek vagyunk megbirni.“

Ha valamely rendszernek ilyen a politikája, mint a minőnek az Andrásy-rendszert a fentebbiekben jellemeztük, akkor pénzügyei is rosszak lesznek; az államélet minden tényének egy budget-tétel felel meg és azért fog a jó politika jó, a rossz pedig rossz financiákban is kifejezést nyerni. De hogy pénzügyeink oly ijesztő mérvben romlottak, hogy oly rohamosan jutottunk a tönknek szélére, hogy akkor, a midőn 1868-ban még feleslegtünk volt, most nem csak chronicus és évről-évre még mindig nagyobbodó deficitünk van, hanem el vannak zálogosítva vasútaink, államjóságaink, a Rothschild-consortium kegyelméből élünk, attól vesszük a parancsot, minő vasutat építünk, — hogy enyuyire ilyen gyorsan jutottunk, hogy a helyett, hogy az állam által rövid idő alatt és a legmélyebb békében elköltött roppant összegek legalább a közjólétet emelték volna: a hitel és pénzhiány, a szegényedés, az inség is ijesztő gyor-

sasággal fejlett és emelkedett: annak mégis csak az a magyarázata, hogy bármi nagyok voltak is a hibák a többi téren, a legnagyobb, a legtöbb hiba a közgazdasági téren követtetett el, tekintsük akár az ipart és kereskedelmet, akár a közlekedési, akár a tulajdonképi pénzügyet.

Voltaképpen az iparról szó sem lehet; hogy magyar ipar nincs, és a mi kevés van, az is csak a pusztulás szélén tengődik, az a legtermészetesebb dolog a világon. Soha, sehol iparos ország szomszédságában ipar fejlődni és megerősödni nem tudott védvám nélkül. A már meggazdagodott, már magasra fejlett, a tőke, a hitel, az összeköttetések, a tapasztalat, a routine, a hírnév erős támaszaival bíró iparral a kezdő ipar sem olcsóság, sem minőség tekintetében versenyezhetni nem fog; ennyit belátni, ahhoz nem is kell nemzetgazdasági tudomány; így nem is fejlődött másképp, mint a védvám által az angol ipar a hollandi mellett, a francia az angollal, a német a kettővel, az amerikai az európaival szemben. Így természetes, hogy minden állam, a meddig ipara gyenge, a védvámhoz, ha ezáltal erőssé és versenybíróvá vált, a „szabad kereskedelemhez“ ragaszkodik. Csak mi voltunk azok, a kik erre nem is gondoltunk, a kiknek az eszünkbe se jutott, és megcsináltuk a vámközösséget Ausztriával, hódolva a „szabad kereskedelem“ elvének: igen természetesen, mivel liberalisak voltunk, mivel ez a liberalismus egyik postulatuma, mivel compromittálni véltük volna az új magyar állam híres szabadelvűségét oly reactionarius, conservativ, szabadelvűtlen követelés által, a minő a Magyarország és Ausztria közti védvám követelése lett volna; ezért erre nálunk akkor, a mikor kellett volna, senki nem is gondolt, és ezért, mint olyanról, a mi nincs, magyar iparról szó sem lehet.

Úgy látszik, hasonló liberális elv vezette kormányzatunkat, ha ugyan nem vezette tökéletes érzéketlenség a kereskedelmi ügyek terén.

A Manchester-iskolának, a liberalizmus tanainak a kereskedelem, valamint általán a gazdaság terén, alapelve, hogy az állam ez ügyekbe ne avatkozzék, a tiszta „laissez faire, laissez passer.“ „Der extreme Liberalismus — mondja Schäffle — fröhnt dem Ungedanken, ein so grossartiger Organismus, wie die Volkswirthschaft, könne ohne ein einheitliches Organ des Zusammenhaltens in der fruchtbarsten und allseitig beglückenden Gliederung erhalten werden, sobald man nur ausschliesslich den individuellen Eigennutz walten lasse (reines „laissez faire, laissez passer.“)

Már akár csupán a liberalizmus volt az oka, akár az, hogy a rendszernek általán semmi érzéke nem volt a kereskedelmi érdekek iránt; semmi sejtelme arról, hogy Magyarországnak, ha gazdagodni és a népek versenyében megállani akar, nagy szabású, rendszeres, tenni és teremteni tudó kereskedelmi politikára van szüksége; hogy Magyarországnak, nyugat és kelet közé állítva, most, a midőn a Balkán és Hindukus között világtörténelmi változások készülnek, most, a midőn Indiába már nem Afrika körül járnak, most, a midőn tán hamarabb, mint gondolnók, Indiába vasúton fognak járni, Magyarországnak úgy, valamint egykor, kelet és nyugat között újra világtörténelmi nagy missiója lehet, hogy léte és nem léte, nagysága vagy majdani végpusztulása attól függ, vajjon a nagy perczen mennyire lesz elkészülve megfelelni a nagy missiónak, közvetíteni a nyugatnak és keletnek kereskedelmét: annyi bizonyos, hogyarra, hogy semmi se történjék, kitérően volt megvá-

asztva a kereskedelmi miniszter, Gorove István, úgy abban a tekintetben, hogy rendkívül szabadelvű, valamint abban is, hogy rendkívül tehetetlen volt.

A rendszer szokott tempóihoz és saját úri rangjához illőleg alkotott roppant miniszteriumot, melynek elhelyezésére nagy három emeletes ház kellett; de ha kezünkbe vesszük „*A földművelés-, ipar- és kereskedelmi magyar kir. miniszteriumnak öt évi működése*“ című könyvet, akkor magából e hivatalos kiadványból — mely a legsikerültebb satyrák egyikétől volna tekinthető, ha oly komoly naivitással nem jelent volna meg, — meríthetünk tudomást az iránt: hogy tizedrendű aprólékosságokkal sokat foglalkozott, ezekben is keveset tett, de kereskedelmi politikára soha nem is gondolt a magyar kereskedelmi miniszterium. Póstákra, táviridákra és ménesekre sokat, a kelletinél többet is elköltött, de minden más téren alig mutatott egyebet, mint szárnalmas tájékozatlanságot, habozást és tétlenséget. De mindennél jobban jellemzi a meggyökerezett rendszert, hogy a legújabb költségvetésben is e miniszterium saját központi igazgatására 160,868 frtot, a ménesekre 669,159 frtot, az iparra, kereskedelemre és külkereskedelmi czélokra pedig összevissza csupán 34,770 frtot irányzott elé.

Miután külön kereskedelmi és külön közlekedési miniszteriumot állítottunk, és ép ezért a közlekedési miniszterium a kereskedelmi, a kereskedelmi pedig a közlekedési érdekekkel nem törődött, hanem rámondta az áment, a mit vele közöltek: közlekedési ügyünk vezetése kereskedelmünk hanyatlásának egyik főtenyezőjévé vált.

Kereskedelmi és vámszerződéseket készítettek Bécsben Ausztria érdekében, Magyarország érdekei ellen, és a ma-

gyar kereskedelmi-miniszterium rámondta az áment és rámondatta az országgyűléssel is.

Ránk jöttek a bécsi szédelgők és találtak követőt itt is eleget, és szédelgő vállalatok tervezeteivel lepték el a miniszteriumot és mindenikre rámondattott az ámen, míg csak a krach be nem ütött, rá még a kiházasítási egyletekre is, melyek matematikailag hamis alapra fektetve, napvilágon „a lopás sans phrase“ elvén keletkeztek kormányengedélylyel, és lopták ki a legszegényebb osztályok zsebéből a pénzt — kormányengedélylyel.

Kereskedelmi- és részvénytörvényekre senki nem is gondolt. Laissez faire, laissez passer! A fődolog a liberalismus. Lopjon mindenki úgy, a hogy tud, és vigyázzon mindenki a magáéra.

Igy teljesen jogosult a pesti tőzsde, ez érdekénél fogva a kormány iránt loyális, kiméletes testület 1874-iki jelentésének kifakadása: „Keserű boszút állnak ilyenkor a haza erejét messze túlszárnyaló magasröptű illusorius ésköltséges nagyhatalmi intézmények, a kereskedővilág nagy részének túlspeculációi, de sok oly fundamentális törvény és intézmény elhanyagolása és elhúzása is, melyek első sorban általában a nemzetgazdászati, de különösen a kereskedelem és ipar erősítésére, lendítésére és fejlődésére szolgálva legnélkülözhetlenebb emeltyűi az emelkedő adóképessegnek és nemzeti vagyonosodásnak, melyekből utóbb aztán lehetne eleget tenni az államgazdászati fényezésének is.“

Igaz való, hogy sok, nagyon is sok vasutat építettünk. De hogyan? Talán a családi vasutak, a stratégiai vasutak, a háromszoros párhuzamos vonalak használtak-e a nemzeti vagyonosodásnak, avagy nem-e inkább káro itották

haszon nélküliek lévén egyfelől, milliókra s milliókra menő adóságra épülve másfelől? Hát a görbe vasutak, a háromszor javított építkezések, a vonal-változtatások! Szabályoztuk a Dunát, de hogyan? Építettünk vámházat három nehéz millión, de hol? Pazar dísztermeiben ásitozik a pénzc, de a kereskedelem másutt van és arra nem megy! Hol késtek általán a törvénykönyvek és különösen a kereskedelmet illetők? Meg vannak-e szavazva? Nem-e igaz, hogy hiányoznak? Haszontalan törvényt csináltunk eleget, de hét év alatt sem polgári törvénykönyvet, sem kereskedelmi jogot, sem váltó- és csődtörvényt nem kaptunk.

Igy magyarázható meg kereskedelmünk hanyatlása. Kiáltó példa, hogy a budapesti azelőtt virágzó gabnakereskedés az Andráshy-korszak gazdálkodása alatt folytonos és gyors hanyatlásnak eredt, és már a múlt évben a bécsi mögött állt, mely azelőtt vele nem is mérkőzhetett. 1868-ig folyton emelkedve, csaknem évi 9 millió mázsára ment; de innen kezdve évről-évre süllyedt, úgy hogy most egy millióra olvadt. Hogy ez nem tudható be a rossz terméseknek, kitűnik abból, hogy 1868 óta jó és rossz export-évek változtak, de Budapestre minden év rosszabb volt az előzőnél. 1871 csaknem olyan export-év volt, mint 1868; de 1868-ban $8\frac{1}{2}$ milliót, 1871-ben csak 2 milliót küldött ki Budapest.

Hasonlót találunk a szarvasmarhakereskedésnél; az annakelőtte heti 3000 dbnyi forgalom mintegy 1500 drbra süllyedt; a sertéseknél a forgalom 40, a gyapjúnál 25 %-el süllyedt, stb. stb.

A főokok egyike a kereskedelmi miniszterium ama nagy bűne, melyet az entrepot-k ügyében tanúsított érthetetlen in-

dolentia által követett el. Még jóval mielőtt a hanyatlás bekövetkezett volna, világos volt, hogy entrepot-k nélkül a főváros kereskedelme a hanyatlástól meg nem menthető. De a kereskedelmi világ minden erőlködése daczára, daczára az 1870-iki országgyűlési határozatnak, a kormánynak volt pénze és ideje végzetes vasútakra, asphaltra, boulevardokra, városligeti avenuekre, de a fővárosi entrepot-kra még gondja sem volt.

De nem kevésbé fontos, sőt még fontosabb okot képeznek az országot oly súlyosan terhelő, de irányuknál fogva a kereskedelmet inkább károsító, mint emelő vasutak. És ezzel áttérhetünk általán közlekedésünk ügyeire. Míg egyrészt azért nem volt köszönet a drága vasútakban, mert a német rendszer által oly kitünően épített kőutak a kormánygondját tökéletesen nélkülözve, az autonom helyhatóságoknak átadatra, országszerte pusztulásnak eredtek, és az ősi sárba ismét belemerültünk: másfelől vasúti politikánk maga is alapjában elhibázott volt. Hogy több vasutat építettünk, mint a mennyire pénzünk és valódi szükségünk volt, az magában is a válságok szükségszerű kútforrásává vált, és pedig az államra s a társulatokra nézve egyaránt. Az ország pénzével való e korteskedés, az ország érdekeinek e feláldozása vidéki, sőt magánérdekeknek, e rohanva haladni akarás, melyeknek a diletantismus és a rendszerelenség mellett vasúti politikánk köszönhető, súlyosan bosszúlták meg magukat; de a hiba nem csak az, hogy sok száz kölcsönként milliót vasútakba fektettünk, melyek azonnal jövedelmezni nem képesek, hanem abban is, hogy sem a kereskedelmi politika, sem a vasúti szakszemponatok tekintetbe nem vétettek. Innen van annyi nyakatekert vonalunk, mely a forgalmat elforgácsolja és összezavarja, a he-

lyett, hogy az ország érdekében szabályozná, és annyi, a mely soha magát kifizetni nem fogja. Így építettük meg az alföldi vasutat, és az alföldi búzát, a helyett hogy Budapestre, eltereltük Eszékre; hatása alatt történt ez kétségkívül még ama szerencsétlen eszméknek, melyekkel annak idején Kossúth Lajos pártolta és tette a magyar liberalizmus egyik postulatumává az alföld-fiumei közvetlen vasúti összeköttetést, és semmit sem gondoltunk Széchenyinek ama nyomós és döntő érveivel, melyekkel a magyar érdek és az egészséges közlekedési politika szempontjából a magyar kereskedelmet sujtó és a délszláv érdekeket előmozdító e terv ellen — igaz, hogy akkor is sikertelenül — csatázott.

Megépítettük aztán a hatvan-szolnoki vasutat, s a Tiszavidék terményei, melyek addig Budapestre voltak terelve, ez által elkerülték a fővárost; a tiszai pálya Czeglédén átadja terményeit az osztráknak, és ez differentiális tarifája mellett egyenesen elviszi Bécsbe. A keleti vasút beszakad a tiszaiába, és így ennek szállítmánya is egyenesen Bécsbe megy. Az erdélyi vasút, a déli vasút, a magyar nyugati, mely ebbe beleszakad, mind elterelik a forgalmat a fővárostól, szétforgácsolják és tönkre teszik a magyar kereskedelmet. A magyar államvaspálya is hiába indul ki Budapestről, midőn nincs azon helyzetben, hogy a kassa-oderberginek befolyása nélkül exportálhasson. Vasutaink vagy pusztán helyi érdekűek, vagy mint az éjszak-keleti, az első erdélyi és a keleti, zsákutczában végződnek, vagy mint a horvát állami pályák és a nyugati, nem jövedelmeznek azért, mert nem Budapestről indulnak ki, hanem beleszakadnak egy másik, hatalmasabb társaság vonalába, a mely versenyével őket agyonszorítja. Így az országot terhelik, de anyagi érdekeiket nem szolgálják. A helyett, hogy a termé-

szetes viszonyoknak megfelelőleg négy vagy öt vasúttársulattal bírnánk, melyek mindenike jó kőutak által támogatva, egy nagy vidék, egy egész ország rész forgalmi érdekeit képviselné és kielégitené, Budapesten oly kereskedelmi emporiumot adva az országnak, mely nélkül annak kereskedelme nem tömörülhet és nem erősödhetik meg a *bécsi* versenynyel szemben: *van most tizenhét társaságunk*. Ezek közül többnek vonaljai szakadozottak, másoké közé szorítva s haszontalan szárnyvonalakkal terhelve; Miskolcztól Homonnáig 15 mértföldön négy, Miskolcztól Tarnowig ismét négy társulat van érdekelve. Mennyire drágítja ez a forgalmat, mikor mindeniknek más tariffája van; mindenik más kereskedelmi érdekekben felel fel saját érdekeit; az egyiknél hever a koesi, a másiknál az áru; az államgarantia rovására csinálnak egymásnak konkurentiát; a 17 igazgatótanács, 17 központi igazgatás az államgarantia rovására drágítja a kezelést; a 17 részvény és 17 prioritás egymást nyomja. Ez a rendszertelenség, ez a dilettantismus, ez az országos érdekek fel nem ismerése, vagy könnyelmű feláldozása, ez *Mikó Imre*, ez *Gorove István*, ez *Tisza Lajos*, kik mindhárman, mikor átvették *Andrásy* kezéből közlekedési politikánk vezetését, annyit értettek hozzá, mint a hajdú a harangöntéshez. Ez az *Andrásy*-rendszer. Derék, becsületes emberek voltak, kivéven, hogy olyanra vállalkoztak, a mihez nem értettek.

Kevesebb, de nem kevésbé szomorú, a mi a *vízi* forgalomról mondható; elég mondani annyit, hogy míg a keleti vasútnak milliókat adtak, a magyar gőzhajózási vállalat, a dunai concurrentia megmentésére misem történt.

Mindaz, a min eddig végigmentünk, már magában foglalja a pénzügyi bukást. „Csináljatok nekem jó politikát és

én csinállok nektek jó finanzeziákat“ ; ez ép oly igaz, minthogy minden rossz politikának pénzügyi bukással kell végződnie. Annyival inkább a hol nemcsak az átalános irány rossz, hanem rossz és drága közigazgatás, rossz és drága igazságszolgáltatás mellett a népnek minden anyagi érdekei is elhanyagoltatnak. A nép szegényedésével az állam mind növekvő pénzügyi zavarai karöltve járnak, és a baj annyival nagyobb, mivel az egyszer elszegényített népnek áldozatkészsége sem segíthet rajta, míg az könnyen megtörténhetik ott, a hol az állam rohamosan és túlságosan költött ugyan, de úgy, hogy valóban hasznos beruházásokra költekezve, ez által legalább a nép jóléte emelkedett.

Mindazáltal ha a főok itt fekszik, ez még nem volt pénzügyi zavaraink egyedüli kútforrása, hanem hozzájárul magán a tulajdonképeni pénzügyi kormányzat terén is hiba sok és nagy. Nem csak az volt a baj, hogy a pénzügyi kormányzatnak fedezet nélküli kiadásokra kellett vállalkozni, chronicus deficitbe kellett sülyedni, sok száz milliányi adósággal kellett az országot mind növekvő mérvben terhelni, mindezt csupán azért, hogy a kormányzat többi terén felmerült *hibás* törekvések megvalósíthatassanak ; nem csak az volt pénzügyi kormányzatunk hibája, hogy erre könnyelműen ráállott — miért a felelősség a minisztert, és a képviselőház pénzügyi bizottságának mindenható armánykodóit, a Csengeryeket és a Széll Kálmánokat egyaránt terheli, — nem csak az, hogy itt aztán csakugyan nagy és bámulatos tevékenységet fejtett ki, hanem ép úgy az is: hogy más téren mitsem tett és komolyan meg sem kísérelé javító rendezés és termékeny pénzügyi politika által legalább némileg ellensúlyozni a rohamos pazarlást.

Két nagy mulasztással találkozunk mindenekfölött. Ha

már Andrásy semmiképen sem akarta a helyzet és a kezdet nehézségeit a kiegyezési korszak elején fokozni és bonyolítani a bankkérdés felvétele által: ennek megoldásához mulhatlanul hozzá kellett volna látni akkor, mikor *Lónyay* rendezett viszonyok között hagyta el a magyar pénzügyminiszteriumot-e és Magyarország hitele és prestige nagy volt.

A másik az adóreform. Lónyai erélylyel fogott hozzá az előmunkálatokhoz. Dolgoztak az enquêtes és minden egyes adónemről terjedelmes és sok tekintetben hasznavehető operatumokat készítettek. Lónyay elmenetével azonban az ügy végkép elaludt. Azon adórendszeren, melyről a kiegyezkedés előtt a Deákpárt is és utóbbi minisztereink is egyetértőleg azt mondták és kimutatták, hogy Magyarország érdekeivel és viszonyaival ellenkezik, változás nem történt hét év alatt semmi, kivéven négy rendbeli adófelemelést, mely a vergődő kapkodásnak, a tehetetlenség erőszakoskodásának jellegét viselte magán, és a hibás rendszert csak fokozta, a nélkül, hogy financiaink fokozott igényeinek eleget tehetett volna, holott ha a liberális gazdálkodás által már elkerülhetlenné vált adófelemelés a rendszer javításával jár, az adó nemcsak könnyebben elviselhetővé, hanem termékenyebbé is válандott.

De lehetetlen észre nem venni, hogy a hibás rendszer hibáit mennyire fokozza a hibás kezelés. Hogy pénzügyi kezelésünk drága, bizonyítani sem kell. Hogy rossz, legjobban bizonyítja a tömérdek *adóhátrálék*. Ha csak a szegény osztálynál fordulna elő, nem bizonyítana egyebet, mint a mire *Sennyey* utalt, mondván, hogy „az adófelemelésnek van bizonyos határa, melyen túl az természetét változtatja és adóhátrálékká változik;” nem bizonyítana egyebet, mint

hogy a rendszer sok tekintetben elviselhetlen és megvalósíthatatlan. De pénzügyi kezelésünk hasznavehetlenségének csattanós bizonyítéka, hogy tömérdek a hátralék olyanoknál, a kik igenis fizetni tudnának. Nagy része a bajnak a kezelés complicáltságában rejlik. Egy serege a tisztviselőknek bajlódik vele, könyveket, kimutatásokat, lajstromokat írnak tele és a sok fa miatt nem látják az erdőt. A pénzügyi tisztviselő a sok, de haszontalan munkával, a bibliothekákra menő szabályok tanulmányozásával annyira el van foglalva, hogy ideje sem maradhat kerülete pénzviszoyainak, fizetési képességének megismerésére és így rendesen akkor megy végrehajtásra, mikor előre tudni lehet, miszerint napidijakat és végrehajtási költségeket magának igen, de adót a kincstárnak nem szedhet be; pár héttel később a szolgabíró tizszer kevesebb költséggel tizannyi eredményt mutathat fel.

De meg a sok kimutatás és lajstrom mellett még a kellő evidentia sincs meg. A szolgabírák gyakran jobban tudják az adóhátralék összegét, mint a nagy apparatussal dolgozó adóhivatal, és a pénzügyi igazgatóságok a megyéhez átírva kétannyi hátralékról panaszkodnak, mint a mennyi van; történnek esetek, hogy olyanokra vetik ki az adót, kik már rég meghaltak, vagy elköltöztek, mely körülményről az előjáróság éveken át haszontalanul értesíti a pénzügyi közegeket. Megtörténik, még pedig felszólamlás daczára, hogy ugyanazon adót kettőre vetik ki, vagy ugyanazon emberre két különböző helyen. És jaj annak, a kinek felszólamlania kell. A világosan helytelen előírást kifogás nélkül le kell róni, és legjobb esetben két év mulva jön az illető beszámítás által pénzéhez. De a legjobb, a mi e sorok íróján történt, hogy ügyvédjét adófizetéssel megbízva,

az illető vidéki adóhivatal az adót elfogadni vonakodott, mivel az igazgatóság az előírást még nem hagyta helyben.

Igy legkevésbé sem túlzott egyik éles bíráló azon állítása, hogy ma az összes pénzügyi adminisztráció: „a központban nem egyéb, mint a degenerált és zavarba jött osztrák rendszer, a vidéken pedig a confusió, önkény és zsarolás chaoticus vegyülete, mely kapcsolatban a megyei közigazgatási viszonyokkal bőven megmagyarázza az óriási adórestantiát, és azt, hogy míg a szegény paraszt marháját is elexequálják, vagy a chaoticus helyegtvény ellen öntudatlanul is vétket elkövetőre kiszabott büntetésből tiz krajczárt sem engednek el: addig a megyei uraságok a vagyonosabb birtokosok közül akárhányan megtalálják a nyitját, hogyan kell 5—6 évig kibújni az adófizetés alól.“

Ezek azok, a miket különösen a pénzügyi vezetésnek lehet rovására írni. Hogy 1868 óta a szerencsésebb, mert ifjú és „szűz“ államháztartások egyike, melynek addig nem volt deficitje, a bukás szélére jutott, hogy a *jövedelmek* folytonos és fokozatos emelkedése mellett is chronicus és folyton emelkedő deficit állott be; mely az utolsó két évre 146 millióra emelkedett, hogy Magyarország csak is évről évre ujabban fölvelt és mindig növekedő kölcsönökből élhet meg máról holnapra, hogy a pénzügyminiszter kénytelen volt lyukat lyukkal betömni, mindenféle apró zsidókkal és az államhitelt megrontó aprócseprő operációkkal trafikálni, hogy gazdálkodásunk az utóbbi időben emlékeztetett arra a gavallér-gazdálkodásra, — hogy más névvel ne éljünk — a hol a füligeladósodott, de szokásaival és pazarlásaival fel hagyni nem tudó úr 10000 frtos váltójaért átvesz 3000 frtnyi készpént, 2000

frtnyi mit sem érő actiát, egy brieskát, 10 mázsa lószórt és még egy csomó limlomot: azt már igazságtalanság volna a pénzügyi vezetés rovására írni, mert ez a rendszer corollárium, szükségszerű következménye volt. Amennyire bámultatik, annyira divatba jött ócsárolni Kerkapolyt. Mindezzért őt és egyedül őt tették felelőssé, midőn e gazdálkodás „netovább“-jához érkezett, midőn a rendszer végleg kifogyott a szuszból. Pedig Kerkapoly legfelebb is csak annyiban hibás, hogy e rendszert pénzügyileg szolgálni vállalkozott; hogy azt máskép szolgálni nem lehetett, hogy a rendszernek a pénzügyi vezetéshez való igényeinek megfelelni csak ily módon lehetett, az ép oly bizonyos, mint a hogy bizonyos, hogy a lengyelországi „factor“ urának igényeit csak úgy teljesítheti, ha váltót váltóval fedez, a vagyon egyik részét a másik után adja és zálogosítja el, és száz apró fufanggal teremt elő mindig újra pénzt, akkor is, amikor kevésbbé genialis „factor“ ezt már régen lehetetlennek látta volna, míg csak a „netovább“ be nem következik. Midőn Kerkapolyt már kicsinyleni és gyalázni kezdték, akkor kellett az elfogulatlan előtt legbámulatosabbnak lennie kifogyhatlan találékonyságában, csitító, kapacitáló, minden módon pénzt kiteremtő ebbeli működésében, óriás erőfeszítésében kihúzni és fenntartani azon rendszert, melyet Andrassy megalapított, és melyet ő pénzügyileg szolgálni vállalkozott, a lehetőségnek legutolsó pillanatáig. E tévedéseiben is rendkívüli, tüneményeszerű férfi minden tehetségei akkor működtek a legnagyobb erővel, midőn a lehetetlenség ellen vívott harcot, erős vállain egymaga tartva még a rendszert. Az ő ereje, és ki merjük mondani a ma uralkodó véleménynyel szemben is, az ő üzleti genialitása nélkül, a rendszer régen azelőtt már elbukott volna. Igaz, hogy ha

korábban bukik, kevesebb bajt hágy az ország nyakán, de ezért e bajokért egyedül, vagy első sorban Kerkapolyt felelőssé tenni bizonyára a legnagyobb igazságtalanságok egyike; mert a mit egyedül Kerkapoly nyakába róni divatba jött, az nem egyéb, mint egyszerűen az Andrassy-rendszer pénzügyi következetessége és innen van egészen helyesen, hogy a pénzügyi eredmények kiderülésével kellett megbukni, ha tán még nem is tényleg, de legalább moraliter, magának az Andrassy-rendszernek.

V.

Magyar conservativ politika.

Egy párbeszédjéről gróf *Andrásy*-val emlékezik meg mintegy egy évvel ezelőtt megjelent röpiratában gróf *Lónyay Menyhért*, melyben 1867-ben mindketten annak a reménynek adtak kifejezést, hogy ha a gondviselés csak négy éven át rendes és békés viszonyokat enged érnünk, akkor nincs okunk az aggodalomra, mert ezen idő alatt a nemzet igazolni fogja életképességét.

Pedig ma elerőtlenedve, csaknem reményvesztett csüggetegséggel nézünk borús jövőbe, a magyar állam tekintélyt, a magyar eszme tért vesztett, saját érdekében hatályt kifejteni nem tud sem kifelé sem idehaza, inkább a viszonyok tartják fenn államunkat, mint saját ereje és hatálya. Két éve mindenki szeméről leest a hályog, ismerjük helyzetünk egész silányságát, de meddő tehetetlenségben vergődünk, isten kegyelméből, hogy ne mondjuk egyes bankárok kegyelméből élünk, a legsúlyosabb feltételek alatt milliónyi kölcsönt kötvén, elzálogosítván egyszerre évezredes szerzeményeket, államjavainkat, kötelezve magunkat öt év alatti visszafizetésre, a nélkül hogy tudnók hogyan és miből, és a nélkül, hogy egy mentő eszmére, egy tetre vergődni tudnánk, mert a mi legroszabb, a sivár kiábrándulás alatt, mely a vérmes elbizás, a téveszmék, a könnyelműség, a pa-

zarlás és a corruptió orgiái után reánk következett, mintha kiveszett volna belőlünk a tetterő, a hazafi lelkesedés, a hazafi önmegtágadás és áldozatkészség, mintha menthetlenül sülyedve fásult agóniába, leeresztett kezekkel akarók nézni pusztulásunkat.

Pedig nem így kellett volna mind ennek bekövetkezni. Nem lehetett pusztá családom, hogy van még helye a világon a magyarnak, hogy nincsen még lejátszva szerepe, hogy múltja jövőt kér, hogy nemzeti újra feltámadása nem szappanbuborék, hanem a sirból azért tört ki, mivel eleven és élni tud, mivel nincs még itt az ideje hogy elborítsa a népek tengere, hogy a feledésbe vesszen nagy múltja, és végzetes hibák mellett annyi nemes erénye; nem vált még a magyar feleslegessé, nem veszett ki belőle még az életerő, nem még minden ősi erény, és van még dolga a világon, van még hivatása betöltendő a nemzetek sorában.

Igenis teremthet még egyszer ész, erő és szent akarat Nagy-Magyarországot, és ha hivatása nem is lesz többé nyugatot kelet ellen megvédeni fegyverrel, nem kevésbé nagy hivatást találhat, ha arra méltóvá lenni tud, nyugat és kelet viszonyának jövendő alakulásaiban, a polgárosodás és a nemzetközi forgalom békés hódításaiban.

Ezért még ma is, még ottan is, a hol ma az Andrássy-korszak után állunk, nem lehet az, hogy a nemzet feladja önmagát. Bármint rágta meg nemzettestünk velőit a könnyelműség és demoralisátió rendszere, nem lehet az, hogy kiveszett legyen már minden hazafiságunk, nem lehet hogy még egyszer, megfeszítve utolsó izmunkat is, meg ne próbálkozzunk a balsorssal, támaszkodva ama csodamivelő szent akaraterőre, a melyre a haza veszélyében, keleti

indolentiájából ébredve, a magyar képes: hogy küzdjünk még egyszer végcsatát életért vagy halálért.

És a hol kezdenünk kellett volna hét év előtt, ott kell kezdenünk, bár sokkalta nehezebb viszonyok közt, mert az önokozta balsikerek leverő csapásai után ma.

Szakítva az útunkban álló előítéletekkel és kedvencz eszméikkel, szakítva a a botorkálás, az egy napról másokra élés, szakítva az expediensek és a könnyelműség politikájával, és szakítva azon corruptióval, mely e politika folytonos zavarainak szükségszerű kifolyása volt: *erélyesen össze kell fogni a nemzet minden erőit, egységesen, egy célra kell vezérelni, eszmét kell adni a nemzetnek, annak szolgálatába kell állítani minden erőit, annak alárendelni mindent. Ha ezt nem akarjuk, akkor a küzdelem hiábavaló, akkor bukásunkat mi sem tartóztathatja fel. Sem időnk veszteni, sem erőnk szétforgácsolni való nincsen többé.*

Ez eszme nem lehet más, mint *a magyar állam eszméje*. A ki *Magyarországot akarja*, tegyen félre minden mást, és hordana szívében e kívül bármit is, és lenne az bármi szép és bármi szent, őrizze meg jobb időkre, és mindaddig, míg a magyar államot erősnek és nagynak nem látja, hozzon meg annak minden áldozatot mit megkíván, volna ez akár a liberalismus is. Mert hogy Magyarországot a liberalismusnak, a democratiának s más ilyen schlagwortoknak feláldozni lehet, az való, de igazabb még, hogy ha itt e földön Magyarország nem lesz többé, akkor úr nem lesz a maga hazában sem a magyar, sem az oláh, sem a tót, hanem uralkodni fog az anarchia, vagy uralkodni fog idegen, és sem megelegettségnek, sem jólétnek vagy szabadságnak e föld nem lesz tanyája. Ha ellenben erős

és biztosított lesz a magyar állam, akkor a jólét, a szabadság és a haladás minden érdekeinek megizmosodását mi sem fogja gátolhatni; sőt egyedül a magyar állam megerősödésében van mindezeknek előfeltétele.

Nem nemzeti szűkkeblűség, nem kicsinyes fajszeretet, hanem ez azon magasabb szempont, melyből a magyar állam eszméjét felfognunk és védelmeznünk kell. És ugyanezért ama politika, mely a magyar állam conservatívjának és megerősödésének alárendel mindent, nem lehet a korlátolt maradás, nem a megcsontosodott eszmenélküliség politikája, hanem a haladás nagy érdekeit folyton szem előtt tartó nagyszabású, életerős és felvilágosodott conservatív politika kell hogy legyen.

E politikát, a magyar állam, a magyar elem megerősödését ma több érdek követeli, mint valaha.

Hogy a magyar állam, a magyar elem erősítése összeesik a monarchia, a dynastia érdekével, az bizonyításra sem szorul. A német vagy az orosz császár politikáját csinálja, a ki a magyar államot, a magyar elemet gyengíti.

Ma inkább mint valaha összeforrt a magyar nemzetnek és azon fenséges fejedelmi háznak érdeke, melyről ma inkább mint valaha juthat eszünkbe, hogy nemzeti nagy és szent királyaink törvényes vére, és hogy a régi királyi vérhez ragaszkodó őseink által az Árpád-ház örökösödési rendjénél fogva hivatott a magyar királyi trónra, hogy ragaszkodjék hozzá a magyar jobbágyi hűséggel, a meddig napja tart, mert ma már a magyar nemzet a magyar királyi ház sorsa elválhatlanul egy és ugyanaz.

De nem csak a dynastia és a monarchia, hanem az ellenünk izgatott nemzetiségek is csak a magyar állam, a magyar elem megerősödésében találhatják biztosítókaikat.

Annyiról hangos tanúságot tesz a történelem, hogy e földön itt a Duna mentében a magyar elem kivül más: államot alkotni, megszilárdítani, fenntartani nem képes. Menjünk vissza a történelemben bármi messzire, soha, de soha nem volt itten más, mint vagy a magyar elem által fenntartott állam, vagy a chaos, az anarchia és az idegen uralom. És az idegen uralom is, lett légyen bár oly hatalmas, mint koronként a török, a német, rendezett állapotokat létesíteni, megszilárdítani nem tudott, hanem hájótörést szenvedett a magyar, de jól megjegyezzük, csakis a magyar elem politikai geniején ésszívós ellentállási képességén; és alapjaiban megrázkódva, mint vesztés volt kénytelen végre is visszavonulni, hogy ismét a magyar elem alkotta államnak adjon helyet.

Lehet a ki lehetségesnek tartja, hogy *önhibánk és belviszály* segélyével leverheti a magyar államot még egyszer az idegen uralom, és a két nemzet-óriás, a német, vagy az orosz úrrá lesz itt, és uralma megszilárdulhat, a magyar elem ereje megtörhet, és rendezett állapotokat, befejezett tényeket létesíthet. Vakság és belviszály tán vezethet erre.

De nem hiszem, hogy józan ész lehetségesnek tartsa, hogy ha egyszer végelgyengülésben összeroskad a magyar elem, ha ez államot nem a magyar elem tartja fenn többé, hogy lenne még valami, a mi egyáltalán fenntarthatná. Az absolutismus és az idegen uralom ellen ki folytatta a harcot, ha nem a magyar elem? A többi hallgatott, nem megelégedve ugyan, de csak úgy, mintha meg volna elégedve, és ugyanazok, a kik ma oly hangos szóvivői nemzetiségüknek a magyar állam ellenében, nem-e alázatos szolgálói voltak a germanisatiónak,

midőn urat éreztek maguk fölött? A ki küzdött és a ki az államot újra helyreállította, az a magyar volt.

De meg aztán, ha államalkotó, összetartó kapcsolatot nem képezhetne többé a magyar elem, hogyan képezhetné azt egyike vagy valamennyie a többi fajoknak, melyek minde-
nikének fajrokonai kisebb nagyobb külön államot tartanak fenn szomszédunkban? Valamennyinek háborújában valamennyi ellen az ország daraboltatnék rongyokra és esnék ide az egyik, oda a másik rész.

És bizony illúzió volna ekkor is azt hinni, hogy a magyar elem örökét legalább a többi oszthatná fel békében maga közt és baj nem is volna egyéb, minthogy legfelebb a magyarság hoppon maradt, de a többi valamennyi a maga otthonában kényelmes biztosságban saját tetszése szerint berendezkedhetik. Nem csak azért nem lehetséges ez, mivel sokkal tarkábban vannak összekuszálva és egymásba keverve nemzetiségeink, semhogy ez békében megtörténhetné, hanem azért sem, mivel ha nagy Magyarországot nem tartjuk fenn az idegen uralom ellenében, bizony egy tuczat apró államot annyival kevésbbé tudnánk fenntartani az oroszoknak és a németeknek szomszédságában, mely a vágyban terjeszkedni egymással és valamennyi többi nemzet fölött ez idő szerint minden erejével vetekedik. Tehát nem hogy Szerbia, Oláhország, Horvátország növekednék, egy pár új nemzetiségi állam keletkeznék, hanem veszve volna a mostani Szerbia, Oláhország, Horvátország is a magyar állam védgátja nélkül.

A magyar államon kívül tehát nincsen itten másra hely, mint az idegen uralomra, mely fajrokonáival is úgy bánva, mint az orosz a leugyellel, valamennyiünket kizsákmányolna saját nemzetisége és régi tartományai érdekében,

és rendezett állapotokat ugyan létesíthetne, de csak a maga érdekében, nem hagyva nekünk sem nemzetiséget, sem szabadságot, sem jólétet, sem most, sem jövőben.

Igy tehát valamennyiünknek, de még a dunai fejedelemségeknek is közös érdeke és mindenek fölé helyezendő érdeke, megszilárdítani a magyar államot, és épen e végből megerősíteni egyenesen ennek oszlopát, a magyar elemet is.

Tehát nem a nemzetiségek ellenében, hanem a nemzetiségek érdekében is megváltoztatni ama nemzetiségi politikánkat, mely szerencsétlen liberalis theoremáknak volt kifolyása, első teendőnk.

Sokkal mélyebben kell meggyőződve lennünk érdekeink solidaritásáról, semhogy elnyomásra gondolnunk is szabadna. A faji sajátságokat, a nyelvnnek szabad használatát, ápolhatóságát és fejleszthetőségét, a polgári jogok egyenlőségét nemzetiségi különbség nélkül nem csak hogy fenttarthatjuk, sőt biztosítanunk kell ezeket, és legkevesebé lehetne conservatív politikának nevezni azt, mely ez ellen vétve, a nem magyar elemeket a magyar államtól elidegenítené, sőt ellenséges táborokba kergetné. Hanem épen hogy ezt a magyar állam biztosíthassa, erősnek kell lennie, és ezért egyet nem szabad megengednünk, és egyet kell követelnünk. Nem szabad megengedni, hogy ama politikai hatalom, melyre a magyar államnak osztatlanul szüksége van, az egyes nemzetiségek közt feledaraboltassék, és követelnünk kell, hogy a magyar elem, mely ez államnak támoszlópa, nem a magyar faj érdekében, hanem az állam érdekében, valamennyiünk érdekében, és épen ezért az államnak hatalmával és eszközeivel is, erősíttessék és fejlesztessék.

Nem az Andráshy-korszak meghunyászkodó gyávaságának és ámitó kétszínűségének nemzetiségi politikája ez

mely mást hirdet és mást cselekszik, mely csak félreértés és visszavonást szülhet; mi nem fogjuk azt mondani, hogy az operát subventionáljuk, hanem igenis azt fogjuk mondani, hogy a magyar nemzeti színházat subventionáljuk; de a mi politikánk meghúzza a határvonalakat, becsületes és őszinte politika lesz, politika, mely senkit sem akar nemzetisége miatt elnyomni, senkit sem nemzetiségétől megfosztani, de a magyar állam érdekében igenis erősíteni akarja a magyar elemet; e politika például nem tűrhetné, hogy az erdélyi szászok sértsék a magyar érdeket, a mint tűrte az Andrásy-rendszer, de viszont nem tarthatná érdekében levőnek a szász elem gyengítését sem, mely exponálva ottan, a hol van, reánk nézve veszélyes semmi esetre sem lehet, hanem netáni daco-román törekvések ellenében igenis lehet hasznos és becses támasza a magyarállamnak; e politika olyan lesz, hogy támogathatja a magyar állam minden híve, a ki pedig nem híve, azzal argumentálni e politika nem fog, hanem argumentum lesz ha kell a mitrailleuse is.

Évekkel ezelőtt kísérlette meg e sorok írója az Andrásy-rendszer tévelygéseit és a nemzetiségi mozgalmak hullámzása ellenében kifejtteni e politikát egy röpiratában, mely főképen nem magyar ajkuakra hatni szánva, német nyelven jelent meg*), és a mi akkor, sajátságos liberalismusunk szerte virágzásának idején, hatástalanul hangzott el: az ma talán utat fog törni magának a haza igaz fiaik között, tartoznának bármi nemzetiséghez is. E politika alapelve az, hogy az egyes polgár jogaiban a nemzetiség különbséget nem tehet, hogy nemzetiségétől megfosztani nem lehet senkit, de hogy a nemzetiség, mint összeség külön jo-

*) Über die Grenzen der Berechtigung des Nationalitäten-Princips. Pest, 1869.

és rendezett állapotokat ugyan létesíthetne, de csak a maga érdekében, nem hagyva nekünk sem nemzetiséget, sem szabadságot, sem jólétet, sem most, sem jövőendőben.

Igy tehát valamennyiünknek, de még a dunai fejedelemségeknek is közös érdeke és mindenek fölé helyezendő érdeke, megszilárdítani a magyar államot, és épen e végből megerősíteni egyenesen ennek oszlopát, a magyar elemet is.

Tehát nem a nemzetiségek ellenében, hanem a nemzetiségek érdekében is megváltoztatni ama nemzetiségi politikánkat, mely szerencsétlen liberalis theoremáknak volt kifolyása, első teendőnk.

Sokkal mélyebben kell meggyőződve lennünk érdekeink solidaritásáról, semhogy elnyomásra gondolnunk is szabadna. A faji sajtóságokat, a nyelvynek szabad használatát, ápolhatóságát és fejleszthetőségét, a polgári jogok egyenlőségét nemzeti-ségi különbség nélkül nem csak hogy fentarthatjuk, sőt biztosítanunk kell ezeket, és legkevesbé lehetne conservatív politikának nevezni azt, mely ez ellen vétve, a nem magyar elemeket a magyar államtól elidegenítené, sőt ellenséges táborokba kergetné. Hanem épen hogy ezt a magyar állam biztosíthassa, erősnek kell lennie, és ezért egyet nem szabad megengednünk, és egyet kell követelnünk. Nem szabad megengedni, hogy ama politikai hatalom, melyre a magyar államnak osztatlanul szüksége van, az egyes nemzetiségek közt feledaraboltassék, és követelnünk kell, hogy a magyar elem, mely ez államnak támoszlópa, nem a magyar faj érdekében, hanem az állam érdekében, valamennyiünk érdekében, és épen ezért az államnak hatalmával és eszközeivel is, erősíttessék és fejlesztessék.

Nem az Andráshy-korszak meghunyászkodó gyávaságának és ámitó kétszínűségének nemzetiségi politikája ez

mely mást hirdet és mást cselekszik, mely csak félreértés és visszavonást szülhet; mi nem fogjuk azt mondani, hogy az operát subventionáljuk, hanem igenis azt fogjuk mondani, hogy a magyar nemzeti színházat subventionáljuk; de a mi politikánk meghúzza a határvonalakat, becsületes és őszinte politika lesz, politika, mely senkit sem akar nemzetisége miatt elnyomni, senkit sem nemzetiségétől megfosztani, de a magyar állam érdekében igenis erősíteni akarja a magyar elemet; e politika például nem tűrhethné, hogy az erdélyi szászok sértsék a magyar érdeket, a mint tűrte az Andrásy-rendszer, de viszont nem tarthatná érdekében levőnek a szász elem gyengítését sem, mely exponálva ottan, a hol van, reánk nézve veszélyes semmi esetre sem lehet, hanem netáni daco-román törekvések ellenében igenis lehet hasznos és becses támasza a magyar államnak; e politika olyan lesz, hogy támogathatja a magyar állam minden hive, a ki pedig nem hive, azzal argumentálni e politika nem fog, hanem argumentum lesz ha kell a mitrailleuse is.

Évekkel ezelőtt kísérlette meg e sorok írója az Andrásy-rendszer tévelygéseit és a nemzetiségi mozgalmak hullámzása ellenében kifejtetni e politikát egy röpiratában, mely főképen nem magyar ajkúakra hatni szánva, német nyelven jelent meg*), és a mi akkor, sajtóságos liberalismusunk szerte virágzásának idején, hatástalanul hangzott el: az ma talán utat fog törni magának a haza igaz fiai között, tartoznának bármi nemzetiséghez is. E politika alapelve az, hogy az egyes polgár jogaiban a nemzetiség különbséget nem tehet, hogy nemzetiségétől megfosztani nem lehet senkit, de hogy a nemzetiség, mint összeség külön jo-

*) Über die Grenzen der Berechtigung des Nationalitäten-Princips. Pest, 1869.

gokat nem bírhat, külön jogindividualitás nem lehet**), hogy a nemzetiségek egyenjogúsága a szó politikai értelmében oly absurdum, mely mellett állam fenn nem tartható, a mint hogy ennek alapján állam nem is létezett soha. És nálunk inkább, mint valahol és inkább, mint valaha ez „egyenjogúság“ helyébe azon elvet kell állítani, hogy a magyar egészen más szempont alá esik, mint a többi nemzetiség, mivel a magyarság erősítése nem nemzetiségi, hanem sarkalatos állami érdek, melyet az állam útján, az állam eszközeivel, és mindenkinek elő kell mozdítani, a ki a magyar államot akarja. Mert ez az állam a magyar elemmel együtt áll és bukik, bukása után pedig csak az anarchia, a chaos, vagy az idegen érdekek általi kizsákmányolás következhetik be. Mig tehát p. o. Ausztriában a germanizáció épen nem állhat a fennálló álladalom érdekében, sőt a nemzetiségi status quo fentartására törekedni kell, mivel a németesítés csakis a megtömrült nagy német nemzettesthez való visszaesésnek lehetne előkészítője: addig Magyarországon ellenkezőleg a magyarosodás csakis biztosítékául szolgálhatna az álladalom fenmaradásának, mert a magyar elem valamennyi közt az egyetlen, melynek súlypontja itt-hon van.

De ha azt akarjuk, hogy az államhatalom örködjék a magyar érdek fölött, akkor az államhatalomnak erre mó-

**) Hogy ez Horvátországra nem vonatkozhatik, az világos, mert ott nem nemzetiségről, hanem tartományi autonómiáról van szó, melyről vélekedhetünk különféle képen, de miután nem csak változtatható magyar törvényen, hanem magyar kötelezettségen alapúl, conservatív politika szeghetné meg legkevésbé e kötelezettséget, míg a maga kötelezettségének loyálisan eleget tesz Horvátország.

dot is kell adni, és meg kell tenni legalább annyit, hogy ne csak névleg, hanem valósággal *hatalom* legyen.

Többet talán még a nemzetiségi egyenjogusági tévtanoknál ártott a magyar érdekeknek 1867 óta a municipális autonomia elvének egyedül nálunk divatozó sajátságos felfogása.

Egyről feledkeztek meg mindig azok a becsületes jó ősdiak, a kik pár évtizeddel hátra vannak és az új viszonyokba magukat beletalálni nem tudják.

Megfeledkeznek arról, hogy épen azért, a miért municipális szervezetünk jó volt akkor, a midőn az államhatalom osztrák volt, rossz most, a midőn az államhatalom *magyar*.

Jó volt akkor és az alkotmány védbástya volt csakugyan, mivel az osztrák államhatalmat megbénította, rossz és kárhuzatos most, mivel a magyar államhatalmat bénítja meg.

Továbbá szolgálhatta e municipális szervezet a magyar érdeket, a meddig magyar kézben, azaz a meddig kizárólag a magyar nemesség kezében volt. De ma, a hol a politikai jogok mindenkire kiterjednek, nem szolgálja többé a magyar érdeket mind ama nagy területeken, a hol túlsúlyban a nem magyar elem van. Sőt kapcsolatban a nemzetiségi egyenjoguság liberalis tanával, a magyar érdekek legnagyobb hátrányára volt.

Mert ilyen helyeken a magyar állam egy-egy hatóságát nyílt és folytonos harcban látjuk a magyar állam ellen, ellenségeskedésben, melyet a municipális autonomiánál fogva, a magyar államhatalomnak nincs hatalma leverni; látjuk elnyomását mindennek a mi magyar, a nélkül, hogy — hála a municipális autonomiának — a magyar állam-

hatalom védelmet nyújthatna. És látjuk azt a botrányt is, hogy ugyanaz a tisztviselő, a ki egykor egész buzgalommal szolgálta az államhatalmat, mikor az osztrák kézben volt, most nemzetiségi propagandát csinál az államhatalom ellenében, midőn az magyar. Igenis, mert akkorában az államhatalom volt az úr fölötte, és attól függött, most pedig az államhatalommal ellenséges megyei tekintetes közönség az úr fölötte és ettől függ, tehát ezt szolgálja.

Lényeges különbség.

Mindez nem a burocraticus centralisatióra, nem is a helyhatósági önkormányzat megsemmisítésére utal, a mi bizonyára sajnós és kárhuzatos hátralépés volna: hanem utal arra, hogy ha a magyar érdeket mostohán elveszni hagyni nem akarjuk, akkor a magyar államhatalomnak módot kell adni arra, miszerint az ország minden részében hatályosan, gyorsan, folytonosan, rendszeresen és közvetlenül szolgálhassa a magyar állam érdekét, és szeghesse útját *azonnal* minden ellentétes törekvésnek.

Ezek azok, miknek szükségét e sorok írója még 1869-ben a „Pesti Napló“ egyik cikksorozatában kifejteni igyekezett a municipális reform iránti előleges eszmecsere alkalmából.

Akkorában szerepelt politikusainkban vagy a bátorság, vagy a belátás hiányzott erre. Azóta toldó-foldó félrendszabályokkal reformáltuk a közigazgatást, és azóta beláttuk, hogy így is oly rossz, mint valaha. Azóta báró *Sennyey* hátróztottan formulázta e követelést:

„Azon centrifugális elemekkel szemben, melyek részünkről teljes igazságot és méltányosságot, testvéries elbánást, bizonyos fokig türelmet várhatnak, de melyek irányában nekünk az állam egységét, fűnségét, ha szükséges, még

hatalommal is fönn kell tartanunk, meg kell adnunk azon kormánynak, mely az államnak ezen egységét képviseli, mindazon eszközöket, melyek szükségesek arra, hogy ezen hivatásának kellőleg megfelelhessen.“

És azóta *Horvátországban*, a hol nem is kell tartaniok centrifugális elemektől, a horvátok, a kik általán kezdenek bennünket túlszárnyalni az előítéleteken felülemelkedő politikai józan észben, és a kiktől máris igen-igen sokat tanulhatnánk: *felfogták, hogy mily hatalmat és mennyi előnyt ad, ha az állam erői egységes összeműködésre tömörítettnek és ezért oly közigazgatási szervezetre törekszenek, mely szemben az eddigivel e czélnak feleljen meg.*

Hogy a magyar érdeket igazán felkaroló politika erre van utalva nálunk is, rég felismerték és hirdették a tömegnél messzebb látó és bátrabb hazafiak, conservativek és liberalisok. Erre czéloz Dessewffy, mondván: „Néha-néha felfohászoktad energicus, a mozgást vezető, a zavart fékező kormány után, elfelejtve, hogy hol egyszer a kormányzati mozgony elakasztása állandó gyakorlattá vált, ott a főhatalom az örökös harcban, melyre kárhozthatva van, elébb-utóbb ellankad, s a tehetlenség által, melynek ölében tengődik, végképen elgyengül. Ily körülmények közt számúzve az van, a mi kívánatos: *a törvényszerű energia*, s csak ezen alternativa marad: *erőtlenység vagy erőszak*“. És erre útal Szalay László, mondván: „Nem municipális ország képében látom a nagygyá lett hazát, nem hiszem hogy municipális föderalismus lehessen a végezel. Nekünk száz különvált érdeket kell összpontosítani: *nekünk több nemzetiség fölébe kell emelnünk a magyart*; s minderre vagy gyöngre, vagy talán épen visszás eszköz a municipális daraboltság. Megismerem, és halás szívvel ismerem meg, hogy municipális alkotmá-

nyunknak köszönhetjük fennmaradásunkat, midőn még nem ébredtek öntudatra a különféle érdekek; de nem hiszem hogy neki köszönhetnők valaha státussá fejlődésünket. A moschus életben tartja a szunnyadó idegrendszert, de a mi az egészséges éber életet erősíti és táplálja, az egyéb*.

És ismét másutt:

„Láttuk, hogy az ország nem épen hyperstinentiai állapotban van, tudtuk hogy erőfölöslegtől nem kell tartani a státusnak; ennél fogva úgy vélekedtünk, hogy az erők összpontosítása szükséges mindenek fölött. Láttuk, hogy azon pillanatban, midőn külső erő támad a hazára, veszendőben vagyunk, ha még sem szűntünk meg decentralisátiónak indúlni: láttuk, hogy a nemzetiség szent ügye követeli az összpontosítást, mert miután a kívül maradtakat az alkotmány sánczai közé fogadni elkerülhetlen szükséges, s miután köztük olyanok is találkoznának, kik nem a legnagyobb pietással viseltetnek nemzetiségünk iránt: a magyar szó diplomaticai általánossága veszélyeztetik, ha municipális viszonyaink — eddigi átmeneti állapotunkban nem maradhatván, — a föderalismus határszéleig terjesztetnek ki; láttuk, hogy a municipális jogok ürügye alatt történt Horvátországban a szakadás; láttuk, hogy a szabadságnak társul kell adni a rendet; — láttuk mindezt, és vétkeztünk volna a közhaza ellen, ha nem gondolkozunk hatalomról, melynek focusában minden erő központosítottassék“. És végre: „van valami, a mi több a megyénél, s ezen valami az ország“.

És midőn a magyar álladalom erejének, a magyar érdekeknek, és silány közigazgatásunknak emelése végett oda törekszünk, hogy az állami közigazgatás pár évre alkalmazott, locális és clique-érdekekben összeszedett, az ál-

lamhatalomtól nem függő, hanem a magyar állam irányában igenis gyakran ellenséges indulatú diletánsak helyett oly állandóan alkalmazott szakközegekre bizassék, a kik a locális és clique-érdekek alól emancipálva, előmenetüket egyedül buzgó hasznavehetőségnek köszönhetnék, és az államhatalom közegei lévén, az állami közigazgatást pontosan és lelkiismeretesen szolgálnák, és együttesen oly apparatust képeznének, mely által az állam consolidatiójára irányuló egységes, nagyszabású, tervszerű működés lehetséges: akkor még távolról sem akarjuk a locális érdekeket előlni, a municipális autonomiát, az önkormányzatot megsemmisíteni. Sőt a hogyan meg vagyunk győződve, hogy épen ezek csupán tűrtütyű, és nem valódi okául szolgálnak az ellentállásnak, a valódi ok pedig a korteskedéshez és clique-hatalomhoz való ragaszkodás: úgy könnyen ki véljük mutathatni, hogy épen a mostani állapotok mellett áldoztatik fel a magyar érdekeken és a közigazgatás érdekein kívül maga a valódi helyi érdek, a municipális autonomia és az önkormányzat is épen a korteskedésnek és a clique-hatalom önző és lelkiismeretlen kiaknázásának.

A helyi érdekek ápolása csak hzuagság, az önkormányzat csak fictió a mostani állapotban.

Ezek ép úgy mint az államérek és az állami közigazgatás feláldoztatnak azon családi és clique-érdeknek, néhol államellenes érdeknek, mely a hasznavehetlen tisztviselőket előbb alkalmazza, utóbb pedig hatalmával födi, hogy szabadon henyélhessenek, zsarolhassanak, zsarnokoskodhassanak, a mint épen kinek-kinek tetszik.

Arról hallunk panaszt eleget és mindenfelől, hogy a közigazgatás ros; de vajjon hallottunk-e még valaha arról, hogy a megyei tekintetes közönség tisztviselői ellen gyöke-

res és erélyes intézkedéseket tett volna a közigazgatás javítása végett? Nem ellenkezőleg úgy áll-e a dolog, hogy a kormány ellenében a közönség fõdi a tisztviselõt hozzáférhetlenül, maga pedig elhagyja a tanácskozási termet, midõn a törvényhatósági közigazgatásra kerül a szó?

Nem-e azért van ez, mivel a döntõ hatalom mindenlitt az épen uralkodó és a hivatalokat a saját embereinek osztogató cliquenél van, mely a helyi és a közigazgatási érdekekkel egyaránt nem, hanem csupán saját érdekeivel törõdik, mely érdekek az általa alkalmazott tisztviselõk személyes érdekeivel solidarisak.

Nem-e hazugság a helyi érdekek ápolása, nem-e fictió az önkormányzat, midõn a politikai izû kérdések megdictiózása után a tekintetes közgyûlés a világ minden részébe oszlik, hogy a rendõri, pénzügyi és közigazgatási ügyeket a kötelességszerûleg tovább tanácskozó tisztviselõk és a helybeli capacitások kupaktanácsára bizza, hadd intézzék a mint tetszik, ellenõrztelenül a közönség nevében?

Nem-e ép oly fictió ez, mint az eddigi állandó választmány mûködése, melynek tagjai soha sem voltak összehozhatók?

Csak legyenek egyszer a tisztviselõk a kormány küzegei: bezzeg körmükre fog nézni a tekintetes közönség, és míg mostanában legyezgeti és leplezgeti hibáikat, és a fõispánnak útjában áll, ha a hanyag, lelkiismeretlen, hatalmával visszaélõ tisztviselõ ellenében el akar járni, majdan akkor maga fogja követelni legelëbb a szigort, és csak szõrszálat is találjon valamely intézkedésben, egy hibát saját határozatainak végrehajtásában, fel fogja lármázni az egész megyét, ha kell az országot.

Megvallom, nem sokat várok a kilátásba helyezett új

reformtól, mely szerint az „állandó választmány“ hatáskörével együtt tágitatván, a közigazgatás súlya a közgyűlésből ebbe helyeztetnék. Még inkább fog érvényesülni itten a clique egyfelől, míg másrészt az állandó választmány eddigi szűkebb köre és hatásköre mellett sem lévén életképes tagjainak örökös távolléte miatt, annyival kevésbé lesz az tagjainak és teendőinek megszaporodtával.

De általán nagyobb tanácskozó gyűlések a közigazgatás mai complicációi, minutiái és nagy követelményei mellett hasznavehetlenek az adminisztrációra, és hivatásuk épen csak az elvi tanácskozás és határozás s az ellenőrzés lehet. Ez utóbbira a közgyűlésnél alkalmatlanabb, a közigazgatásra pedig magában véve alkalmatlan lesz az állandó választmány, melynek mint minden albizottságnak, csakugyan egyedül előkészítő hivatása lehet.

Gyökeresebb intézkedések kellenek a közigazgatás javítására. *A makacs elfogultság gyötörheti az országot a közigazgatás jelen ázsiai állapotával még sokáig*; de erős meggyőződés, hogy ezen segítve nem lesz, míg erre az első lépés, a tisztviselők kinevezése meg nem történik.

A főispán és alispán a mint mostan egymás mellett működik, egymás utjában áll, és ha hozzá vesszük a főjegyzőt, az egyik állás bizonyosan felesleges. Vezesse az összes adminisztrációt a főispán, nevezzük ennek helyettesét és első segédjét, felruházva a főjegyző teendőinek egy részével is, alispánnak — tartsuk meg a neveket, a hol csak lehet — és ezeknek kezei alatt dolgozzanak a szakreferensek, mint állandóan kinevezett tisztviselők, a kiknek sorába beállítandók a miniszteriumoknak mostani exponált közegei is, a kik jelenleg minden organicus összefüggés és támasz nélkül vegetálnak a megyei tisztviselők mellett gyakran

ugyanazon hatáskörben, csak egymás zavarára és az ügymenet kárára. Ez által sok hivatalnok és sok költség válna feleslegessé és még több zavar és baj volna elkerülve. Legyen állandóan kinevezett hivatalnok a szolgabíró és esküdt is (mely utóbbinak újra felállítása bármi név alatt elkerülhetlen lesz), kapják vissza újra a törvénykezés elválasztása folytán elvesztett hatáskörük egy részét, — mert a doctrinarismus merev alkalmazását az élet kineveti — és hozassék be újra a régi jó magyar szolgabíró-praxis, hogy kerületének legalább némely helyén időről időre megjelenni tartozzék a szolgabíró, hogy sok költség és irkafirka nélkül lássa el a szegény ember ügyét brevi manu. Ezt is ellenezheti a doctrina, de megkivánják sajátságos viszonyaink.

Mindezeket a főispán meghallgatásával nevezze ki a kormány, az irodai és szolgaszemélyzetet pedig a főispán. Ezt részint a czélszerűség, részint a főispáni állás emelése fogja megkivánni.

Ezek volnának úgy az állami közigazgatás, mint a megyei közönség illetékes határozatainak is végrehajtó közegei. Állami fizetésük mellet elenyészne a megyei házi-adó kérdésével összekötött nehézségek legnagyobb része és a kormány bátran a közönségre bízhatná, hogy saját speciális céljaira mennyi adóval akarja magamagá terhelni.

A kormány és a közönség kettős ellenőrzése alá helyezve, állandóan alkalmazva, a pártfluctuatiók és clique befolyások alól emancipálva, előmenetelüket nem ezek kikapcsolásában, hanem hasznavehetőségükben találva, a mostani drága, megbízhatlan, zilált és magamagának útjában álló helyett legalább idővel szakképzett és oly közigazga-

tási szervezetet nyernének, melylyel a magyar államot consolidálni, erősíteni, a közigazgatást jóvá és gyorsrá tenni lehetséges volna; a kormány pedig közegeiben megbízhatóan, sokat bízható egészen a külső közegekre, a mit ezek helyben jobban intézhetnek, de a mit a kormány a jelenlegi közegek megbízhatlansága és kontársága mellett az ügymenet nagy kárára a maga foruma elé vonni kénytelen.

Mindenesetre lehetőleg tekintettel kellene lenni a tisztviselők megválasztásánál legalább eleintén a helyben élvezett tekintélyre és társadalmi állásra, annyival inkább, mivel ez is hozzá fog járulni a sértett érdekek kimeléséhez, a létező előítéletek csillapításához és az új szervezet tekintélyéhez, míg ellenkező esetben annak sokkal több nehézséggel kellene megküzdenni.

A mi már a megyei közönséget illeti, a közgyűlésnek nagy és szép hatáskört lehetne hagyni, és olyat, melyre valóban alkalmas. A közgyűlés volna a lakosság óhajainak és szükségének tolmácsa, érintkezhetne közvetlen országgyűléssel, kormánynyal és más helyhatóságokkal. A politikai vitatkozásnak is bő tért lehetne engedni, mert miért ne birjon annyi joggal egy megyei közgyűlés, mint egy angol meeting, vagy bármely újságíró. De viszont az ily vitatkozásokban tett nyilatkozatokért *a bírónak az illető* mindig felelős maradna.

A megyei vagyon és alapítványok, vagyonszerzés és elidegenítés, kölcsönök, kórházak és más közintézetek, közlekedési eszközök, közmunka, visszabályozások, mezeti, gazdasági érdekek, egészségi és inségügyek, központi választmány, adó-bizottságok, iskolai ügyek (a feloszlatandó iskolai tanácsok helyett) statutumok alkotása a törvények

és rendeletek körén belől, volnának a közgyűlés hatáskörébe bocsájthatók. Ha ehhez hozzáveszszük, hogy a főispán saját belátása szerint ezeken kívül is közgyűlési tanácskozás alá bocsáthatna bármely ügyet, hogy a közgyűlés ellenőrizhetné a megyei tisztikart és közigazgatást minden irányban, a tapasztaltakkal a főispánhoz, a kormányhoz, az országgyűléshez fordulhatna, és ha megkapja a közgyűlés az adókivetés jogát, mely nélkül a municipális önkormányzat türes satyra: bizonyára elég teendővel és tekintélyvel volna felruházva.

A közgyűlés elnöke mint eddig, a főispán vagy helyettese volna, de jegyzőit és egyéb megbizottait maga választaná és itt volna helye mai viszonyaink közt is az ingyenes hivataloskodásnak.

Ekkor azt hiszem, jobban biztosítva volna országszerte a magyar érdek, több volna a rend, jobb, gyorsabb és olcsóbb a közigazgatás, elevenebb és valódibb az autonomia és önkormányzat, de nagyobb lehetne az okszerű decentralisatio is.

Persze hogy elesnék az erkölcsrontó korteskedés, el a nepotismus és a hivatalok osztogatása családi és cliquesbefolyás által.

De míg ez az administratiót csak rontja, az önkormányzathoz köze nincsen semmi sem. Angolországban a sheriff, a lord-lieutenant, valamennyi békebiró, a master of rolls a király által, a clerk of the peace, a clerk of the justice, a clerk of magistrates, a high constables és petty constables a békebirák által neveztetnek ki, és az egyetlen választott tisztviselő a coroner, gyanús halálesetek, talált kincsek, s efélék kipuhatólására.

De a *központi igazgatás* is csak ez előfeltétel mellett válhatik jóvá, és tetemesen olcsóbbá.

Persze, hogy egy másik előfeltétel az adminisztráció különböző ágazatainak szabatos törvények általi szabályozása, a mint b. Sennyey indítványozta, nehogy mint eddig tradícióval, uzussal, önkénnyel, rendelettel, pótrendelettel, ellenrendelettel kellessék folytonosan adminisztrálni, a munkát és a zavart folytonosan növelni.

E két, de csakis e két feltétel mellett, ha a törvényes szabályozás és a külső közegek megbízhatósága felére szállítandja a miniszteriumnak munkáját, és ha e mellett megszünik azon *Andrásy-tempo*, hogy *mi németül irunk a németnek, horvátul a horvátnak, de nekünk mindenik a maga nyelvén ír*, igenis könnyűnek tartom, (eltekinve, hogy a miniszteriumok száma is reducálható,) valamennyi miniszterium hivatalnokait felére leszállítani, és ha a megtakarított kiadások felét a fizetések javítására is fordítjuk, a mi nem lesz elkerülhető, ha nem akarjuk a legjobb erőket elveszíteni, az állam legfőbb ügyeit desperatus nyomorgókra és oly tisztviselői karra bízni, mely az állam érdekeivel nem törődik, mivel az állam nem törődik az ő érdekeivel, és mivel nyomora mellékkeresetre, ha nem defraudatióra sarkalja: még akkor is a jelen költség egy negyede meg lesz takarítva.

Magától értetik, hogy fel kell hagynunk azon nevetéséges rendszerrel, mely az embereket az iskolából a miniszteriumokba placirozta, mivel bátyjuk vagy atyjuk képviselő volt, és senkit sem szabad a központi igazgatásban alkalmazni, mielőtt az adminisztráció practicumával és részleteivel a vidéken meg nem ismerkedett. És magától értetik, hogy

fel kell hagynunk azon nevetséges rendszerrel, hogy a fogalmazó munkáját előbb az osztálytanácsos revideálja, aztán a miniszteri tanácsos superrevidálja, az államtitkár supersuperrevidálja és végre a miniszter supersuperrevidálja, úgy hogy mindenik bizik a másikban, és egyiknek sincs ideje valamit is alaposan revideálni.

De végre is ki kell mondani már egyszer, hogy szakítani kell azzal is, a mi ma elvitázhatlan tény, hogy csaknem minden miniszteriumban a döntő és vezérlő állomások bachhuszárókra vannak bízva. Tisztelet, becsület minden jó munkacrőnek, használjuk fel, jutalmazzuk a mennyire csak lehet; de Magyarországból nem lesz Magyarország, ha a legfőbb állomásokat nem foglalják el oly egyének, a kik a magyar állam iránt lelkesedni tudnak, ilyen pedig nem lehet az, a ki nem halt meg inkább éhen, semhogy magyar ember létére a Bachkorszakot szolgálta volna. De különben is, ha az utolsó hét év oly steril volt nagyszabású szervezésekben és politikai eszmékben, ezt nem csekély részben vélem annak tulajdoníthatni, hogy az administratióban járatlan dillettans-minisztereink, a kiknek a bureaucratikus routine imponált, magukat és az ügyek vezetését csakhamar azon iskola tanítványaira bízták, mely a szellemtelen dressura, az eszmenélküli routine és az élettelen formalismus iskolája volt.

Erős kormányt csak akkor kaphatunk, ha a józan ész e követelményeinek megfelelően módosítjuk közigazgatási szervezetünket. Csak akkor olyan kormányt, mely nem lesz törvényes erély helyett erőtlenségre vagy erőszakra utalva, csak akkor olyat, mely feladatának és az ország érdekeinek megfelelően, rendet és szabadságot és egészséges fejlőd-

dést biztosíthat és biztosíthatja mindenek fölötte a hét éven át folyton hanyatló, mert folyton elhanyagolt magyar érdekek megvédelmezését azon ellenséges törekvésekkel szemben, melyek belül és kívül nagy számmal vannak, és melyekkel győzge és gyámoltalan kormány nem fog megküzdhetni soha.

De hogy hatályos kormányzatunk és erős kormányunk lehessen, arra még egyéb is kell. Arra egészségesebb parlament kell.

Közel fekszik a gyanúsítás és bizonyára ajakán is lebeg a nemzeti conservatív politika ellenségeinek, hogy nekünk tulajdonképen nem egészségesebb, hanem inkább semmiféle parlament sem kellene. Feltüntetttük volt annak helyén mily vakmerően és sikeresen rágalmaztaték a conservatív politika, és e rágalmak egyik leghatályosabbika volt, hogy ellensége a parlamentarismusnak. Tényekkel bizonyítottuk, hogy e rágalom is mennyire csak pusztá rágalom. De e gyanúsítás annyira meggyökeresedett, hogy e kérdésben nyíltan és világosan nyilatkozni épenséggel elutasíthatlan.

A legújabb jelszavak közé tartozik a *magyar absolutismus* szükségének hangoztatása. Azt hiszem, ebben csak a visszahatás nyilatkozik egészségtelen és megromlott parlamentarismusunk ellenében. Azt hiszem, hogy ez egy kárhozatos végletből a másikba esés, és a hét év történetéből, a magyar érdekek rohamos hanyatlásából ugyan megmagyarázható, érthető, de azért nem kevésbé sajnos, sőt veszélyes túlzás.

Azt hiszem, hogy ha a parlamentarismus még nem volna kitalálva, a magyar conservatív politika érdekében kellene kitalálni. A meddig csak a jobbadán magyar nemesség birt politikai jogokkal, addig nélkülözhetni lehetett. De most, a midőn politikai jogokat nyert annyi centrifugális elem

szükséges, hogy a legfőbb hatalom egyik részét azon magyar parlament birja, mely a magyar birodalom összeségének és egységének legfőbb képviselője. Épen az erők azon concentrálása, melyet magyar érdekből a közigazgatásban is sürgetünk, a parlamentben látható kifejezést nyer. A magyar érdek pedig azt kívánja, hogy a magyar országgyűlés ne csak tanácskozó és panaszkozó testület, hanem igenis hatalom, valóságos parlament legyen, olyan a melynek akarataira mint tekintélyre hivatkozhatték, és a melynek erejére támaszkodhatték szükség esetén a magyar kormány, ha akár belülről akár kívülről eredő magyarelles törekvésekkel találja magát szemben. És minél hatályosabb actiót akar kifejteni magyar érdekekben, annál inkább van szükség ily testület tekintélyére és hatalmára, mert az elfogultság, a roszakarat, az izgatás mindig könnyebben fogja gyanúsíthatni és megtámadhatni a kormány, mint a parlament akarátát. A parlament, mely mindent foruma elé vonhat és minden fölött nyilvános megvitatás alapján dönt, csillapító és megnyugtató hatással bir ottan és akkor is, a hol és a midőn a puszta kormányakarat, ha mindjárt ugyanaz volna is, csak ingerültséget szülne. A parlamentarismus a lelkiismeretlen izgatásnak leghathatósabb ellenszere úgy eredeténél fogva, mint azért is, mivel nyílt, nyilvános és felvilágosító vitatkozás alapján végez.

Ha tehát nem is állának mindazon okok, melyekkel a parlamentarismust védelmezni szokták, és ha nem is tapasztaltam volna a mennyire a gyakorlati kormányzásba bepillantani alkalmam volt: hogy a kormány becstületes törekvéseiben, különösen kényes kérdésekben, úgy lefelé mint felfelé mily megbecsülhetlen támaszt nyerhet a parlamentben; még akkor is, mint a magyar conservatív politika híve

a parlamentarismus hívének kellene lennem a meddig csak világosan ki nincs mutatva, hogy a parlamentarismussal az országot megmenteni lehetetlen, a mikor aztán igaz, hogy meg kellene menteni úgy, a hogy lehet.

De mentől inkább vagyunk igaz barátai a parlamentarismusnak, annyival inkább kell törekednünk, hogy nyomorából felépüljön, egészséges és életképes legyen, mert semmi sem discreditálta nálunk a parlamentarismust annyira, mint maga azon megromlott parlamentarismus, mely hét év óta sújtja az országot, melynek feltétlen uralma alatt jutott mai nyomorába hazánk. E megromlott parlamentarismust továbbra is fentartani csakis a parlamentarismus ellenége akarhatná; a parlamentarismus ad absurdum vezetésének és teljes megbuktatásának ez volna legbiztosabb módja.

A parlament tekintélye ma már a fagyponthoz sülyedt. Tekintélyét hatályosan emelni elodázhatlan szükség.

Ezt érezte is parlament és kormány. S az incompatibilitással akartak e szükségnek megfelelni. Szerencsétlen illúzió, és még szerencsétlenebb orvoszer. Közte és a baj, az eszköz és a cél közt semmi összefüggés. Nincs oly tekintet, melyből az incompatibilitási törvényt igazolni lehetne, de bizonyára bevallott céljának, emelni a parlament tekintélyét, legkevésbé felel meg. A hét év számos baklövésői közt egyike a legnagyobbaknak.

Mert a helyett hogy emelné, bizonyára sülyeszteni fogja a parlament tekintélyét, mert sülyeszteni fogja kapacitását, ha egy egész sora a szakembereknek, mindazok, a kik a közigazgatással nem csak elméletileg és nem csak egykor, hanem gyakorlatilag és jelenleg foglalkoznak, és annak jelen állapotát és igényeit legjobban ismerhetik, kizáratnak a parlamentből. Oly monstruosus határozat, melyre

példa nincs sehol. Másfelől e törvény az ország összes tisztviselőit megbélyegzi mint olyanokat, a kiknek jellemében megbízni nem lehet, a kik becsületüket, meggyőződésüket és hazafikötelességüket semmibe sem vennék a miniszter tetszésével szemben. Ha ez igaz, ha csakugyan fel kell tételni, hogy a ki Magyarországot mint tisztviselő szolgálja, becsületes ember nem lehet, vagy legalább rendszerint nem lehet, akkor úgy is hiába küzdünk, akkor jobb ha mindjárt lemondunk enmagunkról. Ha pedig nem igaz, akkor soha sem lett volna szabad, hogy ily bizalmatlansági bélyeget süssön az állam, a parlament, a kormány az állam szolgálaira; rosszul fizetve, minden léba képviselő által becsmérelve és lenézve, társadalmi állásukban egyenesen a kormány, a dilletans miniszterek által is inkább súlyosztva mint emelve, rossz kormányzat, rossz törvényhozás mellett, nincs osztály, mely oly súlyosan küzd kötelességeinek teljesítésében, melynek kötelességei teljesítése annyira megnehezítették, mint az állami tisztviselőségnek, és a legfényesebb bizonyíték mellette, hogy mindezek mellett sincs még tökéletesen demoralisálva. Valóban nem volt szükség e viszonyokat annak kimondásával tetézni, hogy a tisztviselő oly pária, a kit nem lehet oda bocsájtani, a hol az ország dolgában értelemmel, becsületesen és lelkiismeretesen kellene tanakodni. De nem lett volna szabad az alkotmányosság és a polgári szabadság szempontjából sem ily törvénnyel azt az elvet egyenesen szentesíteni, hogy a tisztviselő politikai meggyőződéssel nem bírhat, hogy pusztá eszköz a kormány kezében, mely hazafikötelességeitől és jogaitól, melyek közé a szabad politikai vélemény-nyilvánítás első sorban tartozik, elesett az által, hogy hazájának szolgálatába állott. Ezáltal az ország maga az elvtelenségre utalja tisztviselőit,

mert ha a tisztviselő a kormányától eltérő politikai meggyőződéssel nem bírhat, akkor ott, a hol a kormány, mint a parlamentarismus mellett mindenütt, pártkormány, egyenesen az elvtelenségre van utalva. Világos, hogy az alkotmányosság az ellenkezőt követeli, mert a hol a tisztviselőség pusztá eszköz, ott az absolutismusnak, és nem az alkotmányosságnak lesz támasza. Végre tények is bizonyítják, úgy itthon mint másutt, hogy a tisztviselő ép úgy bírhat politikai függetlenséggel, mint bárki más. Poroszországban a conflictus idején az ellenzék színe-java a tisztviselőkből került. Persze nem lesz ez így ott, a hol a tisztviselő állását, önérzetét, kötelességérzetét minden eszközzel szántsándékkal ássák alá, a hol a parlament maga arra utalja a hivatalnokot, hogy nem az ország, hanem a miniszter szolgálja.

De legérdekesebb, hogy az incompatibilitási törvény egyenesen és épen magával a parlamentarismussal ellenkezik. Ily törvény még akkor is, ha a fentebbi tekintetek egyike sem állana, csak úgy volna igazolható, ha két ellenséges hatalomnak kellene tekinteni kormányt és képviselőházat. A parlamentarismus alapelve pedig, hogy a kormány ellenkezőleg a képviselőház folyománya, mintegy kiküldöttsége. Igaz, hogy francia és német doctrinairek iparkodtak elhittetni a világgal, hogy az angol parlamentarismus alapelve a hatalmak elválasztása és elkerítése: a korona, a végrehajtó hatalom, a törvényhozás és ebben ismét a népképviselő és az aristoeraratia.

De mindenütt, a hol ama felületesen látó szobatudósok e tévtanára alapították a parlamentarismust, az megizmosodni nem tudott, s örökös összszütközésekre vezetett; természetes is, a hol mind e hatalom egymással szemben állónak, elkülönítettnek, ellentétesnek szervezetik. Az

angol parlamentarismusnak ellenkezőleg épen az a saját-sága, és ez a lényeges különbség parlamenti, és nem parlamenti alkotmányosság közt: hogy a korona és mind a két ház képviselve van a kormányban, az aristocratia képviselve van és nagy befolyással bír az alsóházban, a népies elem, a népből kiemelkedett kiváló férfiak által a felsőházban, a korona, illetőleg a kormány is jelentékeny hatalommal és közvetlen befolyással bír mind a két házban úgy az általa kinevezett peerok, valamint a hozzá közelebb viszonyban álló képviselők által. Ezen alapul a gépezet összevágó volta, sima, összehangzó működése. Sir Robert Peel a parlamenti reformról tartott beszédében egyenesen kimondja: „that the mode of conducting public business in this country was not by the operation of three independent checks upon each other—the King, the Lords, and the Commons; but that at an early period the administration of affairs was carried on by a House of Commons in which both the Crown and members of the House of Peers exercised considerable influence.“

Egyébiránt, ha nem is hiszelgek magamnak azzal, hogy e tekintetek, de meg vagyok győződve, miszerint elebb-utóbb igenis meg fogja dönteni az incompatibilitási törvényt az: hogy e törvény lehetlenné teszi oly férfiak képződését, a kik a parlamentben és a kormányzati és közigazgatási ügyletekben egyaránt honosak. Ily férfiak e törvény mellett csak rendkívüli kivételkép lesznek találhatóak és e törvény az olyan miniszterek egy sorát fogja nevelni, kik kitűnően állják meg a parlamentet, de ha még oly rendkívüli tehetségek is, mint Kerkapoly, hibát hibára halmoznak a kormányzásban és administrációban, hián az otthonosságnak e terek szövevényes részleteiben, akár olya-

nok, a kik tudnának ugyan kormányozni és adminisztrálni, de nehezen tudják megállani a parlament sikamlós terét.

Az bizonyos, hogy az incompabilitás a parlament tekintélyét és hasznavehetőségét emelni nem fogja.

Ki lehet zárni a képviselőházból minden hivatalnokot, minden embert ki mint iparos, vállalkozó, üzér keresi kegyerét, ki lehet zárni e szerint minden gyakorlati szakerőt, hogy a képviselőház néhány tiszteséges birtokos mellett egyedül falusi rüpkökből, theoreticusokból és prókátorokból álljon, és így lehető legroszabban legyen összeállítva. Ily módon egészen tönkre lehet tenni a parlament hasznavehetőségét és tekintélyét, de azt elérni, a mi az incompatibilitás által czéloztatik, még sem lehet. Nem lehet elérni, hogy egyesek árúba ne bocsássák meggyőződésüket, és nem lehet elérni, hogy a kormányok erre kísérletet ne tegyenek. Ez a parlamentarismusnak, a hol a kormány oly sok, és ezek közt természet szerint gyarló embertől is függ, oly lényeges hibája, mely nagy előnyeitől elválaszthatlan. De ha valaki jellemtelen ez az illetőnek nem állásától, foglalkozásától, hanem egyéni tulajdonaitól függ. És így az egyetlen a mit tenni lehet, az, hogy általán tiszteségesebb és becsesebb elemek kerüljenek a képviselőházba, és ez által fog emelkedni egyuttal ennek hasznavehetősége és tekintélye is.

A hol a képviselők jelentékeny részének napidijjai hónapokra előre le vannak foglalva, a hol egy még nagyobb rész ezért s egyébért távol van, a hol a léhaság, a szellemi impotentia túlsúlyban van, a hol a politikai kalandorok oly nagy számmal vannak jelen, sőt hangadó szerepléshez juthatnak, a hol egy választási törvény ennyi salakot hoz fel: ott a hiba kétségkívül magában a Ház összeállításában,

eredetében van, és itten kell kezdeni az orvoslást is, nem pedig egy oly osztály kizárásán, mely a közügyekben minden másnál tájékozottabb lehet, és a Háznak szakértelmét csakis növelheti.

Az 1848-iki liberalismus könnyelmű törvényhevenyészésének köszönhető a census oly alacsonyra tétele, hogy valamint a magyar érdek oly tömegeknek áldoztatott fel, melyek alacsony műveltségi fokuknál fogva vajmi könnyen válnak a lelkiismeretlen nemzetiségi izgatás prédájává, úgy általán egy csapásra túlsúly adatott az értelemiség fölött azon miveletlen és félmivelt osztályoknak, melyeket annyival inkább kellett volna csak óvatosan a politikai jogok gyakorlatára bocsájtani és nevelni, mivel nemcsak a politikai jogok gyakorlatától idegenek, hanem magánjogilag is nagyrészt szolgai állapotban voltak. E helyett a census megközelítette az általános szavazatjogot, mely jogosultsággal csak mivelt népuél és ott bírhat, a hol centrifugalis elemek nem léteznek, és ha hozzá vesszük a pénzértéknek törvényszerű folytonos csökkenését, a census ma még sokkal kisebb, mint 1848-ban elég hibásan megállapított.

Jóllehet a liberalismus csak az imént adott eclatans példát a szavazati jog elvételére, midőn a magyar nemeség szavazási jogát, — ismét a magyarellenes érdekek hasznára, — legújabbán eltörölte: mint conservatív nyilvánvaló szükség nélkül a szavazati jog elvételének barátja nem vagyok, és mindenesetre csak akkor nyugodhatnék belé, ha minden más mód ki volna merítve. Hogy az adócensus enyhíteni a bajt és hogy az állandó választói lajstromok is meg fognak gátolni sok visszaélést, az is remélhető. A mi azonban ezeken kívül még megtehető arra nézve, hogy kevésbé selejtes elemek kerüljenek az országházba, s hogy annak te-

i-értelme növeltessek, azt meg kell tenni. Mindent el kell követni, hogy legalább a választási eljárásnál szerettessék vissza a magyar intelligenciának és birtokos osztálynak a befolyás, melyet a 48-ki census tőle elvett és illetékteleneknek adott; meg kell hosszabbítani az országgyűlések tartamát, hogy azon számos képviselő, a ki elég természetes észszel, de minden képzettség nélkül jön a házba, legalább ottan tanulhasson; le kell szállítani a képviselők számát, hogy a selejtes elemek annyival nehezebben juthassanak kerülethez, és meg kell szüntetni egészen a napidíjakat, nemcsak mivel az országnak nincs pénze, hanem azért főkép, hogy lehetetlenné tétessék azon politikai desperádok képviselő volta, a kik existenciájukat egyedül a napidíjakra alapítják, hogy ne legyen az ország sorsa olyanoknak kezében, a kik napidíjakra szorúlnak, tehát magukról gondoskodni, a maguk existenciáját megalapítani sem tudják, és a megvesztegethetőeknek mindenesetre legnagyobb contingensét állítják; de meg azért is, hogy megszűnjék azon botrány, hogy a képviselőház nem szégyelve magát szemben az ország pénzügyi nyomorával, üléseit mindig kihúzza a jövő hó elsejéig, hogy fölvehesse még a jövő hóra eső napidíjakat is; de meg kell szüntetni a napidíjakat azért is, mert csak így fognak a képviselők gyorsabban dolgozni, és a haszontalan sok dictiózástól elszokni, csak akkor fog megszűnni az ülések permanentiája és viszont csak akkor fog a kormány kormányozhatni, ha nem lesz örökké a képviselőházzal elfoglalva.

De a parlamenti reform nem állhat meg a képviselőháznál. A parlamentarismus nem lesz valósággá, a képviselőház a legjobb szervezet mellett sem fog jól működni

megfelelő felsőház nélkül. Hogy a felsőház mostan meg nem felel, hogy a reformra szorult, az mindenfelől el van ismerve.

Részint liberális téveszméknél, democrata előítéleteknél, részint magánál ferde szerkezeténél fogva a felsőház jelentéktelenné törpült és az alsóház körjelenségeinek és hét évi végzetes, hogy ne mondjuk kárhozatos működésének is ez egyik főoka. Ellensúly nélkül dolgozván, mindenhatónak és mindentudónak képzelte magát, és főképp ez elkapatottsága magyarázza folyton fokozódó könnyelműségét, mely viszont magyarázza, hogy mind mélyebben sülyedt oly irányba, mely az ország consolidációja helyett annak decompositiója felé vezet. Eleintén csak túlsúlyt gyakorolva csakhamar féket veszve láttuk a képviselőházat a kormányval karöltve végzetes irányában mind rohamosabban haladni, a nélkül, hogy a felsőház, a democraticus áramlat által, de saját hibás szervezésénél fogva is tekintélyében és önérzetében megingatva, vetot mondani mert és tudott volna. És az alsóház hatalmával visszaélése, tekintélyének sajnos, de megérdemlett szétfoslása, az iránta táplált közbizalom kiveszése kellett ahoz, hogy a felsőház némileg visszanyerje erejét és önérzetét s megint magára vonja a közvélemény figyelmét, sőt reményét.

De ha alig létezik véleménykülönbség arra nézve, hogy a felsőházat reformálni, hasznavehetőségét és tekintélyét emelni kell, és ha parlamentarismusunk hét éves története is e szükség gyászos igazolása: nagyon eltérnek a vélemények az iránt, vajjon mi alapon kell reformálni. A leghevesebb reformátorok jelenlegi alapját teljesen el akarják vetni, jellegetől egészen meg akarják fosztani, persze a nélkül hogy tudnák, mit kellene helyébe tenni. Azt mondják, hogy a

felsőház bétultsága, és minden hiánya aristocraticus, szerintük ideje múlt szervezetében keresendő, és ha az egy kamararendszer követelésére most, *a midőn az alsóház mindenhatósága oly gyászos eredményekre vezetett, kevésbé mint valaha lehet bátorságuk*, annyit már a korszerű haladás és a felvilágosodás nevében is követelnek, hogy az első kamara aristocraticus jellegéből vetkeztessék ki.

Megvallom, valahányszor a modern eszmék, a korszerű haladás és a felvilágosodás nevében látom megtámadva a születési aristocratia elvét, kaczagnom kell azt a neveltséges eszmezavart, melynél fogva ugyanazok teszik ezt, a kik a modern darvinismusnak erős hívei. Világos, hogy a születési aristocratia elve és a darvinismus rokon alapon állnak. Nem győzöm továbbá csudálni, hogy ha minden állattenyésztő a lónál, a juhánál, a kutyánál a születési aristocratia elvét tartja egyedül rationalisnak, miért volna ez elv épen csak az embernél jogosulatlan. Hajlandó vagyok tehát hinni, hogy tulajdonképen a születési aristocratia elvének megtámadása elavult dolog és a modern eszmék közé száz év előtt tartozott, midőn sem a darvinismus nem volt még megtalálva sem a rationalis állattenyésztés nem emelkedett még mai színvonalára. És ha most is annyi hive van ez elavult tannak, hajlandó vagyok ezt annak tulajdonítani, hogy a buta tömeg száz évig is utána papolja a tudomány által már meghaladt téveszméket és nehezen szabadul előítéletétől, legkivált ha ezek hiúságának is hízelegnek. Hajlandó vagyok hinni, hogy ha az egész szerves világban az egyéni tulajdonokat az elődökből kell magyarázni, hogy ha kiváló tulajdonokkal bíró egyének az elődök tulajdonainak örökössei, és ha plane egész fajok keletkezését és fejlődését, haladását ebből kell magyarázni: akkor acceptálnunk kell

a születési aristocratia elvét is. Mondhatjuk, hogy egész családok, melyek kiváló tulajdonokkal nemzedékről nemzedékre bírtak, esélyek folytán kívül maradhattak az aristocratian, mondhatjuk, hogy véletlenek által, melyek közt bizonyára tekintetet érdemelnek a törvénytelen szerelmi viszonyok, kiváló szüléknek hitvány utódok lehet és viszont, sőt mondhatjuk, hogy egész kiváló családok degenerálódhatnak, de végre is akár mennyi kivételt statuálunk, magát az elvet acceptálnunk kell.

Ha én tehát a politikában tudományos teoriákhoz, elvekhez és modern eszmékhez tartanám magamat, attól tartok, hogy túlságosan aristocraticusnak kellene lennem. De én nem ezekhez, hanem az állam concret érdekeihez tartom magamat. És tudományos theoria, elv és modern eszme, mely a magyar állam érdekeivel ellenkezik, nekem nem egyéb, mint az, a mit a német „Pappenstiel“-nek nevez. Nekem tehát egészen mindegy, vajjon az aristocratia elméletileg igazolható-e vagy sem? Ha a magyar állam hasznát veheti, kell; ha nem, nem kell.

És e tisztán gyakorlati szempontból mindenekelőtt arra szeretnék utalni, hogy nekünk a monarchiára szükségünk van. Hogy a monarchia, a dynastia, évszázadok által megszentelt jogaival és fenségével, hatalmas eszköz az állam egységének fenntartására, és az államellenes törekvések féken tartására. És hogy a születési aristocratia és az örökös monarchia elve egy és ugyanaz. Döntsük meg az aristocratia ma, és holnap meg fog dőlni a trón. A ki a születés különbsége nélküli egyenlőséget akarja, ha becsületes, vallja be, hogy a monarchia ellen törekszik. Legalább mindenki tudni fogja, kivel van dolgnak. És be fogom ismerni, hogy lehet okos és becsületes ember is a maga módja sze-

riut, ámbár az én módom szerint a becsülethez tartozik a koronás király iránti jobbagyi hűség is. De ha valaki azt mondja, hogy a monarchiát fenn akarja tartani, de az aristocratiát meg akarja semmisíteni, akkor vagy bárgyú, vagy hazug.

Franciaország szembetűnő bizonyítéka annak, hogy a hol megdőlt az aristosratia, meg nem szilárdulhat a trón.

De okulásra szolgálhat a francia aristocratia megdöntése más tekintetben is.

Nem tehetem, hogy ne idézzem itten Disraelinek tavaly Glasgowban tartott nevezetes rectori beszédét.

Kiemeli, hogy mily fontos ismerni a korszellemet. De a korszellem téves is lehet, és ez ellen küzdeni a belátó és becsületes férfinak kötelessége. Utal a keresztes háborúkra, melyek a korszellemeiben, de azért mégis haszontalanok és kárhözatosak voltak. Végre a mi korunk szellemének az *egyenlőséget* mondja és inti hallgatóit, hogy a helyestől a tévest különböztessék meg. „Azt tartom — úgymond, — „hogy a *polgári egyenlőség* (civil equality) — azaz mindenkinek egyenlősége a törvény előtt, és pedig oly törvény előtt, mely mindenkinek személyes jogait elismeri, — egyetlen alapja a valóságos közjólétnek, biztosítéka a szabadságnak, rendnek, igazságnak.“ És büszkén nevezi e polgári egyenlőség hazájának Angliát. Franciaország ezzel be nem érve, a *társadalmi egyenlőséget* (social equality) igyekezett megvalósítani és ezért a legnagyobb áldozatokat hozta. És mi az eredmény? „Hadd mondjam ki“ — szól Disraeli — „hogy Franciaország azon számos szolgálatai közt, melyeket Európának, a régi vallások, régi kormányok és mindezeknél régiebb szokások és erkölcsök e földjének tett. nem a legértéktelenebb annak bebizonyítása, hogy a társadalmi egyenlőség elve nem azon elv. melynek alapján hathatósan

cselekedhetik valamely nemzet a megpróbáltatás napján, a veszély óráján. Mert úgy találjuk, hogy nincs a ki vezessen, és nincsenek a kiket vezetni lehetne. Az országban nincs a ki tömöríthetne maga körül ötven embert; és joggal, mivel ha irányt ad az egyes, a sokaság souverénitását bitorolná. A kiknek vezetni kellene, azok elszigetelve érzik magukat, és a kik szót fogadni akarnának, nem tudják kinek ajánlják engedelmességüket. Minden személyes befolyás halva van és minden a központi kormánytól függ, jelentékeny hatalom kedvező időben, de a viharban ama része a gépezetnek, mely rendszerint először törik meg. Polgári egyenlőség uralkodik Britanniában, társadalmi egyenlőség Franciaországban. A polgári egyenlőség lényege megszüntetni a jog-egyenetlenséget, a társadalmi egyenlőségé megsemmisíteni osztályokat.“

És tovább füzve okoskodásait Disraeli végre oda jut hogy a társadalmi egyenlőség itten meg nem állva, szükségkép az anyagi egyenlőség törekvésére, a communismusra, a szellemi és erkölcsi törekvések és kincsek, a hazafiság, a szabadság kiveszésére vezet.

Egy másik angol, a ki pedig sem nem conservativ, sem nem hódolója, hanem inkább éles bírálója az aristocratiának, *Bagehot*, az angol alkotmányosságról írt művének a lordok házáról szóló fejezetben általán az aristocratia és különösen az aristocrata felsőház hasznáról a következő észrevételeket teszi:

Bagehot a nemességnek nagy hasznát látja már abban is, hogy tekintélyt képvisel szemben az emberek egy fajával és osztályával, melyre szellemi és erkölcsi tényezők különben nehezen hatnak. Egy eszes, de különben közönséges ember, ha vidékre jön, soha sem lesz valami különös

tekintély, de a „régí földesúr“ bizonyos hódolattal és alázattal fog találkozni. Sőt ha a bukás szélén is áll, ha mindenki tudja, hogy tönkremenése csak időkérdés, a közönséges vidéki ember mégis tizszer több tiszteletben részesíti mint a mellette ülő felvergőnczöt. Több alázattal fog a nép az ő közönséges szavára hallgatni, mint olyan ember bölcsességére, a ki nem régí származású. Egy régí lord vég nélkül való tisztelettel találkozik. Pusztá léte már azért is hasznos, mert az engedelmesség érzetét ébreszti a szelleminek bizonyos neme iránt a faragatlan, ostoba és szűkkeblű tömegnél, mely szellemit sem becsúlni, sem érteni nem tud.“

Ezt nem aristocrata és nem is conservatív, hanem a liberalis elfogulatlan Bagehot mondja. Mi hozzá tehetjük, hogy különösen Magyarországon általán és országszerte, ha valamely nem magyar falú hozzáférhetlen maradt a nemzeti-ségi izgatásnak, ez a régí földesúr, a vidékbeli nemesség tekintélyének és aristokraticus befolyásának köszönhető, míg másfelől, ha maga a józan magyar nép is egyik megyénkben társadalem- és államellenes izgatások martaléka lett, ez onnan magyarázható, hogy ottan, nem saját hibája nélkül teljesen megdőlt az aristokraticus elemek befolyása.

Minderre talán nem volna szükség, és haszontalan dolog volna, ha az egész nép a mai civilisatió, a mai műveltség, a modern eszmék színvonalán állana; ha mindazok, a kik alkotmányunknál fogva bizonyos dolgok fölött határozni hivatva vannak, ezen dolgok fölött helyesen ítélni is tudnának. De ezt állítani még a népámitó is alig fogja merni, és bizonyos, hogy népünk nagyobb része sokkal közelebb áll a kétezer év előtti élethez és állapotához, mint a mai civilisatió színvonalához. Politikai adatok és okoskodások, melyeket talán először hall, és melyek eszmekörén

egészen kívül esnek, nem hatnak reá. De igenis hat a traditio, és ha valamit tennie kell olyanban, a miben sem az ellentétes okokkal, sem a lehető következményekkel tisztába nem tud jönni, akkor az egyszerű ember követni fogja azt, a ki előtte örökölt, messze fölötte álló és mégis hozzá közel álló tekintély, a kinek az apjának engedelmeskedett az ő apja, nagyapjának az ő nagyapja.

A hol ez a tekintély megdőlt, — és ötven év óta minden lehetőtlétköveztünk, hogy mindenütt megdőljön, — ott a nép egészen hasonló természetű tekintélyt, a papot fogja vakon követni, vagy annak, a ki vele legügyesebben tud bánni, gyöngéjének és hiúságának legjobban tud bízlegni. géretekkel legjobban tudja ámitani, azaz a lelkiismeretlen izgatónak lesz martalékává.

Pedig mokránk is meg fogják engedni, hogy jobb volna, ha p. o. az oláhság inkább a volt földesúr, mint a pópa tekintélyét vagy az agitator követné.

Egész általánosságban ez az aristocratia haszna.

Ha az a kérdés, hogy különösen az aristocraticus felsőházak mi a haszna? azt kell mondani, hogy igen sok.

Tökéletesen jó alsóház mellett feleslegessé válhat a felsőház. Ha ideális képviselőházunk volna, mindig józan, soha sem szenvedélyes, számos oly emberrel, a ki igen sok idővel rendelkezik, és ha soha sem mellőzné a tanácskozás lassú és fontolgtató formáit, akkor munkáit olyan tökéletesen végezné, hogy felülvizsgálóra és ellensúlyra nem volna semmi szükség.

De képviselőházunk nem csak hét év alatt és jelen összeállításában dolgozott különösen rosszul, hanem általán nem lehet remélni, hogy valamikor tökéletessé váljék. Bizonyára akkor válnék legkevésbé azzá, ha a hatalom kizá-

rólagos birtokában minden illetékes és törvényes felülvizsgálat és ellensúly nélkül dolgoznék. A hatalom kizárólagos birtoka, az absolutismus mindig blasirtságra vagy elbizakodásra és az egyik vagy a másik úton romlásra vezet.

De ettől eltekintve is lesznek minden népképviseletnek sajátságos hibái, melyek lényegétől el nem választhatók. És épen ezért szükség lesz nem csak egyszerűen egy másik házra, hanem oly házra, melynek más az alapja, más a természete, mely hibás lehet szintén sok tekintetben, de mely legalább azon hibákban, mint a képviselőház, ne szenvedjen.

Midőn tehát a képviselőház democraticus alapon áll, a felsőház már ezért sem állhat democraticus alapon. Épen úgy lehetne azt akarni, hogy a képviselőház tanácskozzék két külön teremben és az egyik terem ellenőrizze a másikat. Az egyik olyan haszontalan játék volna, mint a másik.

A felsőházat egyedül a korona, illetőleg a kormány választottaiból összeállítani, szabad országban soha senki sem fogja akarni.

Minden combinatió oly felsőházat kapni, mely az alsóház ellenőrzésére alkalmas és annak hibáiban nem szenved, oda fog vezetni, hogy ennek nem csak legjobban, hanem mondhatni egyedül aristocraticus felsőház felel meg, s hogy egyébhez okszerűen csak oly ország fog folyamodhatni, melynek aristocriatiája egyáltalán nincs, úgy hogy a pótolhatlan hiány pótlására bárha gyarló surrogatumra is van utalva.

A képviselőházban mindig előfordulhatnak véletlen majoritások. Sőt egyenesen jogosulatlan érdek is pillanatnyira s egyes kérdésekben egészen kezébe kaphatja a há-

zat, és ilyenkor igen hasznos egy ellenkező természetű ház, mely máskép van megalkotva, s melyet amaz érdek hihetőleg nem fog dominálni. És épen e tekintetekben kiválóan alkalmas az aristocraticus felsőház. Talán még inkább fognak változni a jelenlevők, de kevesebb befolyása lesz ennek a határozatok alakulására, változására. És külön érdekek jogosulatlan hatalomra nem fogják vergődni. A *függetlenség* legnagyobb mértéke csak aristocraticus házban lesz meg, és ezért is legalkalmasabb revideáló felsőháznak. Bizonyosan lesznek kérdések, melyekben ily felsőház ítélete nem lesz olyan jó, mint a néppel és a gyakorlati étellel szorosabban összefüggő alsóházé. De ítélete minden kérdésben saját ítélete, független véleménye lesz. Bár nem volna kívánatos, hogy bizonyos hatalma ne legyen benne, de oly sikeres nyomást, mint az alsóházban, a kormány itten nem fog gyakorolhatni.

Még kevésbé fognak oly hatalmat, mint az alsóházban gyakorolhatni a felsőben vasútak, bankok, consortiumok. A választóktól a felsőház tagjai nem félnek, és jobb meggyőződésüket nem erőszakolják a választók miatt, mint gyakran a képviselő. Végre az úgynevezett társadalmi megvesztegetéssel, mely olyan olcsó, annyira megtámadhatatlan és kivált nálunk olyan hathatós: társadalmi kiténtésekkel és pedig nem is annyira rendekkel, czimekkel, mint inkább meghívással, nagy urak bizalmaskodásával, cordialis magaviseletével a mágnást, a ki amúgy is a társaság élén áll, nem lehet úgy lefűlelni, mint a plebejus képviselőt, az újságíró, tudóst stb. Végre a mágnás bárkinél több idővel rendelkezik, hogy hivatásának, mint a felsőház tagja, sikeresen tehessen eleget. Egyetlen foglalkozása, mely e nevet megérdemli, épen a politika. Sokan az igaz,

ezzel sem fognak komolyan foglalkozni, de ezek meg sem jelennek, vagy vakon rendelik alá szavazatukat azoknak, a kik úgyszólván kizárólag és folytonosan a politikai ügyekkel foglalkoztak, és ha nem is magoltak be annyi könyvet, de több gyakorlattal, tapintattal és tapasztalattal bírnak, mint bármely tudós, a ki tudományát csupán könyveiből vette, könyveiből, melyekben meg van minden, csak éppen a concret eset, csak éppen a politika *mestersége* nincs. Egyes szakkérdésekben képzetebb tagok igen, de valódi politikai kérdésekben kompetensebbek nem fognak akadni a képviselők közt sem.

Ha az aristocratia és különösebben az aristocraticus felsőház ezen sokoldalú hasznosságához hozzá veszem, hogy különösen a magyar államnak egyik támasza az aristocratia, mely ellen küzdhet az abstract liberalismus ideolog hive, de nem a magyar állam tiszta eszű barátja; hogy p. o. a tényleges hatalmi viszonyokon kívül az egyetlen kapocs, mely Horvátországot ma még a magyar államhoz köti az ottani aristocratia, és hogy Horvátországban a magyar állam az aristocratia bebefolyásával együtt erősödik és gyengül; ha eszembe jut, hogy a tőlünk oly régóta elszakított Bolgárországban az ottani magyar nemesek ivadékaí nagy kegyelettel őrzik a magyar királyoktól kapott nemesleveleket és őrzik a régi magyar traditiókat; ha megemlékezem, hogy Erdélyben a különben teljesen eloláhosodott egyháztelki nemesség a magyarhoz szítt, mert mint nemes magyarnak vallja magát; ha meggondolom, hogy a bukott áramlat legújabb — adja isten hogy utolsó — democraticus vívmánya, a *nemesség szavazási jogának eltörlése* az abstract liberalismusnak egy legújabb és súlyos csapása a magyarság ellen, mivel Magyarországon a választók 11°/_o, Erdélyben 66°/_o szavazott eddig régi jogon, és ezek mind a magyarság táma-

szául szolgáltak és Erdélyben magukba véve is többséget adtak a magyarságnak; ha meggondolom, hogy a minden rendű nemesség általán magyar, és a nemességbe lépve a nem-magyar is csakhamar magyarrá lesz; ha meggondolom, hogy a felsőházban addig, de csakis addig, a meddig aristocraticus marad, helyet nem találhatnak a magyar államellenes elemek és centrifugális törekvések; ha látom, hogy a magyarság milyen elszánt és hatályos támogatásra talált az alsóház liberális velleitászai ellenében ez évben is a választási, a közjegyzői törvényjavaslatoknál stb. — akkor lehetetlen, hogy ne ragaszkodjam szíveimből az aristocraticus felsőházhoz.

És ragaszkodom annyival is inkább, mivel azt, hogy ellenkezik az előrehaladt korról, a nemzet érzületével, egyikének tartom a legszédelgőbb hazugságoknak.

Sokáig haladhatunk még, míg túlhaladtuk Angliát, a hol ma is szilárdan és erősen áll a nemzeti aristocratia.

Hogy pedig a magyar nemzet csöppet sem democratata nemzet, arról meggyőződhetik minden elfogulatlan, ha csak akár melyik magyar embert is observálja.

A nálunk felkapott democratiának a valódi demokratiához abszolút semmi köze, hogy demokratiának nevezzük, az egy nagy önámítás, egy nagy szédelgés és hazugság.

Mert a mit nálunk „demokratiának“ neveznek, az nem egyéb, mint a köznemesség régi antagonismusa a főnemesség ellen. A múltban nagy történelmi alapja van. A jelenben alapja csupán a hiúság, az irigység és a bornirtság.

Ezen szempontot alkalmam volt másutt bővebben kifejteni, és a kit érdekel, oda utalom.*) De tény, hogy ma megszünt minden ok ez antagonismusra. Nem lehet tagadni,

*) Három nemzedék. Széchenyi és Vörösmarty. Kossuth és Petőfi. Deák és Arany. 1873. Franklin-társulat.

hogy épen a képviselőházban még mindig nagy számmal van képviselve azon bornirt köznemesei fajta, mely dölyfét és irigységét a főnemesség irányában democratá mázzal szereti kendőzni, holott a „nemtelen“ iránt oly nemesei gőgöt tanusít, melyre művelt aristocrata nem képes. Ime ezek a speciális magyar democratia oszlopai. Másfelől tagadhatlanul a főrendek közt is nagy számmal van oly hasonló bornirt faj, mely a változott viszonyokkal számolni gyengébb eszejárásánál fogva képtelen lévén, tüntetésszerűen szereti megvetni a gentryt. De a magyarság érdekében remélni kell, hogy ezek egy elmúlt kornak aussterbeetat-ra jutott maradékai. A köznemesség és a főnemesség érdekei ma már solidárisak, mert ez érdekeknek ma már nem szabad egybeceknek lenni, mint a magyarság érdekeinek.

A gentry beláthatja, hogy az aristocraticus intézményekkel együtt a magyarság alatt vágja a fát. A főnemesség beláthatja, hogy sem neki, sem a magyar államnak nem lehet érdekében a köznemességet a kozmopolita democratia ölébe kergetni. Az osztálykiüzdelemnek meg kell szűnni, a két osztálynak a magyarság érdekében össze kell olvadni, és jelesen a főnemességnek, mint magasabban állónak kezdeményezni kellene a társadalmi egybeolvadást is, a mennyire ezt az illetők műveltségi foka megengedi, mert természetes, hogy társadalmi összeolvadás csakis az egyenlő műveltség alapján képzelhető, a hol ismét természetesen nem a tudományos műveltség, mely a társadalmi érintkezés alapját nem képezi, hanem a társadalmi műveltség, a modor műveltsége értendő. Fájdalom, constatálni kell, hogy a modor műveltsége főnemességünk egy részénél is sok kívánni valót hágy, és tiszta épségben leginkább csak a conservatív családoknál őriztetett meg. Magas aristocra-

tiánk egy része, midőn a liberalismussal és democratiával kaczerkodikni kezdett, ezt betyáros modor által vélte legkönnyebben kitűntethetőnek. Innen ama nemzedék, mely az igaz aristocratának tartózkodó, nyugodt, finom és mindenki iránt udvarias modora helyett bántó gőggel és henczegeggel akar imponálni, mely külső megjelenésében is az aristocrata keresetlen eleganciája helyett ficsuros czifraságával inkább a schwindlerre mint az aristocratára utal, ámbár az egészben schwindlerség nem, hanem csak betyárság van. De valamint a democrata áramlat szülte ezt, hihető, hogy a conservativ áramlat orvosolni fogja.

De legyen akár hogyan, bármennyi idő igényeltessék az egymással szemben állott két nemesi osztály jobb elemeinek összeolvadására és helyreállítására azon tiszteletet parancsoló igaz aristocrata szellemnek, mely teljesen meg van magyarázva a „noblesse oblige“ jelszava által: annyi bizonyos, hogy az aristocratiát és az aristocraticus felsőházat nem nélkülözhetjük, és hogy épen ezért nem az a baj, hogy a felsőház aristocraticus, hanem ellenkezőleg az, hogy nem eléggé aristocraticus.

Még a ki tagadja, annak is imponálni fog az angol lord. De Don Caesar de Bazan, vagy Don Ranudo de Colibrados mint az ország peerje nem fog imponálni. Sőt kisebbségére fog szolgálni az intézménynek is. Az elszegényedett aristocrata, ha méltósággal viseli helyzetét, igen tiszteletreméltó alak lehet. De gyakran nem viseli méltósággal, és semmiesetre sem alkalmas az ország főrendeit a világ előtt representálni, azoknak hivatását a törvényhozásban gyakorolni. A ki csak pusztá czímet tud a felsőházba hozni, és azon kívül minden, de minden irányban jelentéktelen, jelentéktelen egyéni tulajdonokban, vagyon-

ban, társadalmi állásban, az a felsőháznak, mint aristocraticus intézménynek is szembeffőően hátrányára fog szolgálni. Ha az aristocraticus felsőházat és tekintélyét fenn akarjuk tartani, tartsuk ott az aristocratia súlyát és tekintélyét, de ne pusztá nevét, anomaliáit, hogy ne mondjam parodiáit. Ez elemeket ha különben tiszteljük is, ki kell küszöbölni az intézmény érdekében, mivel a támadások czéltáblájául szolgálnak és olesó támadásokra okot adnak. A kik közülök kiváló egyéni tulajdonok által súlyt tudnak maguknak adni, ha nem is az örökösödés czimén többé, de más úton ismét eljuthatnak oda, a hol őseik más körülmények közt méltán foglaltak helyet.

Ha tehát egyfelől semmi kétség sem lehet abban, hogy a hitbizományok és nagy latifundiumok birtokosainak meg kell maradni, sőt ezeknek szaporodására hatni kellene, a többiekre nézve a felsőház reformjának mindenesetre megfontolandó módozatok volnának a megszilárdult földbirtok képviselete (a mely nagybirtok p. o. 50 éven át nem volt adás-vevés tárgya, mint Poroszországban) a mostani jogosultak képviselete önmaguk közül való választás által curiák, megyék, vagy családonként hasonló módon, mint a skót és ír lordoknál. Ez által az aristocratianak valóban színe és virága jutna a felsőházba észbeli, vagyoni és társadalmi tekintetben egyaránt és a korona hivatalosaival egyetemben, tekintélylyel, súlylyal és nagy capacitással bíró házat alkotnának. Hogy a korona, illetőleg a kormányképviseelve legyen a felsőházban, azt a parlamentarismus lényege igényli, és erről akár a főispánokban, akár más módon kellene gondoskodni. A főispánok kiküszöbölése azt hiszem mindenesetre igen-igen meggondolandó volna. Mellettük szól a traditió, mellettük, hogy eddig is hasznos ta-

goknak bizonyultak, hogy a gyakorlati administráció hasznos embereivel szaporítják a házat, hogy a koronának és a kormánynak legtermészetesebb és nálunk már megszokott képviselői; de megtartásuk mellett szól az is, hogy kivált akkor, ha a megyei helyébe az állami közigazgatást akarjuk inaugurálni, már azért sem szabad a főispáni állás súlyát és tekintélyét csökkenteni, mivel ez esetben különben is nagy erőfeszítést fognak kifejtteni a reform ellenségei, hogy az új közigazgatási gépezet hatályát és az élén álló főispán befolyását csökkentsék. Azon ellenérvnek, hogy a főispánra a megyében van szükség, már csak azért sem tulajdoníthatok nagy súlyt, mivel egyáltalán nem szükséges, hogy a felsőház tagjai rendszerint jelen legyenek. A felsőház természete és hivatása kívánja meg, hogy a dolgok menetébe csak kivételes és rendkívüli esetekben nyúljon be határozólag, a legtöbb ülés csak formalitás elvégzésére szükséges, és elég akár csak tíz tag jelenléte is, sőt rendkívüli esetekben éppen az neveli súlyát, hogy ilyenkor jelennek meg nagy számmal a tagok és ilyenkor megjelenhetnek a főispánok is.

Senki sem fogja eltagadni a fentebbi soroktól azt az érdemet, hogy tekintet nélkül arra, a mi divatos és népszerű, őszinte szót mondanak oly tárgyban, melyet eddigelé az affectatió és álnokság dominált.

De conservatív programmtól még inkább és méltán fog követelni mindenki tartózkodás nélküli nyíltságot egy másik kérdésben, az egyházi politika kérdésében, sőt sokan tán egyencseu ettől fogják feltételezni, hogy a conservatív programhoz minő állást foglaljanak. Hiszen a conservatívek ellenében oly hathatósan organizált rágalmi rendszer kedvenc rágalma és leghathatósabb rágalma az ultramontanismus vádjá volt.

Pedig elég világos, hogy legalább azon conservativ politika, mely magát conservativnek nevezi, mivel minden eszközzel és minden áron a magyar államot és a magyarságot akarja conserválni, azon conservativ politika, melynek alapeszméje mindent alárendelni a magyar érdekeknek, zsinórmértékül tekinteni mindenben azt, a mit a magyar érdek kíván: már ezért sem lehet ultramontán, ha az ultramontanizmust jól értem, és ha annyit tesz, mint az egyházi, vagy ha tetszik a római, a pápai érdekek rendelni alá minden más, tehát az állami, a magyar érdeket is.

Azt hiszem továbbá, hogy politikai pártnak Magyarországon nem szabad felekezeti jellegűnek lenni, ha nem akarja magát eleve meddő kitzdelemre kárhoytatni ha nem akar előre is lemondani arról, hogy a nemzet zömét tömörítse zászlója körül.

A magyar conservativ pártnak nem szabad katolikus pártnak lenni, hanem olyannak kell lennie, melyhez a protestáns, a zsidó, az óhitű ép úgy csatlakozhassék, mint a katolikus.

Ha mindenki számára reclamáljuk a lelkiismeret szabadságát, akkor nem fogjuk megtámadhatni a politikust sem, mivel vallásának buzgó híve; de igenis követelni lehet a politikustól, hogy ez érzelmeivel maradjon egyházának és magánéletének körében, és politikáját ne tegye függővé dogmáitól, hanem államférfiti szempontra emelkedve, tekintse a létező egyházakat, mint eltagadhatlanul létező, működő és bizonyos hatalmat gyakorló intézményeket, melyeket már azért is, mivel az államban léteznek, ignorálnia nem lehet (a miért nevetséges az, hogy az állam az egyháziakkal egyáltalán ne is foglalkozzék), de melyek

iránt magatartását a gyakorlati politika terén az állam érdeke kell hogy megszabja.

És azt hiszem, hogy ezek azon elvek, melyek a magyar conservativek viszonyát a katholika egyházhoz megszabták, és azt hiszem, hogy ezek azon elvek, melyek megtartását követelni lehet nemcsak a katholikustól, hanem a hazafias zsidótól, protestanstól is stb.

Igenis, volt idő, midőn a magyar érdek összeütközött a katholika egyházzal.

Midőn a római német szent birodalom reánk akarta tenni kezét, akkor államiségünk e veszélyes ellensége katholika hatalom volt, és politikai céljaira fel tudta használni a katholika egyházat is.

Ez magyarázza a reformáció gyors előhaladását; a magyarnak sohasem volt talentuma vallási veszekedésekre; e nélkül nálunk vallási villongások nem is lettek volna, és a reformáció iránt igen-igen közönyösek maradtunk volna. De a reformáció fegyver volt a magyarság kezében, ellenállási eszköz a katholikus német császárságnak a magyar állam léte ellen irányzott támadásaival szemben, ezért és ilyennek használták fel hazafias őseink, ezért használták fel a katholikus Rákóczyak is. A felekezeti szempontot alárendelték a magyar érdeknek.

Ma a viszonyok gyökeresen megváltoztak.

A német császárság ma protestáns hatalom és a katholika egyházzal háboruban van.

Ha a germanisáció valaha fenyegetne bennünket az oly hatalmas és napvilágosan hódítási politikát követő német császárság részéről, a katholika egyház és a katholikus elemek természetes szövetségeseink volnának. Termé-

szetes ellenségei a protestáns német hatalomnak és természetes akadályai terjeszkedésének.

Ugyanez áll Oroszországgal szemben. Nem mondom, hogy e két részről vész fenyeget bennünket. De ha valaha valami komolyan veszélyeztetheti a magyar állam lételet, akkor ez (saját gyámoltalanságunkon kívül) csakis a német vagy az orosz lehet. Mindkettőnek a katholicismus természetes ellene, terjeszkedésének természetes akadály.

De még a délszláv eszmék ellen is milyen erős bástya az, hogy a horvátok nem ó-hitűek, hanem katolikusok!

Figyeljünk arra is, hogy az államellenes és centrifugális törekvések a lakosságnak csupán nem-katholikus részénél tudtak lábat vetni, és hamar netovábbot találtak ott, a hol a katholicismus kezdődött. A katolikus oláhok, a kath. szerbek (bunyevácok), a kath. oroszok és tótok közt soha sem tudtak annyira menni, mint az ó-hitű szerbek és oláhok, a protestáns szászok és tótok közt.

Mindebből nem az következik, hogy a hazafias protestáns legyen katolikus, sőt maradjon meg egyházában már azért is, hogy minden erejével küzdjön azon államveszélyes irányok ellen, melyek magukat abban megfészkeltek, de következik igen is annyi, hogy a hazafias protestáns nem kívánhatja a katolika egyház gyengítését, és ez magyarázza meg a conservativek magatartását is a katolika egyház iránt, legyenek e conservativek akár katolikusok, akár protestánsok.

Mi tehát a kath. egyházzal nem akarunk semmiféle viszálykodást, és pedig nemcsak azért, mivel viszályunk és bajunk anélkül is van elég, hanem azért is, mivel legalább bizonyos eventualitások közt a katholicismus a magyarság

egyik védbástyájává lehet, a mi politikánkat pedig nem az abstract liberalismus, hanem a magyar érdek szabja meg.

De ugyanezért, magyar érdekből, azért, hogy Magyarországon mindenki jól érezhesse magát, örködnünk kell minden egyház, minden egyes lelkiismereti szabadságának biztosítása fölött. Sőt ha a viszonyok fejlődése megkívánja, nem riadhatunk vissza oly reformoktól sem, melyek nélkül az állam egyes polgárainak méltányos igényei teljesíthetők nem volnának; és méltányos kívánsága kétséggkívül a zsidónak, hogy keresztény nővel törvényes házasságban élhessen. A mennyiben tehát a concret viszonyok igénylik, és az állam viszonyai megengedik, a polgári házasság is a conservatív párt egyik programmpontja lesz, és ha az Andrásy-rendszernek esakis programmján volt, valószínű, hogy a conservatív párt meg is fogja valósítani.

Átalán liberális declamációban a vallási ügyek terén szegényebb lesz mint az Andrásy-rendszer; de a vallás szabad gyakorlatát kevésbé fogja korlátozni, mint ez; nem fog egyes dogmákat üldözőbe venni, mint tette Eötvös; nem fogja a drága, de haszontalan tanfelügyelőkkel üldöztetni a felekezeti iskolákat, mint tette Eötvös, hanem örülni fog, ha azon iskolákon kívül, melyeket az állam felállítani jelen szegénységében képes, állítanak a felekezetek is minél többet, hogy legyen iskolánk minél több; nem fog törvényt alkotni, mely szerint mindenkinek kell valamely felekezethez tartozni, mint tette Eötvös; nem fogja törvény által regulázni, hogy minő vallású legyen az újdonszülött gyermek, mint tette Eötvös; nem fog királyi rendeletben fiakker-taksát állítani a vallási szertartásokra, mint tette Eötvös; nem fog zsidó-parlamentet összehívni, mint Eötvös, hogy vallási ügyekben határozzon a majoritás és nem fogja az állam tekintélyével kényszeri-

teni akarni a kisebbséget, hogy vallási ügyeiben tartsa, a mit a többség tart, a hogyan akarta Eötvös; de nem fog még katolikus autonómiát sem csinálni, mert azt csinálják vagy ne csinálják a katolikusok, amint nekik tetszik, de az államnak sem hivatása, sem érdeke nem lehet forceirozni a katolikus autonómiát, melynél fogva a katolikus egyház, mely eddig a főpapságnak ő Felsége a magyar király által történt kinevezése, dotatiója és földbirtoka s az alkotmányban viselt szerepe által olyannyira kötve volt a trónhoz, a hazához, a nemzethez, hogy nem is lehetett más mint magyar, ezután magára hagyassék, hogy kizárólag hivatásból és Rómától függjön; a mely perczben a kath. egyház teljesen szétválasztatik a magyar államtól, és az egyházközség választja és dotálja, vagy a pápa a magyar király nélkül nevezi ki a püspököket stb. azon perczben megszűnik az magyar kath. egyház lenni és lesz, *mint a többi felekezet*, magyar, tót, horvát, német.

A *védelmi ügy* nálunk azok közé tartozik, melyek körül a legélelénkebben és legélesebben ütköznek össze az eltérő vélemények. Ugy a hadsereghez mint a honvédséghez pártjaink a legellentétebb állásokat foglalják. Vannak, a kik az egyiket, vannak a kik a másikat tartják feleslegesnek, vannak, a kik azt tartják, minél egységesebb a védelmi szervezet, annál hatályosabb, vannak, a kik a jelen állapotot tartják a legjobbnak, és ismét a kik azt hiszik, hogy a monarchia véderejét még a mostani állapotnál is határozottabban kellene külön, sőt egészen elkülönített részekre szakítani; vannak, a kik azt tartják, hogy védszervezetünk erő, tökély és hatály tekintetében még sok javítást

kíván, s vannak, a kik a terheket már most is elviselhetetleneknek vélik. Szóval, a nézetek oly ellentettek és oly különbözők, hogy a nyugodt figyelőnek meg kell döbbsenni, meg kell döbbsenni annyival is inkább, mivel az ellentétek ily élessége és sokasága az államélet valamely kérdésében mindig arról tesz tanuságot, hogy a fennálló állapotok sok és fontos érdeket súlyosan sértenek.

És csakugyan, jóllehet a kiegyezhetetlenség égis ellentéteseknek látszanak a különböző nézetek és panaszok, azt hiszem mindeniknek jogosult alapja van; bármely ellentétes állást foglalnak a pártok ez ügyben, azt hiszem, mindeniknek igaza van. De éppen ezért erős meggyőződéseim, hogy a különböző érdekeket egymással igen is ki lehet egyeztetni, sőt, hogy ez érdekek voltaképen solidári sok, és ha eddigelé a megegyezés és a harmonia helyett csak harcot és chaost látunk, és ha e harcban és chaosban ügy védelmi, mint gazdasági érdekeink egyaránt csak szenvednek: oka az, hogy a különböző, egyaránt jogosult érdekek előharczossai egyoldalúlag és elfogultan mindig csak az általuk képviselt érdek szempontjából tekintik a dolgokat, a nélkül, hogy a többi érdeket méltányolják és így, bármely kézzel fogható, rá sem jöhetnek a különböző érdekek solidaritására, és azon természetes megoldásra, mely valamennyi jogosult érdeknek megfelelne.

Pedig ezen természetes megoldásra utalt báró *Sennyey* már a kilenczes bizottságban: „Én is — ugymond — a delegáció és a magyar kormány föladatának tartom azt, hogy a területi rendszer, a territorialis divisiók következetes létesítésére mindent elkövessen és azon nézetben vagyok, hogy törekvésünknek oda kell irányulni, hogy a közös hadseregnek, melybe n saját polgártársaink éppen úgy telje-

sítik polgári kötelességöket, mint a honvédseregben, a magyar államnak nemzeti szelleme — természetesen a hadsereg közösségének teljes fentartása mellett — érvényre jusson, és hogy a magyar ezredekben magyar tiszték alkalmaztassanak. Ha ez meglesz, t. bizottság, akkor én teljes megnyugvással javasolhatom azt, hogy a honvédsereg a területi divisiókkal szorosabb összeköttetésbe hozassék, és hogy ennek következtében az administratióban tetemes és mélyen beható megtakarítások eszközöltessenek.“

Sennyey ezen szavaiban benn van védszervezetünk egész reorganisatiója.

Azon állásnál fogva, melyet a kir. honvédelmi miniszteriumban elfoglalni szerencsém van, a miniszter úr bizalma által, bár érdemetlenül, a miniszterium elnöki osztályának vezetésével megbizva, évek óta alkalmam van behatóan foglalkozni a védszervezetre vonatkozó valamennyi ügyvel és kérdéssel. És minél tovább foglalkozom ezekkel, annyival inkább emelkedik bennem meggyőződés a hit, hogy épen ez irányban lehetséges oly reform, mely a védszervezet tömörségének és hatályosságának, a gazdasági érdekeknek, és a nemzeti szellemnek, a dynastia fényének és a monarchia hatalmának, a két állam jólétének és a közjogi viszonyoknak inkább felelne meg, mint a jelenlegi állapot.

Van mostan egymás mellett három egészen elkülönített védszervezetünk. A hadsereg, az osztrák és magyar honvédség, mely egymással rivalizál és egymást nem szereti. Van három szolgálati és vezény-nyelvünk; a két előbbiben a német, a mi honvédségünkben a magyar és a horvát; a hadseregből az erő nagy tényezője, a nemzeti szellem ki van zárva; a hadsereg a germanisatió egy fájó éke, bele verve a nemzet testébe, holott a germanisatió ma már

sem Habsburg-, sem osztrák érdek, hanem Hohenzollern- és német érdek; és mindennek fenntartása oly terhekkel jár, melyeket a népek kezdenek elviselhetetleneknek találni és e terhek daczára sincs meg a mód, a három különböző szervezet akár csak egyikében is valóban és teljesen eleget tenni a jogosult katonai igényeknek, és hogy részletekre ne térjünk, magában a lovasság elégtelensége, a tűzérségi anyag gyarlósága megsemmisítő ítéletet mondanak védszervezetünk fölött.

Minő állapotok! Minő sértése, feladása a legjogosultabb érdekeknek, minő kihívása a chaosnak, a veszélynek, a romlásnak!

Van e ember a világon Andrást kivéve, a ki ily rendszert kitalálhatott volna?

A reform szüksége világos és kiáltó. A ki az uralkodó hű jobbagya, a monarchia barátja, a haza igaz fia, ellene kell hogy legyen e rendszernek. De a reform nemesak szükséges, hanem a mi többet ér, lehetséges is, mert mindazon érdekek, melyeket ezen rendszer mesterségesen egymásra uszit, voltaképen solidárisak és egymást támogatják.

Nem az a baj, hogy a közös hadsereg közös, hanem igenis az, hogy nem közös, hanem osztrák.

Mi, a kik a „*viribus unitis*“ jelmondatában az államférfiúi bölcsességnek hódolunk, mi, a kik az erők tömörítésében találjuk egész politikánk alapeszméjét, mi a kik nem szétforgácsolásnak és huzalkodásnak, hanem a központosításnak vagyunk barátai, mi, a kik inkább mint valahol, a védelem ügyében a tömörségben keressük az erőt, a hatást, nem pedig az egymástól elszakított külön szervezetekben, a széjjeldarabolásban, az ellentétekben, melyek csak viszálykodásra és sűrlődésre vezetnek, mi a kik végre tudjuk, hogy

a magyar hadsereg még több pénzünkbe kerülne, mint a közös: mi nem csak hogy a hadsereget teljesen szétszakítani nem akarjuk, hanem calamitásnak tartjuk, hogy a hadseregtől teljesen el van szakítva a két honvédség, és a midőn a hadseregbe a védelem hatálya és az erő fokozása végett be akarjuk vinni a nemzeti szellemet, akarunk egyúttal nagyobb egységet és akarjuk, hogy a honvédségek a hadsereggel szerves kapcsolatban álljanak.

De azt nem akarjuk, hogy a hadsereg nélkülözze az erő azon tényezőjét, melyet a nemzeti szellem ad és nem akarjuk, hogy a hadsereg a germanisatio, tehát a Hohenzollern-érdekek szolgája legyen és intézmény, mely annyival hathatósabban germanisál, minél inkább vonja körébe a nemzet minden fiát. Nem akarjuk, mivel ez ellenkezik a magyarság, a monarchia és a dynastia érdekével, és nem akarjuk mivel szükségesnek tartjuk, hogy megszűnjék a nemzet idegenkedése a hadsereg iránt, mivel legfőbb ohajtásunk, hogy a nemzet a hadsereghez ragaszkodni és azért áldozni tudjon és mivel mindez teljes lehetetlenség, a meddig a hadsereg germanisáló volta által folyton folyvást a legbántóbban sérti a nemzet érdekeit és érziületét.

Tehát mit akarunk?

Evek óta sürgeti a fejedelem és sürgetik az alkotmányos testületek a magyar csapatok hazahozatalát és sürgetik a territorialis beosztást. De hiába.

Méltóztassanak összehasonlítani, a kiknek erre alkalmuk van, a mozgósítás esetére megállapított harezrendet a tényleg fennálló békeelhelyezéssel. Mit fognak látni? Az ember összecsapná a kezét a feje fölött. Azt fogják látni, hogy minden ottan van, a hol nem kellene lennie, mikor mozgósítani kell. Azt fogják látni, hogy az van egymástól legtávolabb,

a minek hogy mozgósítani lehessen, együtt kellene lennie. Azt fogják látni, hogy előbb fenekestől fel kell forgatni a viszonyokat és új rendbe kell állítani és csak akkor aztán lehet megkezdeni a mozgósítást. Azt fogják látni, hogy jó védszervezettel bíró ellenség az ország szívébe nyomulhat, mielőtt mi csak a mozgósítást is befejezhetjük volna.

Gyorsan mozgósítani csak ottan lehet, a hol, mint Poroszországban, minden lehetőleg úgy együtt van, a hogy a mozgósításnál ki kell vonulnia.

Ezért kellene a területi hadtestek. A hol bizonyos területen minden együtt van, a mi a hadtesthez tartozik, hogy az egész szervezetében, minden parancsnokságával, vezérkarával, fegyvernemeivel, szekereszetével, műszaki csapataival és intézeteivel a lehető legkevesebb idővesztéssel és pótlással a harcszínre vonulhasson. Az életet átalán nem lehet sablonirozni. Kivételek és kiegészítések mindig szükségesek lesznek. De a rendszernek ennek kell lenni.

Már itten ki fog tűnni, hogy azon érdekek, melyek egymással mostan a hibás rendszerrel fogva összeütköznek, nemcsak kiegyeztetetők, hanem egyenesen egymást támogatják.

Az állandó területi hadtestek nemcsak azon katonai érdekeknek tesznek eleget, hogy a mozgósítás esetére megállapított harcrend és a békeelhelyezés lehetőleg összevágjanak, hogy a mozgósítás a lehető leggyorsabb lehessen, hogy a csapatok minél többet és minél könnyebben gyakorolhassanak azon szervezetben, melyben a harctéren működniök kell, hogy azok, a kik a harcban együtt működni hivatva vannak, egymást ismerjék és összeszokjanak: hanem kézzel fogható, hogy ezen rendszer sokkalta olcsóbb úgy békében, mint mozgósításkor, mint az, a hol a csapatok folyton

vándorolnak és mozgósításkor azt kell összehozni, a mi legtávolabb van egymástól; de világos végre az is, hogy a területi hadtestek szervezése által a lakosság is bensőbb viszonyba léphet a sereghez, érdeklődhetik, melegedhetik iránta, míg a csapatokban, ha otthon és állandóan egy területen vannak, önként terjedni fog a hazához való ragaszkodás és a nemzeti szellem, sőt idővel magyarosodni fog még az idegen tiszt is.

Menjünk tovább. Törvényeink és Ő Felsége is rég azt rendelték, hogy a magyar ezredekben magyar tisztek alkalmaztassanak, és hogy nem ugyan a szolgálati és vezénnyelv, hanem az ezred-nyelv is a magyar legyen, magyarul levelezzenek stb. A törvény és a Felség e rendelete egészen még most sincs teljesítve. Pedig e tekintetben még tovább is kell menni; a magyar csapatok szolgálati és vezénnyelvévé a német helyébe a magyart kell tenni. Ez által a germanisatio meg lesz szüntetve és a sereg egységének épségben tartása mellett is meg lesz a nemzeti szellem. A hadsereg nem lesz többé kizárólag osztrák és német, hanem lesz a minnek lennie kell, közös és magyar részében magyar. A nemzet fog hozzá ragaszkodhatni, fog érte örmest áldozhatni. De nyerni fog itt is a másik két szempont is, a gazdasági és a katonai, mert a csapatokat általánosságban könnyebben és rövidebb idő alatt lehetend kiképezni. És hogy a vezényszó kétféle nem lehet, legkevésbbé mondhatja a mai rendszer embere, mert ma három féle vezényszóval megyünk háborúba. A jóra való tiszt különben is anyanyelvén beszél a legénnyel és különösen hadjáratban kevésre fog menni e nélkül. A vezényszó pedig csak jel, jel mint a trombitajel, mely értelmét a hozzákötött mozdulattól nyeri és melyet a mozdulattal együtt kell megta-

nulni a tisztnek és a legénységnek, a szó legyen akár magyar, akár német, akár francia, mint a seregnél divó vezényszavak közül igen sok. Végre a vezényszó csak a csapat és a közvetlen ehez tartozó tisztnek viszonyában bír fontossággal, magasabb parancsnokságokban pedig épen nem. A magyar csapat kötelékében álló tisztől pedig meg lehet kívánni annyit, hogy a magyar vezényszavakat megtanulja, de meg lehet kívánni többet is, meg lehet kívánni, hogy az, a ki a magyar és az osztrák állammal közös hadseregben mint tiszt szolgál, a magyar vezényszavakat is legalább szükség esetére ismerje, attól pedig, a ki magyar csapatnál szolgál, hogy magyarul tudjon, a mi annyival könnyebb lesz, ha állandóan az országban fog állomásozni.

Mindemellett állani fog, hogy nagy nehézség a magyar tisztek hiánya a hadseregben. De ez csak addig fog állani, a meddig honvédségünk a hadseregtől egészen különszakadt védszervezet lesz, és megszűnik azonnal, ha az illető terület honvédsége az illető területi hadtesttel szerves kapcsolatba lép. Ez összeolvadás ismét hathatós tényezője volna a nemzeti szellem terjedésének a hadseregben, és míg a magyar érdek sokkal, de sokkal többet nyerne, ha a hadsereg magyar része összeolvadva a honvédséggel, magyar szolgálati és vezénnyelvvel és magyar tisztekkel az országban állandóan elhelyezve volna, mint a mennyit veszitene feladása által azon külön honvédségnek, melyet, a mint napról-napra inkább kiderül, hasznavehető védszervezetté alakítani pénzügyi helyzetünk mellett úgy sem bírunk; másfelől a monarchia védszervezete nyerne egységben, tömörségben és erőben, és mivel nem kellene annyi külön honvédintézetet fenntartani és a seregbeli tisztek képezhetnék ki a honvédséget is, a mint történik Austriában, tetemesen leszállanának,

de meg nem is nyomnák egyedül a mi vállainkat azon terhek, melyeket mostan elviselni nem tudunk, és melyek a mostani rendszer mellett mégsem elégségesek, hogy akár a honvédséget, akár a hadsereget a katonai tökély színvonalára emeljük.

A kivitelben, a részletekben nem fog minden oly símán menni, mint itt a papiron és nehézségek lesznek. De nem lesznek egyebek, mint egyszerűen az átmenet nehézségei. Ha ezektől mindig visszariadtunk volna, még ma is négykézláb futnánk az őserdőkben. És legkevésebb szabad az átmenet nehézségeitől visszariadni ott, a hol a fennálló állapot a védelem érdekével, a népek jólétével és a nemzeti érdekekkel egyaránt ellenkezik.

Midőn ilyennek látjuk védrendszerünket, be kell ismernünk, hogy azon támadások, melyeket a baloldalnak józan része is ki nem merülő szívóssággal intézett ellene, alapjukban jogosultak voltak. be kell ismernünk, hogy e támadások mögött hazafiúi motívumok, államférfiúi belátás állott. Hogy sikerre mindemellett sem vezettek, onnan van, mivel nem alapútlak a jogosult érdekek valamennyiön egyaránt és mivel nem jártak karöltve annak konkrét tervével, hogy mi volna a fennálló helyébe teendő. De a siker biztosítva lesz azon percztől fogva, hogy félismertetik, miszerint e kérdésben valamennyi jogosult érdek, a katonai, a pénzügyi és a nemzeti, voltaképen solidáris és egymást támogatja. És e sikerben a főérdem, a történelem elismerése a balközépet és annak államférfiúi belátással bíró vezéreit fogja illetni, és őket fogja illetni a köszönet első sorban, ha védrendszerünk oly átalakulást nyer, mely a dynastia fényének, a monarchia biztonságának, a népek gazdasági érdekeinek és a nemzeti szellemnek inkább felel meg a mostaninál.

A mi a balközépnek a közös hadügyminiszterium, a delegációk ellen a véderő reformjával kapcsolatosan intézett reformtörvényeket illeti: megvallom, ezekre nem tudok oly súlyt fektetni, ezeket nem tudom oly fontosoknak, oly elutasíthatlanoknak tekinteni, mint magának a véderőnek imént körvonalozott reformját. De ha nem tudok nagy súlyt fektetni ezekre, viszont nem vagyok képes nagy súlyt fektetni a közös hadügyminiszterium és a delegációk intézményének fenntartására sem. Sőt ha ezek útjában állának az általános megnyugvásnak és a jó rend helyreállításának, ha ezek útjában állának annak, *hogy kezet foghassanak azon férfiak, a kik hivatva leheinek a haza jelen veszélyében vállvetve összeműködni a haza és a nemzet megmentésére*, (habár másodrendű, avagy csupán theoreticus értékű, vagy végre legalább a haza jelen helyzetében *gyakorlati fontossággal nem bíró* különvélemények félretételével is) a közös hadügyminiszterium és a delegáció előttem nem bír elég fontossággal, hogy ezt megakadályozzák.

Mert én, a ki jelentéktelen tehetségemhez és módomhoz képest magam is exponáltam magamat ez intézményekért, midőn zavarásuk beláthatlan zavarokkal látszott fenyegetni: kénytelen vagyok beismerni, hogy a delegációk épen nem bizonyultak mintaintézménynek és a parlamenti controll hathatós eszközének és annyival könnyebben ismerhetni be a mit fel nem ismerni egyáltalán soha nem is lehetett, hogy anomalia az olyan felelős miniszter, a kit a parlament foruma elé nem vonhat. Mindakettőt tehát csak az elutasíthatlan szükség védheti meg. Ily kényszerítő szükség pedig nem látok, nem kívált akkor, ha a véderőnek a fentebbiekben körvonalozott reformja foganatosíttatik.

Tudva van, hogy a monarchiában ezelőtt nem is volt

hadügyminiszterium, hanem ennek teendői megoszlottak Ő Felségének főhadsegédsége és a főparancsnokság közt. A hadügyminiszteriumot az alkotmány behozatala tette szükségessé. De azóta a viszonyok változtak és a dualismus folytán a hadügyminiszteriumban az oda tartozott ügyeknek épen azon része apadt jelentékenyen, melyet az alkotmányosság a törvényhozás körébe, a parlamenti controll és a miniszteri felelősség alá leginkább von. Ezeknek nagy része ugyanis, és pedig a törvényalkotásiak teljesen, a közigazgatásiak jelentékeny mérvben, a honvédelmi miniszteriumra mentek át és a hadügyminiszteriumnál csak azok maradtak, melyekre nézve a törvényhozási befolyás, a parlamenti controll, a miniszteri felelősség elvének érvényesítése a delegatiók által és pedig valjuk be, hogy igen hatálytalanul gyakoroltatik. Ha tehát ezekre nézve módot találunk a parlamenti befolyás, ellenőrzés és a miniszteri felelősség érvényesítésére hadügyminiszterium nélkül is, és pedig talán a mostaninál hatályosabb módon is, akkor e miniszteriumra szükség nincs.

A honvédelmi miniszterium körébe esnek már mostan is kizárólag a törvényalkotásra vonatkozó teendők és a hadkiegészítés, de oda esik a katonai közigazgatás egy nagy része, még pedig a közös hadsereget illetőleg is. De a hadsereg administratiója általán átmehetne a honvédelmi miniszterium körébe minden nehézség nélkül akkor, ha az állandó területi hadtestek rendszere foganatosítottatik, ha a főparancsnokság újra felállítottatik és Ő Felségének főhadsegédsége újra megfelelő szervezetet nyer. A területi hadtestek és a magyar szogalati nyelv által az adminisztraió magában is két felé esik, de ha a hadbiztossági ügyek, úgy mint Poroszországban, decentralisáltatnának, a mit a területi rend-

szer lehetségessé, a kezelés olcsósága és a hazai ipar érdeke kívánatossá tesz: akkor a miniszterium idevágó teendői, végezze azokat akár a hadügyi, akár a honvédelmi miniszterium, úgy is minimumra szállnak és a hadsereg érdekének és egységének szempontjából is annival inkább bizhatók a honvédelmi miniszteriumra, mivel a törvények keretén belül a főparancsnokság meghallgatása mellett Ő Felsége által szentesített szabályok alapján végeztetnének, mely szabályok megtartását végre a főparancsnokság és áltál O Felsége mindenkor ellenőrizheti.

Az egységes hadsereg kiképzésére és oktatására, a fegyelemre és általán a szolgálatra vonatkozó szabályokat és az előléptetési javaslatokat a főparancsnokság dolgozza ki, és a mennyiben az illető államban elhelyezett csapatokra vonatkoznak, az illető állam honvédelmi miniszterével közli, a ki az elért egyetértés után saját felelőssége alatt, vagy ha egyetértés nem létesülne, saját véleményével terjeszti fel azokat Ő Felségéhez szentesítés, illetőleg eldöntés végett.

Tudjuk, hogy noha három külön védszervezetünk, három miniszteriumunk és két főparancsnokságunk van, a szabályoknak, a törvény értelmében is, most is azonosoknak kell lenni, és ha az egyetértés lehetséges ma, lehetséges lesz akkor is; ha pedig különleges viszonyok által indokolt csekély eltérések lehetségesek ma, lehetségesek lesznek akkor is. Az előléptetéseket illetőleg, ugyane rendszer áll fenn ma a honvédségnél. De világos, hogy az egyetértés könnyebb, ellentétek és összeütközések ritkábbak lesznek, ha egy főparancsnok és két honvédelmi miniszter, mint ha három miniszter és két főparancsnok egyetértése szükséges.

A szabályok végrehajtása, a kiképzés és a szolgálat

vezetése a főparancsnokot illetné, mint illeti a honvédségnél ma, és a midőn e végrehajtást a miniszter is, ő Felsége is ellenőrizhetik, és a midőn a főparancsnok ő Felségének, de utolsó sorban a haditörvényszéknek is felelős, a mi katonai ügyekben a parlamenti felelősségnél többet ér: aggodalomra ez semmi irányban sem adhat okot.

Azt hiszem, bármi különbözők legyenek a szempontok: nincs szempont, melynél fogva ezen rendszer a mostaninál előnyösebb ne volna. Én azt hiszem, hogy ő Felségének, továbbá a custozzai babéroktól övedzett nagy hadvezérnek mint főparancsnoknak, és ily hatáskörrel felruházott honvédelmi minisztereknek kezében megnyugvással látnák a népek azon hadsereget, mely most már sem közös, sem magyar, sem osztrák, hanem „Ő Felségének hadserege“ volna.

A főparancsnokságéval hasonló hatáskörrel felruházott admirális mellett hasonló rendszer volna Ő Felségének tengerészetére nézve létesíthető.

Mire kell tehát még a közös hadügyminiszter és a védügyekben a delegáció?

A budgetre és budget-tárgyalásokra.

De ha behozzuk a poroszhoz hasonló azon rendszert, hogy meg lévén állapítva évek sorára a véderő szervezete és létszáma, ehhez képest ugyanennyi időre átalányilag megszavaztatik a költség is, felmerülő szükség esetén pedig — a mi csak ritka kivétel lehet — a póthitelt a honvédelmi miniszter kéri a törvényhozástól: akkor a közös hadügyminiszter és a delegáció e tekintetben sem szükséges.

És miután a különben is jelentéktelen közös pénzügyminiszter teendőit más alkotmányos közegekre könnyen át lehet ruházni: marad a közös miniszteriumból és a delegációkból csupán Ő Felségének külügyminisztere és a két par-

lamentnek egy-egy külügyi bizottsága, mely akár évről évre, akár esetről esetre föl össze, hogy a külügyek állásáról és vezetéséről, valamint eddig, úgy ez után is — ne tudjon meg semmit is.

Ha a megelőzőkben sok tekintetben igaza van a bal-középnek, teljesen igaza van, azt hiszem, az 1867-iki kiegyezkedés gazdasági oldalát illetőleg.

Nem tartozik ide a bankkérdés. Ebben a tekintetben a kiegyezés nem köt bennünket. Ez az Andrásy-rendszer privát mulasztása.

Inkább tartozik ide, hogy Ausztriának módjában volt leszállítani a kamatfizetést államadóssága után, anélkül, hogy aránylag leszállott volna azon járulékunk e kamatfizetéshez, melyet magunkra róttunk Ausztria iránti politikai tekintetekből. Ép úgy követelhetné Ausztria e járulék csorbíthatlan továbbfizetését akkor is, ha maga teljesen megszüntetné a kamatfizetést.

Ide tartozik azonban első sorban, hogy egy ugynevezett vám- és kereskedelmi szerződés folytán közös vámterületet képezzünk Ausztriával. E vám- és kereskedelmi szerződés a mi érdekünket az osztráknak nemcsak alárendelte, hanem teljesen feláldozta, piacunkat Ausztria javára monopolizálta, bennünket Ausztriának könyörtelenül kiaknázott gyarmatává tett, melynek progressiv elszegényedése elkerülhetlen, pusztulása, ha így tart, szükségszerű.

Beszélve anyagi romlásunkról az Andrásy-rendszer alatt, nyíltan vallottam, hogy azokkal tartok, a kik önálló

magyar vámpolitikát, és ebben a magyar ipar javára védelmet követelnek.

A professorok inkább, mint az államférfiak, — mert ez utóbbiak csaknem kivétel nélkül ragaszkodtak a viszonyokhoz mért védrendszerhez, — de a professorok mondom, részint a szabad-kereskedelem elvét, részint a védvámot pártolták, illetőleg hirdették a tudós ismeretes csalhatatlansági gőgjével egyedül jogosultnak, ámbár kivételkép a szabad kereskedelem apostolai, egy Mill is, megengedték, hogy a védvám jogosult lehet valamely iparág meghonosításának céljából.

De csak nálunk akad olyan professor, a ki védi a mi mostani vámpolitikánkat. Ezen rendszer szerint szabad kereskedelmet kell követnünk annyiban, hogy a megerősödött osztrák ipar mellett hazai ipar ne keletkezhessék, a mi van is, tönkremenjen. De a védvámot is alkalmaznunk kell, még pedig a nem osztrák ipar irányában, hogy az osztrák ipart a külföldi verseny ellen óvjuk, megerősítsük, hogy egyedül az osztráknál vásároljunk, és pedig sokkal drágábban, mint a hogyan adná nekünk árút az angol és a francia; tehát menjen ki több pénz az országból, mint a mennyiért különben ugyanazt az árút megkapnók, de azt a több pénzt kapja az osztrák, a hogyan dukál egy gyarmatnál, melyre joga csak az osztráknak van.

Ezen rendszer folytán továbbá a magyar állampénztár a monarchia határain az osztrák ipar védelme és Magyarország elszegényítése végett szedett vámból nem azon arányban húz jövedelmet, a milyenben az ország a behozott áruk ből fogyaszt, hanem húz sokkal kevesebbet, csupán 30%-t.

Ezen vámszövetségben továbbá Ausztria cukor- és söradó fejében évről-évre emelkedő milliókat vesz be fo-

gyasztási adóul. Ezen fogyasztási adót fizeti nagy mértékben Magyarország, melynek gyárai az osztrák versenyben megbuktak. Tehát nemcsak az osztrák ipar nyer rajtunk, hanem az általunk fizetett adót is, — milliókat — az osztrák kapja.

De a megfizetett fogyasztási adó a gyárosnak visszatérítetik, ha árúját a monarchiából kiviszi. Ezen visszatérítés 1872-ben 7.075.047 frtra rügött. Ennek harmincz százalékat fizeti Magyarország. De Magyarország bevétele ily fogyasztási adóból 1872-ben volt 1.166.272 frt. Tehát itt is, a hol Magyarország nem fogyaszt, hanem az osztrák árú a külföldre megy, Magyarország téríti meg az osztrák gyárosnak azt a fogyasztási adót, melyet Ausztria szedett be.

Csoda-e ezen rendszer mellett, hogy szegényedünk, hogy pénztünk kiszivárog? Szőtt és kötött árúkért mintegy 140 millióval, fémárúkért ötven, bőrárúkért mintegy 25 millióval stb. kénytelen az ország évenként a külföldnek, jelesen Ausztriának adózni, holott épen ezen iparágakra a feltételeket bírjuk és csak némileg is észszerű vámpolitika mellett mindezt itthon is elé lehetne állítani és a tömérdek milliók itthon maradnának.

A hivatalos kimutatások szerint 1871-ben bevételünk 472 millió forintra, kivételünk csak 357 millióra rügött. 1872-ben az arány még kedvezőtlenebb, mert a bevétel 488, a kivétel 313 millió forint volt. Itt van az országos deficit, így megy ki a pénz. Meddig fogjuk bírni ezt a rendszert?

De nem csak pénztünk megy ki. Pénz- és keresetforrásaink is bedugólnak ezen rendszer folytán. Elpusztult a szepesi szép len-ipar, az erdélyi gyapjú-ipar, a cukor- és szeszgyárak, a karton-gyárak, a papír-gyárak, a posztó- és bőr-ipar és romlásnak indult számos kéznívesség.

Minderre nincsen más segítség, mint önálló magyar vámpolitika. Állam, melynek vámpolitikája idegen érdekek van alávetve, csak gyarmat; önálló vámpolitikája van Svéd- és Norvég-országoknak, holott szintén egy monarchiát képeznek, önálló vámpolitikája Oláhországnak, holott török fensőség alatt áll.

Az, hogy önálló vámpolitika mellett a vám által, mely 4—500 millió forintnyi évi bevétel mellett 10%-el számítva 40 millióra menne, jelentékenyen emelkedne az állam jövedelme, egészen mellékes szempont annak súlya mellett, hogy ezáltal vagyonosodna, gazdagodna maga az ország, az egész lakosság.

Mert a védvám által nem csak az ipar képesítettik erősödni, fejlődni. Ha itthon ipar fejlődik, a termelő, a gazda könnyebben, gyorsabban és jobb áron adja el terményeit, mert biztos és állandó vevőre talál a belföldi iparban, nem függ az ár többé kizárólag a külföldi conjuncturától, és nem rothad el az, a mi a külföldnek nem kell, hanem elfogy itthon, mivel a lakosság jelentékeny része, mely eddig szintén termelt, most már iparossá vált és a termelőnek új vevője. Valamint a nagy városok közelében emelkedik a föld és a termények értéke, úgy fog emelkedni a felvirágzó ipartelepek közelében is. A kereskedő pedig a termelő és a hazai ipar közti transactióban sokkal biztosabb és sokkal jövedelmezőbb és az idegen üzér által sokkal nehezebben hozzáférhető működési tért nyer, mint a minőt nyújt a jelenlegi forgalom Magyarország és Ausztria közt, melyben különben is az oroszánrész az osztrák kereskedője, melynek csupán bizományosa a magyar.

De midőn a mi iparunk sokkal fejletlenebb, mint az osztrák, midőn sok iparág, melyet a védvám Ausztriában

fenntart, nálunk védvám mellett sem létesülhetne, mivel a fejlődés itt is csak fokozatos lehet; midőn tehát ezen czikkekre egyáltalán nem fogunk vagy legalább sokáig nem fogunk vámot róni, piacunk nem lesz többé az osztráknak monopoliuma, a külföldi ipar versenyezni fog az osztrákkal, kereskedőnk transactióba léphet a külfölddel, nem lesz többé egyedül Ausztriára utalva, az eddig pangó magyar tengeri kereskedelem és Fiume létjogot és életerőt nyerhet, virágzó és gazdagodó kereskedelmünk támadhat, és a magyar fogyasztó az iparcikkek legnagyobb részét olcsóbban fogja kapni, mint most, a hol a magyar-osztrák vámszövetség magyar ipart fejlődni és a külföldit nálunk megjeleníteni nem engedte, hanem monopolisálta az osztrák javára a magyar piacot.

De a külfölddel való forgalom ez élénkítése nem csak ez utakon emeli vagyonosodásunkat, hanem a külföldi vállalkozási szellemmel együtt közelebb fogja hozzánk hozni a külföldi tőkét is, és már magában a hazai iparnak nyújtott védelem is vonzerőt fog gyakorolni az idegen vállalkozóra és tőkére, míg a mostani viszonyok közt igen természetesen még a hazai vállalkozási szellem és a hazai tőkeerő is Bécsnek fordul és Magyarország ez uton is kiszivattyúztatik Ausztria javára. Csak így fog a maga lábán állani gazdasági életünk, csak így lesz vége annak, hogy egész jóléttünk a kalász élén balanciroz és hogy egy rossz termés hasra ejti az egész országot.

De midőn véget akarnak vetni egy rendszernek, mely a monarchia egyik felét a másikkal javára kiszivattyúzza, és így utolsó sorban magát a monarchia békéjét és léteét veszélyezteti: óvakodnunk kell, hogy hasonló hibába ne essünk. Bennünket nem vezethet Ausztria iránti ellenséges indulat, de nem még az sem, hogy Ausztria kárán akarjunk

nyerni. Meg kell adnunk Ausztriának minden lehető előnyt a legelőnyösebben állított nemzetek sorába kell állítanunk minden tekintetben, hozhatunk neki áldozatokat is, de ragaszkodnunk kell önálló vámpolitikánkhoz, szabadulnunk kell a gyarmati állapotból, mert különben Magyarországgal együtt a monarchia roskadna össze és a miénket megfojtani akaró osztrák ipart megfojtaná a porosz.

Fognak akadni kétségkívül, a kik azt mondják, mire való mindezzel eléállani ma: midőn ezekről úgy sem, hanem egyedül a pénzügyi súlygyen helyreállításáról lehet szó?

Elvitathatlan, hogy befolyásos részen is tért foglalt e korlátolt felfogás.

Válaszom az:

hogy ha ma pottyanna az égből annyi pénz, hogy a pénzügyi súlygyent helyreállíthatnók rögtön, az eddigi rendszer, valamint eddig, úgy ezután is, rövid időn ismét oda juttatna bennünket pénzügyileg is, a hol ma állunk, és hogy az orvoslást és a biztosítékot ez ellen csupán gyökeres rendszerváltozás adhatja meg;

hogy financiaiánk súlygyene mellett is buknia kellene a magyar államnak, ha minden téren elhanyagolt vitális érdekeinek sietősen és hatályosan segítségére nem megy;

hogy valamint az előbbi fejezetben kimutatottnak vélem, hogy rossz financiaiánk rossz politikánk szükségszerű folyománya, a mint hogy általában rossz politikának rossz financiaiakra elkerülhetlenül vezetni kell: a baj is csak az oknak, a pénzügyi zavar is csak a rossz politikának megszűntével, józan és egészséges, az állam és a lakosság érdekeit

minden téren felkaroló politika követése által szünhetik meg.

Míg a mostani rendszer mellett törülhetünk és redukálhatunk annyit, hogy az állam húsába és elevenébe metszünk, az adókat pedig felemelhetjük odáig, a hol *Sennyey* szerint az adófelelélés természetét változtatja és adóhátrálékká lesz, és még sem fogjuk kiküszöbölni a deficitet, még sem fogjuk rendezni pénzügyeinket, hanem csak az államgépezet működését bénítjuk, vitalis államérdekeket áldozunk fel, és nagyban segítjük elé a népnek szegényedését, és így még biztosabban jutunk a végromláshoz: azt hiszem másfelől, hogy mindenki, a ki elfogulatlanul kísért helyzetünk és bajaink vizsgálatában, be fogja ismerni, hogy átalán a közjóléthez és különösen a pénzügyi rendezéshez is hatályosan járúlna hozzá a magyar állam érdekeinek érvényesítése a kormányzat minden ágazatában.

Az administratió, az igazságügy, a védszervezet és egész közgazdasági politikánk megváltoztatása azon irányban, a mint azt a magyar érdekből kiindulva, kijelölni megkísérlettem: nem csak a magyarság, a rend, a közbátorság, az igazságszolgáltatás, a honvédelem, a közjólét jelenleg súlyosan sértett, veszélyeztetett, sőt sok tekintetben teljesen feláldozott érdekeinek fog eleget tenni, hanem azt hiszem, sikerült kimutatnom, hogy egyuttal a kormányzat mind amaz egyes ágaiban jelentékenyen leszállítaná a költségeket is, részben pedig új és nevezetes jövedelmi forrásokat nyitna, olyanokat, melyek nem a közjólét, az adóképeség rovására nyílnának, hanem megnyílnának a közjólét és az adóképeség emelésével együtt.

Ellenben a jelen rendszer fenntartása mellett a takarékosági törekvés, a törlés, a redukálás mindenütt feljajduló

érdekekbe, többnyire a lehetetlenségbe ütközik és ha két év óta halljuk mindenfelől, minden párttól, minden minisztertől a megtakarítások és a reduktiók szükségét a legszebb egytértelemmel hangoztatni, és a megtakarítások és reduktiók mégis elmaradnak: oka az, hogy a mostani rendszer fenntartása mellett el lehet kergetni egy pár segédfogalmazót, lehet veszekedni egy-egy krajezár megtakarítása fölött, de jelentékeny megtakarítások és reduktiók nem lehetségesek, mert minden törlés az állam testébe vág, minden reduktió az államgépezet megbénításával, minden megtakarítás egy-egy jogosult vagy épenséggel vitális államérdek feláldozásával, egy-egy intézmény, egy-egy osztály megtámasztásával azonos, és az államhatalmat még tehetetlenebbé, feladatainak teljesítésére még képtelenebbé, a rendetlenséget, zavart és a romlást még nagyobbá, a lakosságot még elégedetlenebbé tenné.

Tisza Kálmán ezt ismerte fel, midőn látva, hogy pusztán adófelemelés és takarékoság bennünket megmenteni nem fog, az 1875-re kért indemnitás tárgyalása alkalmával azt mondta, hogy: „egyoldalúnak látom a kormány politikáját, azaz olyanak, a mely a legegyszerűbb, legkönnyebb, bár nem éppen kellemetes eszközhez folyamodik, t. i. az adózók srófoiasához, a nélkül, hogy az ország pénzügyi érdekeiről legkevésbé is gondoskodnék. Így pedig meggyőződésem szerint Magyarország pénzügyeit rendezni nem lehet, mert ezt csupán adófelemeléssel tenni akarni, ha e mellett hitelviszonyaink olyanok, hogy jóhitelű emberek csak 20, 40, 60° -es kölcsönökről beszélhetnek, tiszta lehetetlenség és képtelenség, és csak azért elodázni a dolgot, hogy majd mikor már ezen a módon sem megy, egy tökéletesen elkoldúsodott nemzetnek kelljen a bajokkal szembe nézni:

ezt nem haszonnak, hanem kárnak, veszedelemnek tartom. Nem tiltakozom az áldozatok ellen — ismétlem: kész leszek azok meghozatalára, mint bárki; kész azok megszavazására, de csak azon feltétel alatt, ha igenis látom, hogy nem ily egyoldalú, hanem egy a helyzetet az ő egészében felfogó politika követtetik, melynek eredménye az áldozatok árán a kibontakozás lehet, nem pedig a tökéletes tönkremenés.“

A haza hálája illeti Ghyczyt, hogy legalább a könnyelműség pazarlásának véget vetett és a hazafiak áldozatkészségére appellálni mert.

De a pusztá megtakarítás és adófelemelés nem fogja a hazát megmenteni, nem fogja pénzügyeinket rendezni.

Bűnösnek kellene mondani azt, a ki az adóemelés elleni olcsó izgatási eszközhöz folyamodnék hitvány párt-érdekben.

De tisztában kell lennünk azzal, hogy az adófelemelésnek határa van, hogy azzal nem szabad aláásni az adóképességet, megrontani az adóalapot, és számítanunk kell azzal, hogy pusztán adófelemeléssel még ezek árán sem gáználunk ki a bajból. A haza helyzete fiainak áldozatkészségét követeli. Levegőt kell hogy kapjunk, különben megfuladunk, és ezért nincs idő deliberalálni az adótörvény-javaslatok fölött. Talán nem lesz elkerülhető egy-egy érdek megsértése, egy-egy igazságtalanság. De midőn ezt felismerjük, és midőn be kell ismernünk, hogy a gazdasági érdekeinkkel ellenkező és általán rossz adórendszer hiányai] és visszáságai az adófelemelés által csak fokozódni fognak: végre a mi hét éven át elmulasztott, hozzá kell látni, hogy az adók mostani chaosa helyett az ország viszonyainak megfelelő adórendszert kapjunk és hozzá kell látnunk hogy az ország érdekeinek és viszonyaink megfelelő

közgazgatási és gazdasági politika által a terhek csökkenjenek a jólét emelkedjék, a nemzet gazdasági élete fejlődhessék.

Ezek mellőzésével, pusztá erőszakos reductióval és adófelemeléssel a súlygyent helyreállítani nem csak hogy lehetetlen, hanem a kísérlet maga is veszélyes.

Igenis tegyünk eleget a pillanat sürgető szükségének. De államháztartásunk rendezéséhez tervszerű, körültekintő, az ország és a nép gazdasági életének minden mozzanatára tekintettel levő *nagyszabású rendszabályokra* van szükségünk, habár ezek az egyszerű adófelemelésénél több időt is igényelnek.

Hét évi kicsapongás eredményeit elescamotirozni nem lehet. Ilyen betegségre nem egy metszés, hanem cura, hosszú cura kell.

Ha erőszakos rendszabályok által egyszerre akarunk véget vetni a bajnak, ugyancsak azoknak hibájába esnénk, a kik a bajt reánk idézték.

Ugyanazon emberek, a kik még csak az imént mindent egyszerre akartak felfűjni, mostan egyszerre el akarják fűjni a deficitet.

A mint éveken át azt hitték és azt vitatták, hogy a kiadásokat derűre-borura lehet emelni, most úgy látszik azt hiszik: derűre-borura lehet reducálni és helyre lehet állítani egyszerre a súlygyent.

Pedig ez lehetetlenség. Mindakettő a könnyelmű optimismus, az eszmenélküliség politikája. Mindakettő *Szell Kálmán*.

A milyen állapotban hét éven át hozatott, két év alatt az államháztartás rendezve semmi esetre nem lesz; ez lehetetlenség, erőszakolása a nép gazdasági életét, az állam lételeté ásná alá. Ellenkezőleg, tervszerű és nagyszabású

gazdasági politikával fokozatosan kell közelednünk a rendezéshez, több évre kell elosztani a népre róvando áldozatokat és emelni a közjólétet, és ha ezekkel kapcsolatosan sikerülne önállósítani gazdasági életünket, pénz- és hitelveszvényainkat, és ha ezek által nem két év, hanem teszem öt év alatt, a midőn a legújabb nagy kölcsön lejárt, állambáztartásunk rendezve, hiteltünk helyreállítva lesz: meg lehetünk elégedve, nyugodtan nézhetünk a jövőbe.

Hanem erre adófelemelés és reductió nem elég. Erre rendszer-változás kell és kell egyike azon nagy pénzügyi műveleteknek, melyekkel hasonló helyzetben más nemzetek bontakoztak ki a zavarból.

Ilyen művelet szükségére utalt báró *Sennyey* már a kilences bizottságban.

A legutolsó kölcsönnek legsajnosabb oldalát abban látva, hogy épen az államjóságokra nézve vesztettük el szabad intézkedésünk körét és lehetőségét, elkerülhetlennak látta, hogy az államjóságoktól meg kell válnunk. „Én hajlamaimnál fogva — ugymond — igen nehezen veszem erre magamat; de másrésről elismerem, hogy nemzetgazdasági szempontból a dolognak van egy előnyös oldala is.“

És csakugyan, ha meggondoljuk, hogy az államjóságokat és állami iparvállalatokat a sokkal termékenyebb magánkezelésbe bocsájtva, ez által jelentékeny újabb lendületet adunk a gazdasági és társadalmi fejlődésnek. jelentékeny pénzerőt bocsáthatunk az állam rendelkezésére, évek sorára biztosítjuk költségvetésünkben az egyensúlyt, menekülhetnénk a 153 milliós kölcsön visszafizetésének nyomászó gondjaitól, módot kaphatnánk hozzájárulni a valuta rendezéséhez és az önálló nemzeti bankügy megalapításához, tehát állam- és népgazdasági bajaink főokának

megszűntetéséhez: azt fogjuk mondani, hogy *Sennyeynek* itt is igaza van.

Ha az államjavaktól meg kell válnunk, ez az Andrásy-gazdálkodásnak mindenesetre egyik legsajnosabb eredménye lesz. De azért, hogy az államjavak által rendezkedünk, szegényebbek mint ma tényleg vagyunk, nem leszünk, és jobb, ha rendezkedünk az államjavaktól megválva, mintha az államjakkal *elvesztjük* a magyar államot is.

Bizonyosan, — és hogy is lehetne másképp? — fájni fog sok becsületes jó magyar embernek a szíve, ha látni fogja, mint kénytelen az új magyar állam rövid hét évi fennállása után újra ütni az ősök bölcsességének és takarékoságának ezredéves szerzeményét, ha látni fogja, mint süllyed lábunk alatt a föld, melyen a magyar szent korona dús javai elterülnek.

De talán ez a szomorú kénytelenség is hozzá fog járulni, hogy az a sok becsületes jó magyar ember valahára felnyissa a szemét, nehogy lábunk alatt *M a g y a r o r s z á g s ü p p e d j e n e l*.

Midőn ország-világ már arról kezd beszélni, hogy a hét év előtt inaugurált magyar állam önmagát fentartani képtelen, midőn a bécsi firkász szemtelensége már azt kiáltja reánk, hogy Magyarországot gondnokság alá kell helyezni: akkor nincs több idő a tétlenségre.

Avagy meddig vesztegeljünk, meddig vergődjünk még? Két éve ismerjük ijesztő helyzetünket, és mindaddig tettünk-e csak valamit is, hogy kibontakozzunk?

A vérmes elbizás, a téveszmék, a könnyelműség, a parlás orgiáitól elzsibbadt nemzet mikor fog ébredezni?

Avagy még nincs-e itt az idő, többet törődni a haza érdekeivel, mint a koncepczal, az önérdekkel, a régi rokonszenyekkel és ellenszenyekkel, kibontakozni a könnyelműségből és gondatlanságból, szakítani a gyámoltalan ideologok, lelketlen izgatók és hiú szájhősök által portált téveszmékkal?

Nincs-e még itt az ideje, nem azt kérdeni többé: mit kíván a liberalismus, mit a democratia, mit a francia doctrina, a német theoria, hanem valahára kérdeni, hog mit kíván a magyar érdek? — keresni a kiindulást nem bizonyos elvekből, hanem az adott viszonyokból, a célt nem bizonyos elvekben, hanem a haza érdekeiben?

Lehetetlen, hogy a nemzet fel ne ismerje, hogy ma inkább, mint valaha, „minden lehető haladásaink közt legsürgetőbb a jó rendnek haladása, nem mint ellensége, hanem szövetségese a szabadságnak“, hogy ma inkább mint valaha kénytelenek vagyunk beismerni, hogy: „hathatós és nem nominális kormányra van a nemzeteknek szüksége, hogy boldogulhassanak, státusférfiakra és nem prókátorokra, hogy nagyok lehessenek.“

Lehetetlen, hogy a nemzet ne pártoljs azokat, a kik a hét év bűnét által bomlásnak és romlásnak idított Magyarországot consolidálni és conserválni akarják, a kik erőteljes, felvilágosodott, nemzeti conservativ politika által talpra akarják állítani az Andrásitika általatt minden éren elhanyagolt és aláásott magyar érdekeket, erősíteni akarják a magyar államot és a magyar elemet a mostaninál olcsóbb és egyszerűbb, de oly közigazgatási rendszer által, melylyel a rendet és a magyar érdeket az ország minden részében hatályosan megvédeni lehessen, egészségesebb parlamentarismus, olcsóbb és hatályosabb igazságszol-

gá ltatás, nemzeti szellemtől áthatott, de a mostaninál kevésbé terhes védrendszer, józan, önálló és a magyar érdekeket felkaroló gazdasági politika által, és a kik mindezt akarják, hogy rendet és szabadságot, jólétet és nemzetiiséget, szellemi erőt és anyagi boldogságot adhassanak az országnak.

Fel fog ugyan támadni még egyszer a régi téveszmékhez, a szereplés dicsőségéhez, a konzhoz ragaszkodók consortiuma, hangoztatni fogja még egyszer a régi phrásokokat és a régi rágalmakat, hogy még egyszer föjtogató marhába kaphassa a nemzetet.

De hiszszük, hogy a nemzet kiábrándult; hiszszük, hogy a lelketlen ámitók, a gyámoltalan izgatók, a könnyelmű dilletansok helyett államférfiakat, az idegen eszmék helyett a magyar érdekeket, a corruptió helyett a becsületességet akarja.

Ki kell bontani a zászlót! A zászlót, melyre nincs felírva más egyéb semmi, csupán a magyar érdek. Valljunk színt és sorakozzunk. Álljunk készen a nyílt csatára, melyben egyedül nyerheti meg alkotmányos párt a többséget alkotmányos országban. Hogy sokan vagyunk-e vagy kevesen, azt ki tudná megszámlálni ma? De várakozni nincs mire, és volnánk bármi kevesen, ez csak egy okkal több lehetne, hogy mindenki erejének egész teljével tegye meg kötelességét, félretéve az önérdekre való minden tekintetet. *Dessewffy Aurél* és *Széchenyi István* megtanítottak bennünket, hogy férfi a férfi egymagában is, és hogy támaszt nyerhet, a tömeg tapsainál becsesebbet, a férfi sziv ama büszke bátorságában, melyre nem képes a hiú és az önző, de melyet megád egy szent kötelesség önmegtagadó teljesítésének emelő tudata.

Dolgozzunk, ha kevesen vagyunk, hogy sokan legyünk.

És ha a választások napján, akkor, a midőn tán Magyarország léte fölött fog eldőlni a koczka, a győzelem újra az ámitóknak és a szájhősöknek jutna? Ha újra a vergődő impotentia, a lelketlen ámitás, a bűnös könnyelműség fogja kezébe kapni a nemzetet? Ha csakugyan Lengyelország sorsa vár reánk? Ha csakugyan az legyen sorsunk, hogy mivel államunkat megszilárdítani és fenntartani képtelenek vagyunk, kezét az idegen teszi reánk? Ha lábunk alatt csakugyan stipped az ország? Ha talán, mint 1849-ben vagy 1866-ban még egyszer átnyomul a Kárpátokon a kozák vagy a burkus, és ekkor majd talán azért, hogy régi és szent királyaink törvényes vére helyett idegen legyen úr e földön? Akkor az éghez fog kiáltani a nemzet rettentő jajjszava irgalomért, de késő lesz.

Mert történhetnek csodák, és végnélkül való irgalom lakhat az égben, de nemzetet, mely megmentését nem akarja, nem menthet meg a csoda és a végnélkül való irgalom sem.

És vajjon akkor is a nemzet ámitói jó egészségben és jó kedélyben fogják-e nézni a nemzet bukását, mint nézték 1849 után?

Vajjon akkor is a nemzet ámitóival szavazott Csen-geryek okos könyveket fognak írni, hogy a bukást előre-látták, de a sorsnak kerekébe nem kaphattak? — míg a hűnek remedium nem fog maradni más egyéb, mint talán egy golyó, hogy szétfeccsentse agyvelejét, menekülve a kintől: pusztulva látni honát, veszve nemzetét, melyet virág-zásnak és jólétnek indíthatott volna hazafiság és statusfér-fiúi belátás, de tönkretett könnyelműség, önzés és ámitás.

ASBÓTH JÁNOS J RATAI:

EGY BOLYONGÓ TÁRCZÁJÁBÓL.

(Svájcz és Délnémetország.)

Két kötet. — Ára 1 frt. — Pfeiffer Nándor. 1866.

A MAGY. KIR.

HONVÉDELMI MINISTERIUM MŰKÖDÉSE.

1867—1872.

A minister úr megbizásából hivatalos adatok alapján.

HÁROM NEMZEDÉK.

Széchenyi és Vörösmarty. — Kossuth és Petőfi. — Deák és Arany.

Franklin-társulat. 1873.

„Alig emlékezünk rá, hogy bárki, a ki ujabban magyarul írt, ily sokoldalú műveltséget, ennyi eredeti gondolkozást, gondolkozásában ily világos ítéletet, ennyi elmésséget, emelkedettséget és művelt izlést tanusított volna.“

R e f o r m.

A SZABADSÁG.

Ráth Mór. 1872.

Tartalom: A természeti viszonyok befolyása a szabadság fejlődésére. A szabadság és az emberi természet. Az antik világ. A zsidó világ. A kereszténység viszonya a zsidósághoz és az antik világhoz. A kereszténység mint az individualismus ébresztője. Az intellectuális fejlődés és a szabadság. Függelék: A gyakorló politikáról.

E művet bel- és külföldi lapok következőleg ismertetik:

„Mély és világos gondolkozás, tömör irály szerzőt kiválóan jellemzik.“
R e f o r m.

„Örömmel tartozunk fogadni minden olyan jelenséget, mely komoly tanulmányon alapuló önálló gondolkozásnak képezi tanubizonyságát a tudományos irodalom terén. Ilyen gyanánt kell elismernünk Asbóth János íróársunknak, az ifjabb író nemzedék egyik legkomolyabb törekvésű és szép tehetségű tagjának, a „Szabadságról“ írt munkáját.“

H o n.

„Történeti és bölcsészeti munka, önálló felfogással, sok ismerettel, nagy gonddal írva; — de olvasókönyvül a nagy közönség számára, mely haszonnal és élvezettel olvasandja azt.“
B. K ö z l ö n y.

„Die Freiheit“ ist ein Füllhorn der glänzendsten modernen Gedanken, der ungarischen Nationalliteratur in eleganter Sprache angeeignet und in klarer, durchsichtiger Prosa dem Verständniß aller Gebildeten nahegelegt.

Einen der interessantesten Abschnitte dieses Buches bildet derjenige über die Juden. Asbóth ist in das Wesen und in die Geschichte des Judenthumes tiefer eingedrungen, als vielleicht mancher hebräische Theologe. Jedenfalls steht Asbóth auf der Höhe der heutigen Wissenschaft in diesem Fache.“
P e s t e r L l o y d.

„Obwohl wir die Grundanschauung des Herrn v. Asbóth in bedeutendem Masse modificiren mussten, und aus seinem schematischen Principe heraus die Beurtheilung einzelner Thatsachen als ganz zutreffend nicht einräumen konnten, so fallen doch schliesslich seine Resultate mit den unserigen zusammen, und wir können daher um so freudiger der Einsicht, dem Scharfblick, der Gedankentiefe und der Vorurtheilslosigkeit unseres Autors die vollste Anerkennung widmen.“

A l l g. Z t g. d. J u d e n t h u m s.

„Johann Asbóth, ein talentvoller, junger Schriftsteller, einer der wenigen unter den ungarischen Literaten, die den unerquicklichen politischen Wirren fern bleiben, und sich mit ernstesten Studien befassen, hat das ungarische Lesepublicum mit einem vorzüglichen kultur-historischen Werke überrascht, welches freilich, wenn es in deutscher Sprache geschrieben wäre, mehr Anerkennung finden würde, als man es heute hier bei dem politischen Taumel der Ungarn erwarten kann.“
N a t.-Z t g.

205

